

ЗМІСТ

Держава і освіта

<i>Олександра Савченко. Триває розробка змісту освіти для основної і старшої школи</i>	4
<i>Сергій Максименко. Методологія психологічної експертизи «Державних стандартів базової і повної середньої освіти»</i>	13
<i>Наталія Чепелева. VI Костюківські читання «Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку»</i>	17
Круглий стіл. Палітра гострих проблем освіти й управління	18
<i>Ольга Виговська. Завжди на вістрі освітянських проблем</i>	18
<i>Іван Осадчий. Модернізація освітньої галузі: гостра проблема в комплексних державних програмах</i>	20
<i>Проблеми захисту професійної честі та авторських прав педагогічних працівників</i>	35
<i>Василина Хайруліна. Морально-духовний стан нашого суспільства</i>	22
<i>Маріанна Босенко. Імідж вчителя і директора</i>	22
<i>Олександра Дубогай. Агресія сучасних школярів</i>	23
<i>Лідія Даніленко. Професійне управління та підготовка професіоналів</i>	24
<i>Ярослав Болюбащ. Школярі та педагоги – постійна турбота МОНУ</i>	25
<i>Лариса Варзацька. Рідна мова у духовному світі сучасного школяра</i>	27
<i>Віра Зоц. Проблеми демократизації, профільного навчання і сільської школи</i>	28
<i>Анатолій Сологуб. Управління часом учнів у креативній педагогічній системі</i>	29
<i>Лілія Донська. Дітям потрібен вчитель сьогодні</i>	30
<i>Олена Барановська. Альтернативні системи контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів</i>	31
<i>Ніна Дроздович, Сергій Щербина. Освіта: головний біль директора чи проблема держави</i>	31
<i>Надія Орловська. Експеримент із проблеми громадянського виховання</i>	33
<i>Галина Єльнікова. Реформуючи – не руйнуйте</i>	36

Інноваційна школа

<i>Микола Гузік. Модель навчання й оцінювання за 12-бальною системою</i>	38
<i>Володимир Паламарчук. 12-бальна шкала у закладах середньої освіти: математико-педагогічне дослідження</i>	50
<i>Віктор Шестіалтинов, Валентина Кайдашова. Системний аналіз і 12-бальна шкала: як підвищити якість навчання</i>	56

ДИРЕКТОР ШКОЛИ ЛІЦЕЮ ГІМНАЗІЇ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3826 від 22 листопада 1999 р.

ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ
ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК
Постанова Президії

ВАК

У К Р А І Н И

№ 5 – 05/4 від 11 квітня 2001 року

Голова Редакційної ради
Василь КРЕМЕНЬ

Головний редактор
Ольга ВИГОВСЬКА

Літературна редакція
Олег БАКУН
Галина ПЛАХОТНЮК

Коректура
Оксана ЄФІМОВА

Відповідальний та
художній редактор
Олексій ВИГОВСЬКИЙ

Фотокореспондент
Наталія БОЙКО

Адреса редакції

01033, Київ-33, а/с 116

E-mail: director@oldbank.com

© О.Виговська, ідея та концепція
© О.Виговський, дизайн та оформлення
© «Директор школи, ліцею, гімназії», 2003

ЗАСНОВНИКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М.П.ДРАГОМАНОВА
ВИДАВНИЦТВО
«ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Передплатні індекси:

22953

23974

Члени Редакційної ради

Віктор **АНДРУЩЕНКО**
Ірина **БАРМАТОВА**
Марія **БАРНА**
Іван **БЕХ**
Надія **БІБІК**
Володимир **БОНДАР**
Маріана **БОСЕНКО**
Людмила **ВАЩЕНКО**
Борис **ГАДЗЕЦЬКИЙ**
Микола **ГУЗИК**
Ірина **ГОРЕЦЬКА**
Лідія **ДАНИЛЕНКО**
Євгенія **ДЕМЧЕНКО**
Петро **ДМИТРЕНКО**
Володимир **ДОВГОПОЛИЙ**
Лілія **ДОНСЬКА**
Олександра **ДУБОГАЙ**
Олександр **ДУСАВИЦЬКИЙ**
Ольга **ЗАЙЧЕНКО**
Валентин **ЗАЙЧУК**
Іван **ЗЯЗЮН**
Олександр **ЛЯШЕНКО**
Людмила **КАЛІНІНА**
Юрій **КУЗНЕЦОВ**
Василь **МАДЗІГОН**
Сергій **МАКСИМЕНКО**
Юрій **МАЛЮВАНІЙ**
Валентин **МОЛЯКО**
Григорій **НАУМЕНКО**
Віктор **ОГНЕВ'ЮК**
Іван **ОСАДЧИЙ**
Надія **ОСТРОВЕРХОВА**
Оксана **ПЕЧУРА**
Валентин **РОМАНЕНКО**
Світлана **РУДАКІВСЬКА**
Олександра **САВЧЕНКО**
Володимир **СКИБА**
Анатолій **СОЛОГУБ**
Юрій **ТРОФІМОВ**
Геннадій **ФЕДОРОВ**
Василина **ХАЙРУЛІНА**
Наталія **ЧЕПЕЛЄВА**
Олена **ЧИНОК**
Микола **ШКІЛЬ**

Педагогіка школи

Олександра Дубогай, Наталія Фролова. Особистісно орієнтоване навчання у фізичному вихованні та гармонійний розвиток школяра **60**
Олена Барановська. Інформаційні компетентності — обов'язковий актив учня сучасної школи **67**
Павла Рогова. Педагогічні бібліотеки України **72**
Відвідайте сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки **76**
Круглий стіл. Освітнє середовище сучасної школи: проблеми, пошуки, перспективи **77**

Щоденник директора

Галина Бикова. Народні традиції мовного етикету та їх реалізація в сучасних умовах **94**
Українську вивчаємо не тільки ми **99**
Наші ювіляри **100**
Премія заслуженого вчителя України
Андрія Калінічева . . . . . **3 сторінка обкладинки**

ЕКСКЛЮЗИВ

Файна Ясинська. Ваші запитання — відповіді МОНУ . . . **102**
Нормативи наповнюваності класів, груп у навчальних закладах. Норми пільгового забезпечення учнів і студентів **105**
Примірне положення про відділ (управління) освіти виконавчого комітету міської ради **107**

*Журнал рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова
(протокол № 9 від 27.03.2003 р.)*

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЙ В ЖУРНАЛІ «ДИРЕКТОР ШКОЛИ, ЛІЦЕЮ, ГІМНАЗІЇ»

- Статті мають бути написані спеціально для часопису «Директор школи, ліцею, гімназії» (ніде раніше не друковані і не надіслані до інших видань). Наукові статті повинні відповідати вимогам ВАКУ до наукових праць.
- Редакція лишає за собою право скорочувати, редагувати статті, а також вносити зміни в назву.
- За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування несуть відповідальність автори.
- Статті приймаються у вигляді файлів текстового редактора MS Word for Windows електронною поштою або на дискетах 3,5". Електронна пошта редакції: director@oldbank.com
Адреса редакції: 01033, м. Київ, а/с 116.
- Дискети, рукописи, малюнки, фотографії та інші матеріали, надіслані до редакції, не повертаються.
- Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжуватися авторською довідкою (вказати повне ім'я, по батькові та посаду), стислою анотацією.

Повний або частковий передрук матеріалів журналу «Директор школи, ліцею, гімназії» можливий лише за письмової згоди редакції.

Підписано до друку 15.05.2003. Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний. 9,1 умов. друк. арк. Наклад 4200.

Передвидавнична підготовка: **О.С.Вигovskyкий**.
Видавництво: «Педагогічна думка», 04053, м. Київ,
вул. Артема 52-а, корпус 2.
Друк: **Акціонерне товариство «Книга»**. Зам. 3—135.

ДЕРЖАВА

І ОСВІТА

*Про найголовніше у розробці
державного стандарту освіти для
основної і старшої школи ...6*

*Концепцію профільного навчання
доцільно обговорити на серпневих
конференціях! ...12*

*Визначити вплив нововведення на
психологічний розвиток та психічний
стан всіх суб'єктів освітнього процесу
— мета психологічної експертизи ...13*

Держава
і освіта

ТРИВАЄ РОЗРОБКА ЗМІСТУ ОСВІТИ ДЛЯ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ

Завершився другий рік навчання українських школярів у 12-річній школі. Швидко проминуть ще два роки, і молодші школярі стануть учнями основної школи. За якими планами, програмами буде організовано навчально-виховний процес у 2005 – 2006 навчальному році?

Вихідним документом, який унормовує навчальний процес, як відомо, є Державний стандарт загальної середньої освіти, саме на його основі розпочинається складання варіативних програм, а потім і підручників.

Сподіваємося, що читачам журналу цікаво і корисно дізнатися, як відбувається зараз обговорення і доопрацювання державних стандартів.

**Олександра
САВЧЕНКО**

Вище-президент
АПН України,
академік, професор

Запропонований педагогічній громадськості проект Державного стандарту базової і повної середньої освіти (див. газ. “Освіта України” від 14 січня

2003 р.) є другим поколінням документу такого жанру. Нагадаємо, що у 1997 році було розроблено і прийнято Колегією МО і Президією АПН України Концепцію державного стандарту загальної середньої освіти, на її засадах підготовлено освітній стандарт для 11-річної школи, затверджений постановою Кабміну (КМ) України (1998 р.).

Прийняття Закону про загальну середню освіту (1999 р.) зумовило низку принципів нових вимог щодо розроблення змісту шкільної освіти, а саме:

1) вперше було визначено, що його відбір і засвоєння “ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультур-

ності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання та виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави” (стаття 3);

2) змінено структуру школи. Тепер вона охоплює початкову (4 роки), основну (5 років), старшу (3 роки); визначено функції кожного етапу і переважно профільний характер навчання у старшій школі;

3) збільшено тривалість загальної середньої освіти і розширено можливості її здобуття протягом життя у різних формах;

4) визначено нові виміри навчального часу: в Законі вказано кількість обов’язкових днів і навчальних годин на кожен навчальний рік. А це зумовило новий розподіл годин між освітніми галузями і роками навчання;

5) підтверджено роль і складові державного стандарту як механізму систематичного оновлення шкільного змісту.

Нова ситуація розвитку школи окреслена в “Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)”, підготовленій АПН України (наук. керівник О.Я. Савченко) і затвердженій спільною

Директор школи, ліцею, гімназії № 2 2003

постановою Колегії МОН і Президії АПН (2000 р.). У цьому документі конкретизовано функції кожного етапу шкільної освіти. Стосовно змісту визначено, що він має бути осучаснений таким чином, щоб випускники 12-річної школи могли швидко адаптуватися у самостійному житті, цілеспрямовано використати свій потенціал для самореалізації як у професійному й особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави. Підкреслено необхідність збереження у шкільному змісті базового ядра – найбільш цінної і незамінної для освіченості і розвитку людини його складової. Вона має бути відносно стабільною основою світогляду, що формується на науковій, художній, технічній картинах світу, а також на морально-етичних цінностях. Розвантаження і перерозподіл шкільного змісту не повинні зменшити системоутворювальну роль базових знань.

З урахуванням нових законодавчих і методологічних позицій було розпочато розроблення державного освітнього стандарту для 12-річної школи.

У 2000 р. Постановою КМ України “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання” було затверджено Державний стандарт для початкової освіти. На його реалізацію науковцями АПН створено нові програми і підручники, які одержали позитивну оцінку вчителів.

Для розроблення державного стандарту освіти для основної і старшої школи МОН у 2002 році було

“**МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ**” є чільною галуззю шкільної освіти, яка покликана відіграти провідну роль у засвоєнні учнями загальнокультурних цінностей, формуванні інтелектуальної, почуттєвої, морально-етичної та естетичної сфер особистості кожного школяра (наук. керівник робочих груп *Г.Ф. Семенюк*).

Укладачі інтегрували відповідні компоненти галузі у три цілісних блоки: 1) українська мова (наук. керівник підгрупи Л.В. Скуратівський) та мови національних меншин (наук. керівник *І.П. Гузик*), 2) іноземні мови (наук. керівник *Г.Г. Крючков*), 3) літератури (українська – наук. керівник *Н.Й. Волошина*, зарубіжна – наук. керівник *Б.Б. Шалагінов*).

Для першого блоку визначено взаємопов’язані змістові лінії: лінгвістична, лінгвокультурологічна і діяльнісна (у старшій школі додається комунікативна лінія). За конкретним наповненням зазначених змістових ліній передбачено розробку змісту на трьох рівнях: I – для тих мов, які є мовою шкільного навчання, II – для мов, які вивчаються як предмет і передбачають, що учні недостатньо володіють мовою, але її засвоєння полегшується спорідненістю з рідною мовою, III – для тих мов, які вивчаються як предмет і призначені учням, що недостатньо володіють (не володіють) мовою на початку її вивчення у школі, і мова не є спорідненою з рідною.

Освітній зміст і результати навчання мов диференційовано за трьома рівнями. Зміст різних рівнів відрізняється співвідношенням мовної теорії та мовленнєвої практики.

За думками рецензентів, таке подання стандарту з української мови та мов національних меншин дозволило чіткіше окреслити основні лінгвістичні поняття, посилити діялісно-функціональну спрямованість мовної освіти, особистісний смисл її здобуття для учня.

Після обговорення проекту Державного стандарту у цей блок внесено зміни: уточнено мету вивчення мов на різних рівнях; комунікативну змістову лінію (тепер мовленнєву) перенесено на чільне місце, щоб підкреслити, що саме її зміст виражає основну і кінцеву мету навчання української мови та мов національних меншин України, окрім того, уточнено структуру і зміст окремих підрозділів мовленнєвої, лінгвістичної і діялісної змістових ліній, у тому числі й тих із них, що стосуються змісту риторичи тощо.

Тривають дискусії щодо напрямків доопрацювання змістового модуля з іноземної мови, який охоплює початкову, основну і старшу школу (оскільки у Державному стандарті з початкової освіти не була представлена іноземна мова).

Відзначаючи як позитивне закладений у стандарті компетентний підхід до вивчення іноземної мови, рецензенти привертають увагу до

створено робочу групу з науковців і спеціалістів МОН.

Передусім необхідно було уточнити, подекуди конкретизувати, концептуальні засади розроблення освітнього стандарту для цих ступенів школи. В основному це стосувалося профілізації старшої школи, обговорення умов запровадження 12-бальної системи оці-

нювання, можливостей доцільності наскрізності змістових ліній для основної і старшої школи та ін.

ПРО НАЙГОЛОВНІШЕ У РОЗРОБЦІ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ОСВІТИ

Окреслимо найголовніше у загальних теоретичних підходах розроблення цього документу. Функціями нового покоління державного стандарту є:

- збереження єдиного освітнього простору в державі;
- посилення стабілізуючої і регламентуючої ролі школи в системі неперервної освіти;
- забезпечення еквівалентності здобуття середньої освіти у різних формах;
- визначення рівнів загальноосвітньої підготовки як інструмента наступності (дошкілля – школа – ПТУ – ВНЗ);
- зменшення навчального навантаження учнів;
- створення передумов для диференціації й індивідуалізації навчання;
- зв'язок виконання вимог державного стандарту з атестацією шкіл і вчителів;
- розмежування рівнів відповідальності між центром і регіонами за якість змісту й умови його реалізації.

Зауважимо, що і в новому поколінні державного стандарту загальної середньої освіти *ідеться лише про стандарт щодо відбору змісту і визначення результатів навчання*, а не про весь комплекс складових, які охоплюють якість освіти.

Продовження

неточностей у визначеності компетенцій, відсутності кореляції між поданням компетенцій у блоці “українська мова” й “іноземна мова”, суперечливого викладу складу компетенцій та їх підпорядкованості. Ми погоджуємося із зауваженнями рецензентів, що запропонований обсяг навчальних результатів перевищує можливості в кількості годин, які можуть бути відведені на їх вивчення в початковій і старшій школі.

Розробка стандартів з літератури (“Українська література” і “Зарубіжна література” в школах з українською мовою викладання), “Рідна та зарубіжна література” (у школах національних меншин) насамперед сприяла *визначенню мети вивчення цих предметів у школах України*. Вона полягає в прилученні учнів до скарбниці рідної та світової літератури, а через них – до фундаментальних цінностей культур у взаємодії їхніх конкретно-історичних та загальнолюдських значень, збагаченні особистості духовними надбаннями людства, формуванні гуманістичного світогляду учнів, розширенні виднокола їхніх культурно-пізнавальних інтересів, вихованні громадян України, здатних до культурного діалогу з представниками інших національностей.

У державному стандарті для основної і старшої школи зміст літератур передано через три змістові лінії: текстuale вивчення творів; теоретико- та історико-літературні знання; культурологічні знання.

Обговорення проекту стандарту фахівцями в основному зосереджувалось навколо питань конкретизації змістової лінії “Текстуальне вивчення творів”, вони вимагають вказати перелік літературних творів і представити в результатах навчання не лише знання, уміння і навички, способи творчої діяльності, але й емоційно-ціннісне ставлення до виучуваного.

Розробники ж стандарту вважають, що прізвища авторів і назви літературних творів недоцільно подавати на рівні стандарту. Ця конкретизація буде в програмах.

У подальшому доопрацюванні буде поліпшено представлення усіх складових змісту літературної освіти в обов'язкових вимогах до їх засвоєння.

Кілька зауваг щодо державного стандарту змісту освіти. Ми вважаємо, що перехід до профільної старшої школи піднімає планку вимог до загальноосвітньої підготовки. Вона має бути не мінімальною (як ми вважали раніше), а достатньою для продовження навчання й особистісного розвитку учнів. Принципово важливо зберегти у стандартах функціональну повноту освітнього змісту для основної і старшої школи.

Стосовно рівня досягнень навчальних результатів. Як відомо, у шкільній системі оцінювання 12 балів розподіляються за 4 рівнями: високий, достатній, середній, низький. Результати навчання в освітньому стандарті представлені через змістові і процесуальні характеристики (знати про ....., вміти виконувати ....., мати уявлення ....., тощо). Рівень навчальних досягнень учнів у їх засвоєнні буде визначатися вчителями. Безперечно, передбачений стандартом зміст освіти може засвоюватись кожним учнем на будь-якому рівні – від низького до високого. Однак, на наш погляд, необхідною умовою продовження навчання випускника початкової або основної школи на наступному ступені шкільної освіти має стати досягнення ним передбачених стандартом освітніх результатів на рівні, не нижчому від середнього. Інакше учень буде приречений на стійку неуспішність. Як би ми не шанували індивідуальні відмінності учнів, але без такої підготовки

їх подальший поступ неможливий.

Вважаємо доцільним поєднати дві форми оцінювання і контролю: внутрішню і зовнішню. Якість завершення профільного навчання доцільно контролювати через єдиний державний екзамен, який дозволить зняти суперечність вимог між школою і ВНЗ.

Робота над стандартами з освітньої галузі “СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО” (наук. керівник С.В. Кульчицький), започаткована у 1997 році, зумовила важливі зрушення у розвитку шкільної суспільствознавчої освіти, оскільки вже на початку перед розробниками проекту постали принципово нові завдання. А саме: необхідно було визначити основну мету і завдання суспільствознавчої освіти в цілому та історичної зокрема, переосмислити роль змісту галузі як засобу розвитку особистості дитини. Нові підходи до “цілепокладання” зумовили докорінне оновлення методології цієї галузі. Зокрема, підходів до об’єкту навчання, системної характеристики галузі тощо.

Постало питання про розгляд усіх складових суспільствознавчої галузі як єдиного цілого, що має стати підґрунтям суспільного світогляду особистості, формування її точки зору на найважливіші питання суспільного життя, основою майбутньої соціалізації та самореалізації.

У проєкті 2003 р. група розробників спробувала зінтегрувати в єдину галузь й історію, яка відрізняється від інших складових особливим підходом до розгляду суспільного життя (висвітлює минуле). На погляд рецензентів, інтегрування суспільствознавчих компонентів є плідною основою для розроблення такого предмета, як громадянська освіта, який за своїми завданнями вимагає збалансованого і гармонійного поєднання знань про різні сфери сучасного життя суспільства.

У процесі інтеграції компонентів галузі відбулося скорочення змісту окремих курсів за рахунок розвантаження від другорядного матеріалу і виділення основного.

На думку опонентів, зміст галузі ще вимагає доопрацювання. Зокрема, щодо збалансованості обсягу розкриття його змістових ліній. Так, надто об’ємно представлено економічні знання, історичні знання розчинились у змісті інших ліній. Очевидно, варто посилити вивчення історії.

МАТЕМАТИКА. Останнім часом значно зросла кількість спеціальностей, які тією чи іншою мірою пов'язані з математикою і її практичним застосуванням. Все це зобов'язує до того, щоб математична підготовка випускників української школи відповідала сучасним вимогам. Під цим кутом зору і формувався зміст математичної освіти, представлений у проекті стандарту освітньої галузі **“Математика”** (наук. керівник *М.І. Шкіль*).

На обов'язкове вивчення математики кожним учнем основної і старшої школи відведено 980 навчальних годин, що складає близько 13% від загальної кількості годин інваріантної освітньої складової. Якщо порівняти цей показник з тим, що передбачений нині діючим навчальним планом загальноосвітньої школи, то різниця становить 70 годин у бік зменшення. Цей факт у ряді випадків використовується опонентами як аргумент щодо свідомого зниження проектованого рівня математичної освіти у 12-річній школі. При цьому, однак, забувається, що, крім інваріантної освітньої складової, стандартом, особливо в старшій школі, у варіативній частині передбачено достатню кількість навчальних годин для вивчення математики всіма бажаними, що дозволяє значно перевершити сумарний показник навчального часу, про який йшлося.

З огляду на це, у передбаченому стандартом змісті математичної освіти посилено загальноосвітній, гуманітарний потенціал цієї галузі з метою повнішого використання можливостей математики для інтелектуального розвитку учнів, формування культури мислення. Питому ж вагу предметних умінь, які мають бути сформовані на вищому рівні, дещо зменшено, якщо вести мову про обов'язковий для всіх курс математики.

Основні змістові лінії шкільної математики і їх предметне наповнення не зазнали істотних змін порівняно з традиційними. У зв'язку з цим інколи можна почути закиди щодо несучасності змісту шкільної математичної освіти у той час, як протягом наступного періоду ця наука у своєму розвитку пішла досить далеко вперед. З цього приводу слід зауважити, що “сучасність” шкільної математичної освіти визначається не стільки тим, яку частину у її змісті займають новітні математичні досягнення, а тим, як вона сприяє формуванню інтелекту і розв'язанню інших завдань загальноосвітньої школи.

Пріоритетом у даному випадку має стати сформований продукт, а не матеріал, який при цьому використовується. Адже можна завантажити шкільний курс математики найсучаснішими математичними теоріями, але дістати нульовий результат через об'єктивну їх складність для учнів.

Показовою у цьому плані є реакція педагогічних працівників на вміщений у стандарті розділ, що стосується елементів теорії ймовірностей та статистики. Майже всі, хто надіслав свої заува-

(Зрозуміло, що цей перехід має бути поступовим і методично забезпеченим).

Щодо структури державного стандарту. Вихідним документом є Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів (II-III ступені), який дає цілісне уявлення про зміст шкільної освіти через інваріантну і варіативну складові. *Зміст інваріантної частини визначається державою* і є єдиним для всіх типів навчальних закладів, у яких здобувають загальну середню освіту. Зміст варіативної визначається школою. У Базовому навчальному плані унормовано загальну тривалість навчання, розподіл часу за роками навчання, освітніми галузями, інваріантною і варіативною частиною. За часовими параметрами в основній школі загальне навчальне навантаження складає 5320 годин (з них 945 на варіативну частину), у старшій – 3500 (з них 1400 годин на варіативну). На наш погляд, визначена кількість годин є цілком достатньою.

З урахуванням граничного допустимого навчального навантаження передбачається така кількість тижневих годин у класах основної школи – 24, 25, 26, 27, 28, у старшій – по 30 годин на тиждень. Отже, загалом навантаження зростає поступово, однак є не виправдано різким зростання кількості годин на ступінь початкової й основної школи. Це слід виправити під час доопрацювання.

У проекті базового плану кількість годин за галузями показано на двох рівнях (ос-

новна і старша школа), а не за роками навчання. Після тривалих узгоджень розробники проекту зійшлися на думці, що на цьому етапі відбору змісту передусім необхідно побачити його цілісно і в загальному обсязі.

У відсотках варіативна частина виглядає таким чином: в основній школі – 13,4%, у старшій – 33,3%.

Інваріантна частина *Базового навчального плану охоплює сім освітніх галузей*. Структурно зміст кожної освітньої галузі представлено у такій послідовності: її загальна характеристика, мета, завдання, змістові лінії і результати навчання.

Розроблений у відповідності з концептуальними положеннями проект Державного стандарту було опубліковано для обговорення. Надійшли відгуки від усіх обласних управлінь освіти і науки, установ АПН та окремих її членів; проект був обговорений і на Загальних зборах АПН України. *В основному проект оцінено позитивно.*

ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

Водночас є низка суттєвих зауважень, які спрямовані на поліпшення документу.

Більшість рецензентів вважають, що в освітніх галузях слід чітко вказати структурні компоненти, які у подальшому можуть бути навчальними предметами; краще забезпечити наступність між основною і старшою школою. Тривожить рецензентів той факт, що вимоги стандарту не зовсім

Продовження

ження, висловлюють сумнів щодо доцільності включення цього матеріалу як обов'язкового для вивчення всіма учнями. Очевидно, тут можна погодитися з розробниками, що остаточну відповідь на це питання може дати лише освітня практика.

Зважаючи на виняткові можливості математики, передусім в інтелектуальному розвитку школярів, її вивчення протягом усього шкільного навчання не може викликати жодних сумнівів. Це переконливо підтверджує і зарубіжний досвід. Наприклад, в Італії навіть у такому типі старшої школи, як Інститут мистецтв, поряд з мовою, літературою, мистецькими предметами та ін. в обов'язковому порядку вивчаються математика і природничі науки.

Тому твердження, що в старшій школі математику слід вивчати лише на відповідних профілях, не є прийнятними. В такому обсязі і на такому рівні, як нині, вона всім і не потрібна. Але загальноосвітній, загальнокультурний курс математики в старшій школі як важливий засіб формування особистості громадянина української держави має стати невід'ємним компонентом інваріантної освітньої складової. Над його змістом у профільній школі ще слід серйозно працювати.

Головна мета освітньої галузі **“ПРИРОДОЗНАВСТВО”** полягає в розвитку дитини засобами навчальних предметів, що складають основу природознавства як наукової галузі, в усвідомленні учнями наукових фактів, понять, законів і теорій, формуванні в них наукового світогляду і критичного мислення, екологічної культури життєдіяльності в довкіллі, виробленні вмінь застосувати набуті знання і способи дій у життєвій практиці (наук. керівник О.І. Ляшенко).

У розробленні змісту галузі враховувалися світові тенденції відображення природознавчих дисциплін у навчальних планах і програмах, глибокі традиції їх вивчення в українській школі. На підставі існуючої структуризації наукового знання виокремлено наскрізні змістові лінії, спільні для освітньої галузі загалом:

- рівні і форми організації живої і неживої природи, які структурно представлені в кожному навчальному предметі специфічними для нього об'єктами і моделями;
- закони і закономірності природи;
- методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук;
- вплив природничо-наукового знання на суспільний розвиток і його роль у житті людини.

У кожному з навчальних предметів вони конкретизуються особливим чином, враховуючи предмет науки.

В основній школі зміст природознавчої освітньої галузі реалізується через навчальні предмети і курси, які є традиційними для школи, – фізика,

Продовження

хімія, біологія, географія тощо. Крім того, в їх змісті відображаються також світоглядні астрономічні знання, відомості про екологічну безпеку та природокористування, розкриваються наукові основи сучасних технологій і техніки тощо.

Зважаючи на те, що старша школа стає профільною, більшість навчальних предметів освітньої галузі будується за концентрами.

Їх вивченню передують пропедевтичний курс природознавства, мета якого полягає в підготовці учнів до сприйняття основ природничих наук, оволодінні ними початковим понятійно-термінологічним апаратом, усвідомленні загальних закономірностей перебігу явищ природи. Він будується на засадах наступності з початковою школою і може мати кілька варіантів програм (за вибором школи).

У старшій школі зміст навчальних предметів освітньої галузі спрямований головним чином на розвиток і поглиблення здобутих знань і вмінь, системне вивчення основ природничих наук. Профільне навчання з цієї галузі може мати кілька модифікацій залежно від базових предметів, обраного учнем профілю.

Зміст навчальних предметів природничо-наукової галузі в старшій школі може бути інтегрований у єдиний курс природознавства (наприклад, для гуманітарних профілів). Таке поєднання може стосуватися як усіх природничо-наукових предметів, так і окремих з них (наприклад, фізики й астрономії, фізики і хімії, хімії і біології тощо). Можлива також інтеграція предметів з різних галузей (історія науки і техніки, географія та економіка тощо).

Запровадження нового змісту природничо-наукової освіти вимагає розв'язання ряду психолого-педагогічних проблем, які постають у зв'язку з його обґрунтуванням. Насамперед це стосується структурування змісту, перерозподілу його між основною і старшою школою, оскільки більшість предметів галузі будується за лінійно-концентричним принципом. У даному випадку особливо гостро постає проблема наступності у вивченні природознавчих предметів, зокрема між початковою й основною ланками. Природознавство як предмет не може вивчатися в контексті вступу до фізики, хімії, біології чи інших навчальних предметів, оскільки асинхронність їх вивчення та її особливості змісту не спонукають до цього. Одним з можливих шляхів розв'язання цієї проблеми може стати цілісний наскрізний курс природознавства в 3-5 класах.

Таким чином, природознавча освітня галузь ґрунтується на фундаментальності природничо-наукового знання, його особливому статусі у світосприйманні людиною дійсності, формуванні в її свідомості наукової картини світу, усвідомленні методів наукового пізнання і відповідного стилю мислення, їх місці і ролі в житті людини і суспільному розвитку.

відповідають кількості навчальних годин, які відведено на освітню галузь.

Неодноразово опоненти висловлюють думки про те, що Державний стандарт загальної середньої освіти має охоплювати не лише зміст і результати, а й умови і ресурси його досягнення, гарантії держави щодо цього.

Найбільш складним залишається питання щодо стандартизації змісту навчання в старшій, профільній школі. Зокрема, йдеться про доцільність розробки стандартів для двох блоків змісту – загальноосвітнього і профільного.

Ці та інші зауваження обговорено в робочих групах, що й дозволило їх удосконалити як за змістом, так і за формою викладу.

Коротку характеристику освітніх галузей дивись у врізах на стор. 5-12.

Таким чином, проект державного загальноосвітнього стандарту є важливим кроком у розробленні змісту освіти для 12-річної школи. Він засвідчує, що за час роботи над стандартом відбулися важливі зрушення у визнанні педагогами їх важливості для модернізації освіти в розумінні ідей цілісного підходу до визначення змісту загальної середньої освіти, її варіативності; осмисленні мети і пріоритетів кожної галузі, необхідності співвіднесення змісту і результатів засвоєння.

Разом з тим одержані рецензії і результати обговорення відкривають можливості для суттєвого доопрацювання документа. Маємо ще раз зосередитись на базисних засадах конструювання змісту освітніх галу-

зей, обґрунтуванні вимог до засвоєння (враховуючи вимоги державної підсумкової атестації). Необхідні дослідження і конкретні управлінські рішення стосовно взаємозв'язку стандартів і нормативів фінансування. Адже держава повинна подбати і про умови, за яких стандарт може бути виконаний. Особливої уваги вимагає експертиза психологів, учителів щодо врахування вікових можливостей підліткового і юнацького віку у відборі змісту і рівнів обов'язкових навчальних результатів.

Значною мірою зауваження стосовно основної школи враховані розробниками. Однак залишається низка загальних проблем щодо упорядкування і розвантаження (!) змісту результатів навчання з ряду галузей, чіткішого визначення їх структури. Ми свідомі того, що всебічну оцінку підготовленого документу може дати лише його апробація в масовій шкільній практиці. Тільки після узагальнення її результатів можна буде вести мову про його масове запровадження. Розроблений же варіант можна розглядати як експериментальний на шляху переходу до 12-річної школи.

Значно складнішою є проблема змісту освіти в старшій школі, оскільки ще не розроблено Концепцію профільного навчання. В ній маємо визначити напрями і профілі навчання у старшій школі. Скільки їх має бути? Скільки у профілях може бути профільних предметів? Як досягти профільності навчання в однокомплектних сільських

школах? Поки що остаточно не обґрунтовано співвідношення навчальних годин між інваріантною і варіативною освітніми складовими у старшій школі, обсяг і рівень загальноосвітньої підготовки, що має забезпечуватися на цьому ступені в

Зміст освітньої галузі “ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА” (наук. керівник *Я.М. Масол*) покликаний долучити учнів до скарбниці національного і світового мистецтва, сприяти формуванню світогляду, ціннісних орієнтацій, творчого, емоційного потенціалу особистості, її вміння свідомо користуватися культурологічними і мистецтвознавчими поняттями.

У змісті галузі розкривається розмаїття жанрів і стилів українського та світового мистецтва, своєрідність вітчизняної художньої культури в контексті культуротворчих процесів людства; особливості культурних регіонів світу; основи естетичних знань.

Змістові лінії: музичне мистецтво; візуальне (образотворче), синтетичні мистецтва (хореографія, театр, телебачення), художня культура; основи естетики.

Для початкової освіти превалюючого значення набуває активна художня діяльність та творче самовираження учнів у сфері мистецтва, в основній — провідним стає художнє узагальнення, систематизація набутих знань, усвідомлення себе як суб'єкта спілкування з мистецтвом. У старшій школі на основі попереднього досвіду художньої діяльності формується образне мислення учнів, їхнє емоційно-ціннісне ставлення до мистецьких творів та явищ культури тощо.

В основній школі складовими змісту галузі є музичне, візуальне театральне, екранне мистецтво та синтетичні мистецтва. У старшій школі — курс “художня культура”, який структуровано у блоки художня культура України, художня культура світу, основи естетики. У проєкті Базового навчального плану на цю галузь виділено 5,4% навчального часу в основній і 2,2% у старшій школі. На це звертають увагу рецензенти. Ми погоджуємося, що за цих умов порушується цілісність і неперервність художньо-естетичної освіти. У процесі доопрацювання стандартів для старшої школи необхідно виправити цю ситуацію, збільшити питому вагу цієї галузі.

Освітня галузь “ЗДОРОВ’Я І ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА” (наук. керівник *І.Д. Бех*) має на меті збереження і зміцнення здоров’я учнів, розвиток їх основних фізичних, психічних, духовних якостей, рухових здібностей, підвищення рівня фізичної підготовленості; підготовку до активного життя в природних, технологічних та соціальних умовах, оволодіння уміннями і навичками безпеки життєдіяльності, підготовки до захисту Батьківщини.

Відповідно до мети і завдань галузі вона структурується в основній школі на фізичну культуру, основи здоров’я і безпеки життя, у старшій школі – фізична культура і основи військової справи і медичної підготовки і безпеки. У проекті Базового навчального плану на цю галузь в основній школі виділено 11,5%, у старшій – 7,8%.

Резидентни висловлюють занепокоєння, що у проекті забагато теоретичного матеріалу, що варто фізичну культуру виділити наскрізним предметом (1-12 класи), а інші складові вивести в окремий предмет. Ця дискусія ведеться вже давно. Але межі тижневого навчального навантаження не дозволяють відводити на цю галузь 4 години. Слід обговорити можливість виведення частини цього навантаження у другу половину дня, передбачити різні варіанти представлення цієї галузі у навчальних планах.

Окрім того, необхідно реалізувати потенціал інших галузей для формування в учнів цінностей здорового способу життя.

Зміст освітньої галузі “ТЕХНОЛОГІЯ” (наук. керівник *В.К. Сидоренко*) створює передумови для формування технічно, технологічно і комп’ютерно освіченої особистості, готує до трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства.

У стандарті представлено два блоки “Технологія” та “Інформатика”. У першому зміст викладено за такими лініями: політехнічна орієнтація; технічні основи виробничої діяльності; трудова компетентність; графічна культура; інформаційна культура; технологія творчості. В “Інформатиці” змістові лінії для основної і старшої школи розгортаються таким чином: інформація та інформаційні процеси; моделювання; інформаційна система; технологія розв’язування задач з використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій; алгоритмізація і програмування.

Розробники галузі передбачають її реалізацію через різні варіанти поєднання предметів.

Обговорюється доцільність виділення “Інформатики” в окрему освітню галузь. Це мотивується тим, що “Інформатика” і “Технології” мають різні функції у шкільній освіті. У галузі “Технологія” інформаційна культура є лише однією із змістових ліній, мета якої – навчити учнів працювати з комп’ютером, здійснювати пошук і обробку інформації, яка пов’язана з виробничим процесом. Поєднання цих двох блоків розширило галузь, але години не збільшилися. Це зумовило очевидне перевантаження результатів навчання. Окрім того, є численні зауваження щодо переліку навчальних результатів. Потребують обговорення і функції, і зміст інформатики в профільній школі.

усіх школах незалежно від їх типу і профілю. Чи доцільним є існування загальноосвітнього профілю навчання? Адже далеко не скрізь є матеріальні, кадрові можливості реалізації різнопрофільного навчання та ін.

Відкритим залишається також питання змісту і обсягу загальноосвітньої підготовки в професійно-технічних навчальних закладах і вищих навчальних закладах I рівня акредитації. Чи є необхідність і можливість дотримання вимог державного стандарту загальної середньої освіти в цих закладах, чи доцільно піти іншим шляхом у загальноосвітній підготовці цього контингенту учнів і студентів?

Таких питань виникає досить багато, і тому розв’язувати проблему профільного навчання слід поступово, з належним науковим обґрунтуванням, ретельним вивченням вітчизняного і зарубіжного досвіду. Робота, розпочата у цьому напрямі для 11-річної школи, дозволить врахувати цей досвід у створенні стандартів для профільної 12-річної школи.

Перший етап цієї складної, державної ваги роботи маємо виконати протягом цього року. Науковці АПН опрацювали *проект Концепції профільного навчання, який доцільно обговорити на серпневих нарадах.*

Процес стандартизації змісту є інтегративною проблемою, яка вимагає фундаментальних наукових досліджень дидактів, психологів, методистів, поєднання зусиль науки і практики.

МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ “ДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ БАЗОВОЇ І ПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ”

Держава

і освіта

По-перше, самі по собі стандарти освіти потребують співвідношення з нормами психічного розвитку особистості. Стандарт освіти повинен адекватно відображати не тільки сензитивний період і паспортний вік, а й співпадати з потребою особистості школяра – учня початкової, основної і старшої школи.

Необхідність психологічної експертизи “Державних стандартів базової і повної середньої освіти” виникає у зв’язку з тим, що “стандарти” є значним нововведенням у систему освіти, яке змінює загальні умови розробки та впровадження нового змісту освіти.

Кінцева мета психологічної експертизи в системі освіти полягає у визначенні впливу нововведення на психологічний розвиток та психічний стан всіх суб’єктів освітнього процесу.

На початку та в середині 90-х років період загальної кризи в системі освіти поступився місцем періодові бурхливого росту та диференціації. Нововведення охопили всі елементи системи освіти та породили ряд нових, у тому числі й психологічних, проблем. На одне з перших місць висунулася проблема оцінки нововведень, що виникають, та прогнозування їх наслід-

ків. Цілком очевидно, що далеко не всякі нововведення у сфері освіти є позитивними. Можна навести величезну кількість прикладів невдалих педагогічних новацій, але при цьому треба пам’ятати, що кожна така невдача – це діти, які не отримали належної освіти, опинилися ущемленими у вихованні або психічному розвитку. Особливо гостро ця проблема постала саме у зв’язку з бурхливою диференціацією шкіл, що призводить до зниження рівня державного контролю.

Інновації можуть зачіпати кожен із структурних компонентів системи освіти, і тому сучасна методологія експертного підходу, яка розробляється в Інституті психології протягом останніх років, пропонує прийняти за точку відліку поняття рівня перетворень.

Взагалі можна виділити п’ять рівнів нововведень у системі освіти, на кожному з яких чітко виокремлюється основний напрямок перетворень та загальне завдання психологічної експертизи.

Перший рівень – соціальні інновації в системі освіти, коли змінюється загальна архітектура самої системи

**Сергій
МАКСИМЕНКО**

Директор Інституту психології ім. Г.С.Костюка, академік АПН України

**Експертиза
теж має
будуватися
за рівневою
ознакою**

Директор школи, ліцею, гімназії № 2/2003

Стандарт освіти повинен співпадати з потребою особистості школяра — учня початкової, основної і старшої школи

освіти. Це, наприклад, виникнення форм державної та приватної освіти, введення навчання з шести років, прийняття закону про двадцятирічну середню освіту тощо. Узагальненим критерієм експертної оцінки виступає ступінь відповідності форм освітніх інституцій потребам суспільства.

У наш час в Україні існує велика кількість нових різноманітних форм навчальних закладів — гімназії, ліцеї, колеґіуми, експериментальні школи, коледжі, академії тощо. Сукупність типів навчальних закладів визначають формальну структуру системи освіти, яка в цілому повинна відповідати соціальній структурі та соціальним потребам суспільства.

Другий рівень — соціально-педагогічні інновації, коли зміни спрямовані на внутрішні умови організації процесів навчання та вихо-

вання. Так, дуже позитивною складовою, наприклад, стало прийняття Міністерством освіти нових базових навчальних програм та введення посади шкільного психолога тощо. Узагальненим критерієм експертної оцінки буде виступати ступінь відповідності форм організації освіти цілям та завданням розвитку освітнього простору й освітнього процесу в цілому.

У сучасному світі відбувається зміна загальної освітньої парадигми від засвоєння знань до розвитку особистості та формування здібності до творчості. У сучасних соціальних, педагогічних та психологічних теоріях все більший акцент наголошується на інноваційному характері освіти, в той же час у практиці діяльності більшості навчальних закладів переважаючою залишається орієнтація на "підтримуючий" тип навчання. Цей розрив свідчить про неповну готовність суспільства до своєчасного вирішення політичних, соціальних, екологічних та інших проблем, що виникають.

Третій рівень — освітні інновації, коли зміни спрямовані на перетворення навчально-виховного процесу в цілісній ланці освіти. У цьому випадку формулюються нові цілі навчання, конструюються нові програми та розробляються нові методи навчання. Узагальненим критерієм експертної оцінки буде виступати ступінь відповідності змісту освіти умовам повноцінного психосоціального розвитку суб'єктів учіння.

Інноваційний зміст може

Наталія Чепелева, заступник директора з наукової роботи Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України відповідає на запитання нашого спеціального кореспондента Наталії Бойко

— *Чим викликана ініціатива Інституту психології ім. Г.С. Костюка у плані психологічної експертизи стандартів?*

Наша ініціатива викликана необхідністю врахування в Стандартах психологічних закономірностей навчання та виховання школярів, психологічних та вікових особливостей учнів.

На основі експертизи нами передбачено в подальшому розробити психологічне забезпечення навчального процесу у середній школі.

бути кваліфікований за параметрами повноти, наукової обґрунтованості та педагогічної проробленості. В Україні зараз функціонує близько 30-ти інноваційних програм, які, фактично, є «резервним фондом» для освітніх інновацій та відображують вяло пошуків нових змістів, хоча, звісно, не всі з них зможуть бути впроваджені згодом у педагогічну практику.

Четвертий рівень – психолого-педагогічні інновації, коли зміни спрямовані на перетворення педагогічних технологій. Нові педагогічні технології можуть розроблятися та впроваджуватися у рамках вже сталих цілей та завдань освіти, не призводячи до їх змін. Як правило, це нові засоби навчання та виховання або нові форми організації учбового матеріалу. Узагальненим критерієм експертної оцінки буде виступати ступінь відповідності технології навчання завданням засвоєння учбового матеріалу.

Як правило, це авторські програми, спрямовані на перетворення окремих учбових предметів або форм взаємодії у навчально-виховному процесі. Таких програм існує величезна кількість, але лише незначна частина отримує повноцінну психолого-педагогічну апробацію та проходить експертизу. Їх позитивний смисл полягає у тому, що вони вказують загальний напрямок педагогічних пошуків та можуть задовольняти локальні потреби, що виникають у тих чи інших соціальних групах. В той же час, внаслідок їх неапробованості, вони можуть наносити суттєвої шкоди підростаючому поколінню в плані психічного розвитку та здоров'я.

П'ятий рівень – конкретно-педагогічні інновації, коли зміни спрямовані на перетворення методики викладання того чи іншого навчального предмета. У більшості випадків вони відображують індивідуальні пошуки творчо орієнтованих вчителів та спрямовані на підвищення ефективності процесу засвоєння в рамках навчальних курсів та програм, що вже склалися. Узагальненим критері-

єм експертної оцінки буде виступати ступінь відповідності навчальних процедур педагогічним завданням розвитку особистості в процесі навчання.

Педагогічні інновації, що стосуються в основному методики викладання окремих предметів, відображують рівень творчого потенціалу вчителів, їх педагогічної майстерності.

Конкретним завданням психологічної експертизи інновацій в системі освіти є знаходження відповідей на такі питання:

1. Чи призведе інновація до більш високого рівня задоволеності суспільної потреби в освіті?
2. Чи призведе інновація до поліпшення умов соціального та психологічного розвитку?
3. Чи призведе інновація до поліпшення якості освіти?
4. Чи призведе інновація до збільшення об'єму знань, що засвоюються?
5. Чи призведе інновація до поліпшення навчального процесу?

ЖОРСТКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМОГИ

Дослідження, проведені в Інституті психології, показали, що проведення психологічної експертизи педагогічних систем повинно підкорятися достатньо жорстким методологічним вимогам.

1. Принцип полісуб'єктності. Педагогічна система є штучною системою, тобто вона виникає та функціонує тільки за рахунок цілеспрямованих зусиль тих людей, які входять до неї. Це означає, що при експертному дослідженні необхідно виділяти всі основні діяльнісні позиції та описувати психологічні структури та функції відповідних суб'єктів. Мінімумально необхідний набір таких суб'єктів складають розробник учбового проекту та програми, педагог, учень. У конкретних випадках цей перелік може бути розширений, але ці позиції повинні бути обов'язково присутніми.

2. Принцип взаємного відображення. Всі діяльнісні позиції, що складають педагогічну систему, повинні розглядатися не тільки як самостійні, але й як залежні від інших. Це означає, що

Впровадження “Державних стандартів базової і повної середньої освіти” охоплює другий та третій рівні педагогічних інновацій. Це рівень соціально-педагогічних інновацій та рівень освітніх інновацій

при описуванні кожного суб'єкта необхідно враховувати те, як він бачить або уявляє інших суб'єктів. Чим більшу кількість позицій ми враховуємо в дослідженні, тим складніше буде її система опису.

3. Принцип додатковості. Одна із специфічних особливостей педагогічних систем полягає у тому, що жодна діяльнісна позиція не може бути реалізована сама по собі, без присутності інших. Програмування припускає та визначає розгортання діяльності педагога та учня, діяльність педагога без програми та учня просто безглузда, діяльність учня без програми та педагога неможлива. В той же час, кожний суб'єкт привносить щось своє в діяльність інших суб'єктів.

4. Принцип системності. Педагогічні системи та процеси є багаторівневими, та для кожного випадку експертизи конкретної педагогічної системи необхідно визначати та описувати ту систему, в яку включена та, що аналізується, та ту, яка вписана в ту, що аналізується.

5. Принцип особистісного зростання. Кінцевою метою експертного дослідження є оцінка впливу педагогічної системи на психологічний розвиток людей, які до неї включені.

ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ

Впровадження “Державних стандартів базової і повної середньої освіти” охоплює другий та третій

рівні педагогічних інновацій. Це рівень соціально-педагогічних інновацій та рівень освітніх інновацій. Тому експертиза теж має будуватися за рівневою ознакою.

По-перше, експертиза має здійснити оцінку відповідності теоретичних засад, цілей та завдань “стандартів” загальному напрямку перетворень у системі освіти та суспільним цінностям.

По-друге, психологічна експертиза має визначити прогнозований вплив освітніх стандартів на основні лінії психосоціального та психофізіологічного розвитку учнів.

Дослідження співробітників Інституту показали, що у даному випадку треба розглядати принаймні сім таких ліній розвитку. Це:

- лінія соціалізації школяра, його соціального розвитку;
- лінія формування психологічної структури учбової діяльності, становлення учня як суб'єкта навчання;
- лінія розвитку інтелектуально-пізнавальної сфери;
- лінія становлення особистості та розвитку особистісних якостей школяра;
- лінія формування моральної свідомості особистості школяра;
- лінія забезпечення психофізіологічного розвитку дитини та психічних станів учнів;
- лінія розвитку творчих здібностей у різних галузях знань та діяльності.

VI КОСТЮКІВСЬКІ ЧИТАННЯ “ПСИХОЛОГІЯ У XXI СТОЛІТТІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ”

— *На початку цього року Інститутом психології було проведено VI Костюківські читання “Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку”. Наші читачі цікавляться, а що ж ця конференція дала для школи?*

Конференція відбулась як суто наукова, тому не було передбачено прямого виходу на навчально-виховний процес у школі. Однак на Костюківських читаннях обговорювались методологічні та актуальні проблеми психології, зокрема працювали такі секції, як “Навчання, виховання та розвиток особистості”, “Методологічні обрії психологічної науки”, “Інноваційні напрями в психології і розвиток ідей Г.С. Костюка у сучасній психологічній науці”, “Проблеми творчості і обдарованості”, “Перспективи розвитку консультативної психології і психотерапії”.

Обговорення у рамках секційного засідання наукових проблем навчання, виховання та психічного розвитку особистості, вирішення цих проблем буде сприяти психологічному забезпеченню навчально-виховного процесу у школі, здійсненню особистісно-орієнтованого навчання.

У рамках секції “Інноваційні напрями в психології і розвиток ідей Г.С. Костюка у сучасній психологічній науці” розглядались проблеми психології управління середніми та вищими навчальними закладами.

Також розглядались питання консультативної психології, яка виступає науковим підґрунтям для діяльності психологічної служби у школі.

Треба сказати, що Читання викликали велику зацікавленість наукової громадськості. В них взяли участь провідні вітчизняні психологи та науковці майже з усіх регіонів України. Конференція стала одним із провідних форумів нашої держави та проводиться вже шостий рік поспіль.

Наталія ЧЕПЕЛЄВА

Заступник директора Інституту психології ім. Г.С. Костюка, доктор психологічних наук, професор, член Редакційної ради журналу “Директор школи, ліцею, гімназії”

На фото: учасники секції “Проблеми творчості і обдарованості” Н.В. Чепелева, Н.І. Пов’якель, Ю.М. Швалб, В.О. Моляко, Р.О. Пономарьова-Семенова, Володимир Чорнобровкін, Наталія Брагіна.

Директор школи, ліцею, гімназії № 2/2003

Держава
і освіта

ПАЛІТРА ГОСТРИХ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ І УПРАВЛІННЯ

ЗАВЖДИ НА ВІСТРІ ОСВІТЯНСЬКИХ ПРОБЛЕМ

**КРУГЛИЙ
СТІЛ**

**Ольга
ВИГОВСЬКА**

Головний редактор журналу «Директор школи, ліцею, гімназії», кандидат педагогічних наук, доцент

Місія (лат. *Missio, mittere* – посилати), відповідальна роль, високе призначення кого-небудь, чого-небудь.

Яким має бути журнал для освітянського керівника? Це питання стояло і стоїть перед працівниками редакції з часу його заснування (див. вріз на с. 19).

Бути і далі на часі, сприяти розв'язанню актуальних для сьогоднішнього дня й сучасного керівника проблем і завдань – покликання журналу.

Українська школа разом із своєю державою та суспільством у стадії становлення. А багато хто говорить про кризу в освіті... Але що її спричинило: криза у державі, ненадлежає фінансування освіти, невдалі реформи, внутрішні освітянські проблеми? Як поліпшити становище і кому це потрібно? Хто має це зробити? Це період, коли від усього старого відмовились, а нове ще не дозріло. А нам хочеться зразу всього: експериментувати ніколи, тому зразу впроваджуємо. Виваженість, розсудливість, випереджальна обгрунтованість і доведеність не завжди є підґрунтям прийняття управлінських рішень, і, на жаль, переважає, звичний метод проб і помилок. У такій ситуації керівнику освітнього закладу треба самому наперед визначитися: що робити, куди йдемо, з ким, навіщо – нескінченний потік запитань.

Ці і безліч інших запитань потребують відповіді, насам-

перед, самих освітян, як практиків, вчених, так і освітянських керманічів. Ми ж узяли на себе місію бути охоронцями шкільної справи від новацій вчорашнього дня. Допомагаємо директору розібратись у складних питаннях як педагогічної теорії, так і управлінської практики. Пропонуємо погляди різних фахівців, друкуємо різні підходи до вирішення однієї і тієї ж проблеми, знайомимо з досвідом українських та зарубіжних шкіл. Все це має сприяти прискороному прозрінню педагогів, освітянських керівників, прийняттю більш виважених управлінських рішень на користь дітям і вчителям, а в цілому – українському суспільству.

Журнал виступив з аналітичною статтею прогностичного характеру “Місія директора”. У такий спосіб ми спробували допомогти колегам зорієнтуватись у складній ситуації та свідомо зробити вибір щодо власної професійної долі та долі освіти.

Щоб “тримати руку на пульсі”, постійно проводяться “круглі столи” з директорами усіх видів шкіл України, різнопланові анкетування та інтерв'ю з відомими керівниками освіти.

До позиції журналу слід віднести надання ним переваги не окремим, навіть хорошим і цікавим статтям, що утворюють собою мозаїку-калейдоскоп із нашого щоденного шкільного життя, а стрижневим темам журналу, розв'язан-

ня яких дійсно може спричинити зміну освітянського простору на краще! Такими темами у журналі стали духовність нації, здоров'я дитини, особистість вчителя і керівника, фінансування освіти... Хто може допомогти школі, нормативирегулятори, правове поле, юридичні консультації...

Ми бачимо своє місце поруч із вами, як кажуть, і в радості, і коли важко, і завжди готові кинути на "амбразуру" будь-якої освітянської проблеми.

Поділюся з Вами власними спостереженнями щодо ефективності роботи нашого журналу.

Ми постійно проводимо думку про впливовість педагогів і учнів ліцеїв і гімназій на перебіг гуманітарних процесів у державі та доводимо, що збільшення їхньої кількості з 2 % (як зараз) до 5 % спричинить позитивні зрушення в українському суспільстві. Ця думка виявилась переконливою, і вже зафіксована в новому документі про ліцеї та гімназії.

Дискусійним питанням є зміни у суспільстві через розвиток школи. Характерно, що необхідність таких змін розуміють ті директори, які читають журнали (41,5%), тоді як серед тих, хто їх не читає, таких 35%. В цілому намітилася тенденція до збільшення кількості "розуміючих" директорів серед читачів педагогічних журналів, що свідчить про впливовість останніх.

Освітянські проблеми відзначаються характерною особливістю – менше їх не стає! Почути від Вас про найактуальніші з них – мета нашого зібрання. Тому й визначено тему круглого столу: *"Палітра гострих проблем освіти і управління"*. Отже, запрошую Вас до слова!

ДЕЩО ПРО НАШ ЖУРНАЛ

Перший в Україні журнал для керівників закладів середньої освіти "Директор школи, ліцею, гімназії" засновано у 1999 році Міністерством освіти і науки України, Академією педагогічних наук України, Національним педагогічним університетом ім. М.П. Драгоманова та Державним видавництвом "Педагогічна преса".

Його мета: сприяти утворенню єдиного інформаційного освітянського простору щодо розбудови сучасної української школи та управління нею.

На сьогодні журнал став провідним спеціалізованим виданням, а тому є адресним і найбільш ефективним засобом доведення ексклюзивних нормативно-правових документів МОНУ та надбань психолого-педагогічних наук вчених АПН України безпосередньо до керівників закладів освіти. Постановою Президії ВАК України журнал "Директор школи, ліцею, гімназії" затверджено як фахове видання з педагогічних та психологічних наук.

За час існування журналу редакцією підготовлено 17 номерів загальним тиражем понад 45 000 примірників, що становить **4 мільйона 892 тисячі сторінок** унікального управлінського досвіду. Працівниками редакції розроблений поліпшений дизайн, що сприяє ефективній подачі матеріалу, легкому сприйняттю інформації читачами. Журнал висвітлює творення державної освітянської політики, публікує інтерв'ю з авторами нормативних документів та керівниками освіти всіх рівнів, що робить роботу МОНУ прозорою для широкого педагогічного загалу, а також широко висвітлює напрацювання вчених АПН з метою їхнього запровадження у практику роботи закладів середньої освіти. Винятковість журналу полягає в тому, що він завжди у вирії найскладніших проблем сьогодення: разом із науковцями, фахівцями торує шлях до істини, до духовного прозріння, до власних коренів українців як тих, хто вчить, так і тих, кого вчать. Специфіка журналу полягає ще й у тому, що він не лише доносить інформацію про те "що робити", а й забезпечує керівника усім необхідним щодо того "як" і "чому" треба це робити, та "чому саме так". Це сприяє налагодженню оперативного, ефективного зв'язку Міністерство-АПН-Журнал-Школа.

Одним із завдань журналу є організація "живого зв'язку" між ініціативними, творчими керівниками шкіл, органів управління і відділів освіти, методистами, вченими. Для забезпечення належної ефективності даної роботи бажано, щоб кожна школа України мала цей журнал. Доречно нагадати, що він існує на передплатні кошти, тож доля видання – бути йому чи ні – напряду залежить від свідомого й відповідального ставлення до передплати наших читачів і є виявом вашого розуміння та наміру сприяти становленню якісної середньої освіти в Україні.

Запрошуємо Вас до співпраці, залишайтеся з нами!

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ: ГОСТРА ПОТРЕБА В КОМПЛЕКСНИХ ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМАХ

Іван ОСАДЧИЙ

Начальник відділу освіти
Ставищенської районної
державної адміністрації
Київської області, кандидат
педагогічних наук

Освітні системи як складні соціальні утворення здатні до самоорганізації.

Такі процеси є об'єктивними, а тому підпорядковуються чітким законамірностям, які вивчає синергетика. Перш за все, процеси самоорганізації не можуть тривати як завгодно довго. А для освітніх систем нашої країни цей період вже перевищив 15 років. Так, в окремих регіонах виникли ліцеї, гімназії, колегіуми, з'явилися нові навчальні курси, сьогодні вже можна знайти шкільний підручник, який заслуговує на увагу. Але продовжувати й надалі "експлуатувати" властивість складних систем самоорганізовуватися неприпустимо.

Самовільне, спонтанне утворення структур локального порядку, або так званих дисипативних структур, супроводжується таким же швидким їх зникненням. Кажуть, що система "вигорає" із середини, знищуються її ресурси – людські, фінансові, матеріальні. В результаті процесів самоорганізації виникають і продовжують існувати лише найжиттєздатніші структури. Проблеми нібито й не існує. Але де гарантія, що сучасний стан ресурсного середовища освіти може за-

безпечити спонтанне виникнення в якомусь місці, регіоні або навіть на просторі країни в обмежений проміжок часу того ідеального, єдино можливого і цінного локального утворення, яке уособлює в собі ціль еволюції системи? І якщо на нижчих ієрархічних рівнях системи (через їх велику кількість) імовірність виникнення ефективних форм можна вважати прийнятною, то з переходом на вищі рівні (навчальний заклад, район, регіон, країна), тобто зі зменшенням кількості площадок, на яких відбуваються варіації (у випадку країни це число дорівнює одиниці), то очікування мимовільного виникнення цінного утворення є проблематичними.

На нашу думку, потрібно, крім очікування "дива" самоорганізації, серйозно зайнятися лікуванням і збагаченням ресурсами освітнього середовища, інтенсивно насичувати його ефективними зразками, образами, законами самоорганізації. Адже може трапитись, що система "вигорить", буде втрачено всі або критичну кількість її ресурсів, і вона скотиться на вітку поступового згасання.

Нині немає державних (урядових) програм реформування (модернізації) систем освіти країни, реструктуризації навчальних закла-

дів у сільській місцевості, запровадження профільного навчання в старшій школі тощо.

Для прикладу, просте акцентування уваги на ст. 9 Закону України “Про загальну середню освіту” (1999 р.), де сказано, що “ІІІ ступінь – старша школа, як правило, з профільним спрямуванням навчання”, не розв’яже конкретних системних надскладних проблем.

Це проблеми концептуального, нормативного, ресурсного та організаційного супроводу перетворень. Їх гостроту ми відчули вже кілька років тому. Адже 77% учнів відповідної вікової групи навчаються в нашому районі в старшій профільній школі. Перш за все, це проблеми вступу до вищих навчальних закладів. Якщо такий вступ не зробити спрощеним, то діти, освічені “однобоко”, однозначно програватимуть на ринку абітурієнтів порівняно з випускниками загальноосвітніх класів. При запровадженні профільності у старшій школі виникає проблема залучення до навчальних закладів фахівців з економіки, права, медицини, техніки, сільського господарства, комп’ютерних технологій, які здебільшого не є вчителями. Тому потрібно надавати їм спеціальну підготовку і сертифікувати як викладачів без надання другої вищої освіти. Організація навчання у старшій профільній школі вимагає додаткових фінансових витрат як на створення матеріально-технічної та навчальної бази, так і на оплату праці. Вимагає спрощення процедура ліцензування професійної підготовки учнів старших технологічних класів з метою отримання ними першої робітничої професії. В першу чергу, це професії водія, оператора комп’ютерного набору, в сільській місцевості – тракториста, будівельника тощо.

Як приклад безперспективних тенденцій, можна розглядати спроби створення державної системи моніто-

рингу якості освіти (додамо – не реформованої). У даному разі ми маємо справу з однією із дисипативних структур, приречених на зникнення. Але штучна силова підтримка цієї ідеї ресурсами (кадрами, фінансами, комп’ютерною технікою) може призвести до створення та існування нікому не потрібного, але досить дорогого інформаційного монстра. Дивує те, що в педагогічній періодиці з’являються “наукові” обґрунтування подібних ідей з описами каналів циркуляції інформації від найнижчих рівнів аж до самої вершини піраміди. В “пригоді” стали “запозичені”, а потім механічно перенесені схеми руху інформації в лінійних технічних системах. Ці ідеї мають двадцятирічну “бороду”, але замасковані під нові інформаційні управлінські технології.

Насправді ж сучасні теорії управління складними нелінійними системами наголошують на відносній автономності кожного ієрархічного рівня. Саме завдяки самоорганізації тисячі й тисячі мікропараметрів проявляють себе через невелику кількість макропараметрів на кожному рівні систем. Це означає, що для виконання своїх функцій, наприклад, Міністерству освіти, не треба знати значення мільйонів мікропараметрів на найнижчих рівнях (немає потреби “моніторингувати” Марію Іванівну, як вона навчає Олега К.). Кожному рівню треба знати значення своїх “власних” макропараметрів. А тому розбудові потужних каналів руху первинної інформації до вищих ієрархічних рівнів доцільно протиставити процеси збагачення ресурсного середовища освітніх систем і насичення його перспективними зразками та продуктивними ідеями.

Шляхами розв’язання зазначеної проблеми є подальша демократизація процедури прийняття стратегічних рішень в освіті через тривалі дискусії та обговорення проектів перетворень у педагогічній пресі.

МОРАЛЬНО-ДУХОВНИЙ СТАН НАШОГО СУСПІЛЬСТВА

Василіна ХАЙРУЛІНА

Директор Українського колежу ім. В.О. Сухомлинського, член-кор. АПН України, кандидат педагогічних наук

Серед найгостріших я б виділила дві проблеми: це морально-духовний стан нашого суспільства і та лавина бруду, вседозволеності, що ллється на наших дітей. Я глибоко переконана в тому, що необхідно на державному рівні, і це вже започатковано, змінювати систему виховної роботи.

Щаслива тим, що доля подарувала можливість поспілкуватися після того, як побула на різдвяних читаннях у Москві. Я привезла багато літератури — там свідчення про те, що в Росії ці проблеми вирішуються на державному рівні. Мені боляче за свою державу, за наших освітян. Тому ми започаткували в Академії педагогічних наук розмови, круглі столи саме з приводу духовно-морального виховання. На сьогодні їх пройшло вже три. У нас, в Українському колежі імені Василя Олександровича Сухомлинського третій рік (а офіційно, за дозволом Міністерства освіти, — перший) триває експеримент з викладання етики. Міністерство освіти рекомендува-

тиме школам навчальний предмет “Християнська етика, культурологічна основа.” Нині авторський колектив працює над розробкою курсу, і я сподіваюся, що нам вдасться закласти підмурки етнопедагогіки, основи духовності, на яких була збудована і стояла тисячі років наша школа, основи, від яких ми одним махом відмовилися на сімдесят років. Це дасть змогу якось захистити наших дітей від негативного впливу засобів масової інформації, зокрема телебачення. Про це ми багато писали і Президенту, і керівникам міста Києва. На превеликий жаль, нічого не змінилося.

Друга нагальна проблема, про яку, на мій погляд, потрібно вже кричати, дзвонити, просити, стукати, лобювати — назвіть, як хочете, — це зарплатня вчителя. Заробітна плата вчителя має бути гідною вчителя — того, хто веде, того, хто творить майбутнє. Потрібно робити все для того, щоб суспільство зрозуміло: найголовніше — це кошти на освіту, на вчителя. Я дуже шаную китайську освіту: там добре виховують дітей, там вчитель — на другому місці в державі.

ІМІДЖ ВЧИТЕЛЯ І ДИРЕКТОРА

Так склалося, що сьогодні ми не говоримо про сучасні новітні технології викладання, організації роботи наших шкіл, гімназій, ліцеїв. Ми говоримо про особистість; можливо, це найбільш болюча проблема. Хоч

підтримати попередніх виступаючих щодо формування позитивного іміджу — не лише учня, а й того інформаційного поля, в якому перебуває наш учень, про позитивний імідж вчителя і директора школи, гімназії,

ліцею. Ми чомусь боїмося говорити про керівника, за-мовчуємо цю проблему. А зі сторінок газет, журналів вилівають бруд на вчителя, на директора. Чому сьогодні кажуть, що найкорумпованіший прошарок населення у країні – це лікарі та вчителі? Чому? Хіба держава захистила вчителя та директора, надала їм відповідний статус? Тією ж зарплатою, і не лише зарплатою, не тільки зарплатою. Мені здається, що для людей інтелектуальної праці дуже важливим є визнання їхньої професії, визнання їхньої особистості. Складається враження, що лише наш журнал “Директор школи, гімназії, ліцею” висловлюється позитивно про керівника і про вчителя. Всі інші видання намагаються сказати щось погане. Я пропоную подавати побільше позитивних публікацій про керівника. Мій сімнадцятирічний досвід роботи – спочатку директором школи, потім гімназії – дає змогу стверджувати: є особистості, є люди, які творять історію. Без них не створити жодного навчального закладу. Згадаймо, які

ми знаємо школи й гімназії: школу Гузика, школу Сологуба; у Києві ми можемо іноді не знати номери шкіл чи гімназій, але ми знаємо, що це – школа Полікши, це – школа Баталової, це – школа Кудрявцевої, Гладченка. Без таких особистостей школа не існуватиме.

Сьогодні дуже багато говорять про громадсько-державне управління. А мені здається, що соціально-політичне життя в Україні ще не готове до переходу на громадське, громадсько-державне управління школою. Чому? Моя особиста думка така: держава вкладає – хоч якось, але вкладає – кошти в школу, а громадськість – що вона вкладає? Лише контролює? А з кого питає? З директора, призначеного виконувати державне завдання? А як відповідатиме громадськість за те, що вона пропонує? Я не проти залучення громадськості до участі в управлінні, але треба знайти оптимальну модель такого управління.

Маріанна БОСЕНКО

Директор гімназії № 48 м. Києва, кандидат педагогічних наук

АГРЕСІЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ

Я хочу говорити про агресію сьогоднішніх школярів. Треба подивитись у корінь цієї проблеми. Я як вчений вивчала психофізіологічний стан учнів, і виявилось, що через велике інтелектуальне навантаження діти перебувають в українському критичному стані – це і погіршення апетиту, і поганий сон, і роздратованість, і

т. ін. Це чітко виражений депресивний психофізіологічний стан; а додати ще різні хвороби. І взагалі, коли людина слабка, вона захищається. Це вже не позитивне ставлення до людей, а агресія. Розумію, що нині часто і вчителі відчувають себе

Олександра ДУБОГАЙ

Завідуюча кафедрою фізичного виховання і здоров'я НПУ ім. М.П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор

На фото:
(зліва направо)
Олександра
Дубогай,
Ольга Виговська,
Віра Зоц,
Ольга Зайченко,
Лідія Даніленко,
Іван Осадчий,
Лілія Донська

приниженими, особливо в невеликих містах, де різниця між багатим батьком і бідним вчителем часом проявляється у зневазі. Та, на мою думку, значно небезпечнішим є психофізіологічний стан школярів. Я думаю, що треба переглянути

саму систему навчання. Як представник професії, що дає здоров'я – а це фізична культура, хочу сказати, що ті три уроки фізкультури, які запроваджено, не можуть врятувати. Наголошую для вас, директорів, – не можуть врятувати. Крім кількості, потрібна ще якість, загальна система. Така, яка б засобами фізичного навантаження, фізичної культури забезпечила корекцію психологічного стану. Докладніше про це написано у моїй книжці “Інтеграція пізнавальної, рухової діяльності”. Там викладено систему, що охоплює всі ланки навчання. Коли діти впевнені у своїх фізичних силах, вони не будуть агресивними.

ПРОФЕСІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПІДГОТОВКА ПРОФЕСІОНАЛІВ

З огляду на стратегічну політику в галузі підготовки керівника освіти та завдань, поставлених перед Академією педагогічних наук і Міністерством освіти, хочу наголосити на двох проблемах.

Проблема перша – професійне управління в системі освіти, підготовка професіоналів у галузі освітнього менеджменту. Сьогодні ми говоримо про експериментальні, інноваційні школи, школи, які стали ліцеями та гімназіями, школами, як раніше казали, нового типу. Директори цих закладів, як правило, – кандидати наук. Тоді як директори інших шкіл

мають лише освіту педагога і на власному досвіді опановують управлінську практику. Ми говоримо про те, що таких фахівців, очевидно, необхідно по-різному класифікувати. Чи потрібно вже відомим людям добиватися, скажімо, статусу магістра з менеджменту, якщо вони є кандидати наук і продемонстрували найефективніші результати праці? Мабуть, ні. Але до цих питань держава сьогодні ще не повернулася – в законі про загальну середню освіту визначається, що директором може бути людина, яка має п'ятирічний стаж ефективної управлінської праці, педагогічної діяльності та позитивні результати атестації. Хто цю атестацію про-

**Лідія
ДАНІЛЕНКО**

Проректор ЦППО АПН
України, кандидат педагогічних наук, доцент

водить? Це теж проблема, над якою ми сьогодні працюємо. До речі, ми нещодавно побували в гостях у Марти Перейми, фахівця з питань культури й освіти Сполучених Штатів Америки, яка повідомила: “Ми проводимо в Україні конкурс “Директор року” і переможців відправляємо вчитися в Америку”. То чому б не проводити такий конкурс спільно з Міністерством освіти, з Академією педагогічних наук? Добре, що у нас є такий журнал, як “Директор школи, ліцею, гімназії”, – про таких людей не можна не говорити, про них потрібно багато писати. Журнал справді став голосом наших освітян.

Проблема номер два – це підготовка наших керівників і наше усвідомлення того, що Україна входить в інноваційний освітній

простір. Ви знаєте, що ціми проблемами дуже опікувалися в Інституті педагогіки. Сьогодні ця проблема стає не менш важливою для Центрального інституту. Мова про те, що керівники мають усвідомити: так, грошей немає, але їх треба знайти і налагодити механізми підтримки інтелектуальної власності вітчизняних освітян. Необхідно ліцензувати свої досягнення і отримувати права на авторство на ту чи іншу технологію. В Академії педагогічних наук України працює комісія, яка реєструє всі освітянські технології і надає їм право патентування. Сподіваюся на ефективне розв’язання проблем інноваційного менеджменту, інноваційної політики, які так багато важать для розвитку держави, розвитку системи освіти.

ШКОЛЯРИ ТА ПЕДАГОГИ – ПОСТІЙНА ТУРБОТА МОНУ

Вважаю, що ми започаткували хорошу справу, створивши умови для розвитку обдарованих дітей. Хотілося б побажати, щоб педагоги прискіпливіше, сердечніше, доброзичливіше, з більшим пошуковим підходом відбирали цих дітей. Виявляли їх різних, відбирали й з інших територій, більш віддалених. Відбирали цих дітей і створювали умови для їхньої самореалізації. Бо поки наша дитяча нива багата на таланти, важливо, щоб цей генетичний фонд не згубити, а збагатити і примножити. Я хотів би побажати, щоб ліцеї народжувалися не лише в тих населених пун-

ктах, де курсують трамваї, тролейбуси, але й там, де є бездоріжжя. І одним із шляхів, варіантів є створення профільних старших шкіл у сільській місцевості. Вірніше, створення їх на базі, перш за все, педагогічних училищ, технікумів, професійно-технічних училищ, де є відповідна інфраструктура для навчання і проживання, є відповідні кадри. Інакше ми загубимо сільську школу і загубимо сільських дітей як носіїв унікального таланту.

Адже сільські і міські діти відрізняються певним чи-

Ярослав БОЛЮБАШ

Начальник Департаменту вищої освіти МОН України, кандидат педагогічних наук, професор

Точкою відліку будь-якого управлінського рішення мусить бути дитина, її стан здоров'я

ном, бо сільська дитина, народившись серед природи, є тим реальним дитятком природи, у неї вже змалку проявляється любов і до живого, і до неживого. І таке спілкування більше збагачує душу, розвиває дитину. Як правило, такі діти стають хорошими фахівцями, бо вони більше цінують досягнуте. В кожному селі має бути школа початкова. Бо школа – це не лише освітній осередок, це й осередок культури, осередок існування і подальшого розвитку і села як населеного пункту. Треба діяти за таким принципом: є школа – є діти, хочете навіть – будуть діти!

ЧИ МОЖНА ПРИРІВНЮВАТИ НАВЧАННЯ В КОЛЕДЖАХ ДО ПЕРШОГО КУРСУ ВУЗУ?

По-перше, освіта складається із певних ланок. Перша ланка – це загальна середня школа, далі йде вища школа. Середня освіта складається також із трьох ступенів: початкова, основна, старша. І кожному цьому ступеню властивий певний рівень освіти, що той, хто навчається, повинен досягти, якими повинен оволодіти знаннями, вміннями, навичками. Кожний зміст освіти на кожному цю ланку розрахований таким чином, що враховуються і розумові, і психофізичні можливості того чи іншого віку. Якщо вести мову, що в 11 чи в майбутньому 12 класі у профільній школі можна проходити зміст освіти за вищу школу, то це є абсолютно хибна практика і, більше того, протизаконна. Про-

фільні заклади створювалися з метою поглибити знання з певного напрямку – чи це фізико-математичний, чи гуманітарний, чи мистецький, чи економічний і т. д. Так чи інакше, ми в принципі перейдемо в майбутньому на старшу школу як профільну. Може, тоді будуть внесені зміни і поправки до змісту вищої освіти. У фізико-математичному, економічному чи правовому ліцеї не можна зводити до одної фізики, математики і права: дитина повинна отримати повноцінну загальну середню освіту.

Що стосується підготовки педагогів, то, як показує нинішня практика, до педагогічних закладів треба відбирати обдарованих дітей, які мають схильність до педагогічної діяльності, у яких проявляється любов до дітей. Треба цих діточок завчасно орієнтувати на педагогічні навчальні заклади, на здобуття педагогічної освіти. Бо внутрішня любов сильніша за всяку матеріальну вигоду. На жаль, система роботи з підготовки керівників різних ланок – особливо директорів шкіл – у нас не на належному рівні. Для того, щоб готувати керівників навчальних закладів, до переліку спеціальностей запроваджено в специфічних категоріях спеціальність на рівні магістра – управління навчальним закладом. Але, на жаль, ця робота ще не набула систематичного характеру.

Підготовка керівника не означає, що її треба здійснювати через класичну формулу – прийняли 1 вересня, розпочали і завершили. Його треба готувати

найрізноманітнішими шляхами — через самоосвіту, через таку новітню форму, як дистанційна освіта. Але для цього треба відповідно визначити зміст освіти. У мене є така мрія, щоби щороку видавати щоденник ректора, щоденник директора технікуму, директора школи, де б були витяги з нормативних документів,

рекомендації з психології, економіки тощо. Без підготовки новітнього керівника новітній вчитель не вийде. Починати треба з керівника, я би сказав навіть так, що із випускника навчального педагогічного закладу.

Успіх реформи середньої школи знаходиться на кінчику пера студента навчального педагогічного закладу.

РІДНА МОВА У ДУХОВНОМУ СВІТІ СУЧАСНОГО ШКОЛЯРА

Хочу наголосити на такому найважливішому питанні, як формування духовного світу сучасного школяра. У його вирішенні особливу вагу має рідна мова. Хочу привернути увагу до методики розвивального навчання рідній мові у початкових класах. Ця методика представлена підручниками “Рідна мова й мовлення. Другий — четвертий клас” і методичним забезпеченням з 24 найменувань.

Модель ґрунтується на одному з найперспективніших методичних підходів: навчання рідній мові через розв’язання мовленнєвих завдань. Особливість нашої методики в тому, що вона представлена як технологія. Вчителю пропонується система уроків з 2-го по 4-ий клас до кожної теми, кожного розділу. Ми виходимо з того, що вчитель буде творцем. Йому допомагатиме теоретичне осмислення методики розвивального навчання, методики зв’язного мовлення, навчання рідній мові і мовленню на основі тексту, інтегровані уроки рідної мови і мовлен-

ня з 1-го по 4-ий клас, система самостійних контрольних робіт.

Розглянемо, наприклад, наше календарне планування. Його мета — поставити школяра, перш за все, в позицію активного творця уроку. Дитина має почувати себе комфортно, співтворцем педагогічного колективу. В методичному плані, з позиції педагогіки співробітництва, це завдання розв’язуємо за кількома напрямками. Насамперед, акцентуємо на тому, як навчити дитину висловлювати думку. Потім формуємо узагальнені способи пізнання законів рідної мови — не через багаторазове повторення, а через зіставлення, встановлення міжпонятійних зв’язків. Ми формуємо здатність до інтелектуальної і коректної творчості, передусім шляхом розширення кругозору, збагачення словника і граматичної структури мовлення, яке досягається через організацію особистого до-

Лариса ВАРЗАЦЬКА

Старший науковий співробітник лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки АПН, кандидат педагогічних наук

свіду дитини. На кожному уроці створюємо умови для ефективного навчання дитини за допомогою системи використання міжпредметних зв'язків, засобів інтеграції, поєднання колективної роботи і самостійної.

Саме такий комплексний підхід до навчально-виховного процесу і допомагає дитині пізнати рідну мову як засіб спілкування, пізнання, самоствердження, самовираження творчого потенціалу.

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ, ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ І СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Найактуальніші, на мою думку, проблеми – це проблема демократизації, проблема профільного навчання і проблема сільської школи.

Стан сучасної освіти залежить не від того, якою мовою розмовляють ті чи інші області, а від трьох чинників: інтелектуальності,

демократизації та ресурсного забезпечення. Наскільки гостро стоїть проблема демократизації, можна судити за словами Міністра економіки Валерія Хорошковського, який пов'язав приєднання України до європейської співдружності з поверненням країни до демократії. Тобто питання повернення

до демократії стоїть на рівні держави. На жаль, в освітньому просторі України є лише окремі слабкі паростки демократичних стосунків.

Друга проблема – проблема профільного навчання. Моя особиста позиція така: дванадцятирічна школа профільного навчання просто не потрібна. У вісімнадцять років людина повинна вступати в життя й готово повноцінно влитися в суспільство – або продовжувати навчання, або мати професію – інакше дванадцятирічна школа не потрібна. Якщо оцінити вирішення цієї проблеми п'ятьма рівнями, то, на мою думку, практика перебуває на третьому, а управління освітою в державі – на першому. На жаль, на цьому рівні не враховується досвід, напрацьований школами, не враховуються розробки сусідніх країн. Підходи мають бути варіативними. Чим більше буде варіантів, тим більшою мірою використовуватимуться практичні доробки. Давайте заявляти про них у журналі, в інших виданнях, разом вибудовувати нашу освіту. За нас цього ніхто не зробить.

Віра ЗОЦ

Головний редактор газети "Завуч", кандидат педагогічних наук, доцент

На фото:

Іван Осадчий (перший зліва), Лілія Донська (поруч), Ніна Розуменко (у центрі), Маріана Басенко (перша справа), інші учасники круглого столу

УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ УЧНІВ У КРЕАТИВНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ

Надзвичайно актуальною проблемою в креативній педагогічній практиці, на наш погляд, є психологічний характер відношень учасників навчально-виховного процесу, а в зв'язку з цим і проблема оцінювання та визначення рівня досягнень учнів.

Система оцінок, яка виходить з можливостей і потреб розвитку творчої обдарованої дитини, може сприяти її особистісному зростання і творчому розкриттю в навчальній діяльності. При цьому варто пам'ятати, що вплив оцінок учителя стає розвиваючим тільки за наявності довіри школяра до нього і розуміння оцінювання навчальних досягнень як цінування. Бо ж те, як вчиться дитина, — її особиста справа, і вона може тільки спонукатися вчителем, а не примушуватися до якогось рівня досягнень. І будь-який вияв інтелектуальної, соціальної чи іншої активності є педагогічною цінністю.

Сповідуючи цінування як ідею педагогічної філософії і вирішуючи проблему оцінювання, ми прийшли до необхідності поєднувати її вирішення з розвитком ефективних навичок управління часом учнів, що розглядається у тісному зв'язку з життєвою позицією особистості.

Аналіз педагогічної практики показує, що для виховання самодостатньої особистості навчання самоменеджменту є надзвичайно актуальним, адже до переваг самоменеджменту можна

віднести виконання роботи з найменшими затратами, кращу організацію праці учнів і, як наслідок, її результати і задоволення від неї.

Впевнений: самодостатність можна виховувати певними педагогічними технологіями. Ми розробили педагогічну технологію менеджменту і зробили це з використанням особистого щоденника дослідника. Учень — дослідник, він — здобувач особистих знань. Він навчається не просто діяльності, творчій діяльності, а освоює технологію менеджменту, самоменеджменту. Згідно з наказом Дніпропетровського управління освіти №787, такий проект уже розповсюджується. До участі в ньому запрошуються й інші регіони.

Впевнений, що учасники “круглого столу” розуміють актуальність даних проблем і наша співпраця буде творчою.

Анатолій СОЛОГУБ

Директор Сакаганського природничо-наукового ліцею м. Кривого Рога, член-кор. АПН України, кандидат педагогічних наук

На фото:

Ольга Виговська (у центрі), Анатолій Сологуб, Олександра Дубогай, Лариса Варзацька, Василина Хайруліна

ДІТЯМ ПОТРІБЕН ВЧИТЕЛЬ СЬОГОДНІ

Із багатьох гострих проблем освітньої галузі є одна вічна — це проблема плечання вчителя.

Будь-які ідеї, новації чи філософські позиції так і залишатимуться ідеями, якщо не буде вчителя — провідника цих ідей. Хочу запропонувати улюбленому журналу за-

початкувати рубрику “Директор про вчителя” або “Вчитель про директора”, тому що це двостороння проблема. Трапляється, що ми стоїмо по різні боки барикад, а нам треба діяти спільно, у зв’язці. Інколи за сподарськими чи фінансовими справами ми, директори, сприймаємо вчителя як елемент управлін-

ської системи. А це — така неповторна і творча особистість, з якою ми часом і працювати не вміємо. Ми багато і справедливо говоримо про проблеми вчителя — матеріальні, моральні, психологічні. Проте не слід забувати про зростання творчості — для мене це дуже важливе понят-

тя... Треба зробити все, щоб учитель розкрився, став таким, про якого не посміє зневажливо написати якась бульварна преса.

Нашим дітям потрібен вчитель сьогодні! Тоді що можна зробити вже зараз?

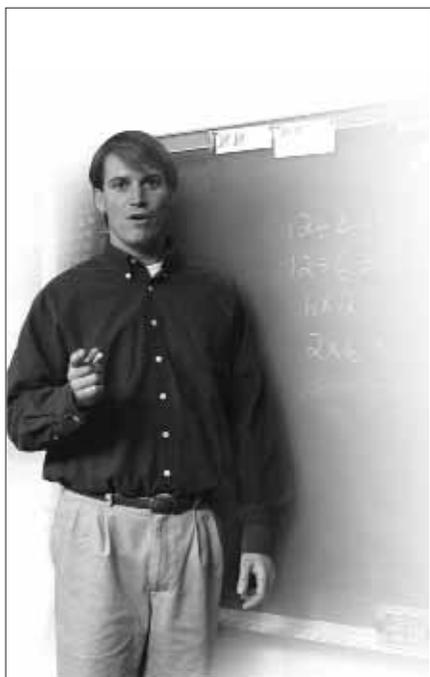
Генеральна позиція з цього питання в “ЕкоНаді” — виростити, виплекати Вчителя в середовищі гімназії, в її освітньо-виховному просторі. Вчителя, про якого можемо сказати впевнено, що він не принизить учня, цінуватиме його особистість і прагнутиме до співпраці з ним.

З майбутніми вчителями ми починаємо працювати ще зі студентської лави, коли вони приходять до нас на педагогічну практику, декого з практикантів запрошуємо на роботу до себе, тому й середній вік еконадського вчителя не добігає 36 років. А далі вирощуємо і ростемо разом, бо наше ремесло потребує постійного оновлення і зростання. Пам’ятаєте, як улюблений наш кіногерой Титаренко з фільму Леоніда Бикова “В бой идут одни старики” говорив про “жовторотиків”: “Літати не вміють, стріляти поки також не вміють, але — “орли”? Повага до початківців-вчителів і віра в те, що вони “орли”, ефективно сучасне наставництво дуже швидко роблять з них справжніх орлів, здатних долати щоденні перешкоди і знаходити своє покликання в учительській праці.

Лілія
ДОНСЬКА

Директор гімназії № 30
“ЕкоНад” м. Києва

*Наше
ремесло
потребує
постійного
оновлення
і зростання*

АЛЬТЕРНАТИВНІ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

Дискусії щодо освітніх реформ мали і завжди матимуть місце у будь-якому суспільстві. І для того, щоб з'ясувати, прогресивні ці зміни чи ні, поруч повинні існувати альтернативні варіанти.

В рамках існуючої донедавна 5-бальної системи оцінювання навчальних досягнень учнів вибороли право на існування й інші багатобальні системи оцінювання навчальних досягнень учнів, наприклад, 10-бальна система (сш № 63 м. Львова, директор М.І. Мозіль); рейтингова, модульно-тьюторська системи контролю та оцінювання; експериментувалося введення 6-го балу за блискучу відповідь; комбінована система (М. Гузік) та інші.

Нароблений досвід у застосуванні багатобальних шкал у різних школах як у нас, так і в інших країнах, може бути дуже корисним для України на етапі переходу від існуючої тривалий час 5-бальної шкали до більш багаторівневої та диференційованої 12-бальної.

Експеримент повинен продовжуватися і продовжується й зараз, у рамках нової 12-бальної системи оцінювання. Хочеться почути від практиків, які проблеми у них виникають в процесі роботи за новою, 12-бальною системою оцінювання, і особливо від тих, хто практикує інші варіанти в даних умовах.

Олена БАРАНОВСЬКА

Старший науковий співробітник лабораторії дидактики Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук

ОСВІТА: ГОЛОВНИЙ БІЛЬ ДИРЕКТОРА ЧИ ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВИ

Україна остаточно визначилася з європейським вибором, проголосивши, що рівень життя, освіти та політичної культури повинен відповідати вимогам світового співтовариства. Але докорінно міняючи на цьому шляху концептуальні моделі розвитку і підганяючи їх під європейські стандарти, ми продовжуємо недооцінювати місце освіти в цьому процесі. Ні для кого не таємниця, що вчительство відіграло і продовжує відігравати визначну роль у період становлення нових державностей. *“Німеччину створив німецький учитель”*, – свого часу

сказав О.Бісмарк. Патріотизм, висока особиста культура та відповідного рівня освіта – не останні надбання, які потрібні вже зараз сучасній Україні. Можна написати чудову освітню доктрину, довести її до рівня філософського шедевр, але загубити вчителя з його елементарними потребами. Матеріальне і духовне хоча і є антагоністичними по суті, але, в той же час, невід'ємними складовими одного цілого. Зосереджуватися на духовних

Ніна ДРОЗДОВИЧ

Директор гімназії № 191 ім. П.Г. Тичини м. Києва

Сергій ЩЕРБИНА

Заступник директора
з наукової роботи гімназії
№ 191

**Деякі ВНЗ
зараховують
випускників
подібних
курсів та
абітурієнтів,
що йдуть на
навчання за
контрак-
том, вже
навесні,
тобто до
офіційного
закінчення
навчального
року в шко-
лах і, що
особливо
цікаво, — до
державної
атестації!**

проблемах суспільства, пок-
ладати на вчителя відповіді-
дальність стратегічного ха-
рактеру і залишити
його сам на сам з
усіма проблемами
— достатньо знайо-
мий прийом у ро-
боті наших держав-
них органів. Чи
зможе за таких
умов голодний і об-
ражений вчитель
виховати ситого і толеран-
тного громадянина майбут-
ньої Європейської держави?
І тому цілий ряд найбільш
болючих проблем ставлять
освіту в перелік найменш
перспективних і найбільш
корумпованих галузей на-
родного, читай — державно-
го, господарства.

Отже, гортаючи сторінки
нової Доктрини, ми бачи-
мо, що суспільство, насам-
перед, потребує освітньої
мережі, яка була б підпо-
рядкована задоволенню
широкого діапазону індиві-
дуальних освітніх потреб
кожної людини відповідно
до її здібностей.

Дійсно, органи місцевого
самоврядування повинні не
просто створити заклади
для здібних і обдарованих
дітей (ліцеї, гімназії, колегі-
уми), а й відповідні умови
для реалізації права грома-
дян на отримання конку-
рентоспроможної освіти.
Для цього в заклад необхідно
запросити вчителя висо-
кої професійної майстер-
ності, а для дотримання
принципу наступності — і
викладача вищої школи або
наукової установи. А яким
чином утримати Професіо-
нала з великої букви, якщо
різниця в оплаті вчителя
закладу нового типу і за-
гальноосвітнього дорівнює

16,21 гривні? Освітня прак-
тика доводить, що частково
державний компонент лі-
цею чи гімназії ми вимуше-
ні реалізовувати за рахунок
платних послуг. А це, в
свою чергу, розмежує ос-
віту і якісну освіту, роблячи
останню платною в закладах
усіх форм власності, що є
черговою невідповідністю
між законами і реаліями. То
чи не варто законодавчо
закріпити часткову оплату
за навчання в закладах но-
вого типу, якщо держава са-
ма належним чином не мо-
же їх профінансувати?

І ось, нарешті, дитина
закінчує школу. Що чекає її
надалі? Хоча реалізація пра-
ва рівного доступу передба-
чає наступність освіти всіх
рівнів, при вступі до вищих
навчальних закладів вияв-
ляється, що знання, які от-
римали учні в школі, не
відповідають вимогам! Не-
узгодженість програм та
навчальних стандартів шко-
ли і ВНЗ приводить до того,
що батьки вимушені найма-
ти репетиторів, які “натас-
кують” до вступних іспитів,
або відправляти їх на підго-
товчі курси, що теж неде-
шево і призводить до шале-
ного перевантаження учнів
випускних класів. Більше
того, деякі ВНЗ зарахову-
ють випускників подібних
курсів та абітурієнтів, що
йдуть на навчання за кон-
трактом, вже навесні, тобто
до офіційного закінчення
навчального року в школах
і, що особливо цікаво, — до
державної атестації! Постає
риторичне питання — а ко-
му потрібен у такому разі
атестат про середню освіту?

То, може, вища школа
шукає свого студента не за
оцінками в документі, за

якими часто-густо нічого не стоїть, а за реальними знаннями, навичками та уміннями? Тоді чому діти, що протягом кількох років посідають призові місця в МАН “Дослідник” на Всеукраїнському етапі, нікому не потрібні? Чи не тому ми, вчителі-предметники, маємо проблему із залученням дітей до пошуково-дослідницької діяльності? Які ж у такому разі повинні існувати стимули до навчання, особливо в старших класах? Це не оцінка і не реальні знання, це щось третє, що саме – кожен із нас знає.

Щодо існуючої проблеми вчителів

Звичайно, ми не повинні замовчувати, що в нас ще працюють некомпетентні, не підготовлені вчителі. На превеликий жаль, далеко не кожного педагога можна назвати патріотом як своєї справи, так і держави, їх, звичайно, меншість, але вони є, і вони працюють з нашими дітьми. За іншої економічної ситуації від таких кадрів школа зо-

бов’язана звільнятися, при нинішній – вона їх утримує за будь-яку ціну. Чого більше можна очікувати від такого навчання – шкоди чи користі – покаже найближче майбутнє, але доступність освіти буде реалізована тільки в тому разі, якщо в школах буде працювати справжній учитель.

Більшість освітянських документів перетворюються на зафіксований намір до дії. А від наміру до його практичної реалізації пролягає довгий і нелегкий шлях. Якщо не виконується Закон України “Про освіту”, то чи не чекає подібна доля майбутні доктрини, постанови, закони?

Освіта повинна стати життєздатною, і без цього можна й не мріяти про достойне місце в об’єднаній Європі. А для того щоб проблеми не тільки озвучувалися, але і мали найближчу перспективу їхнього вирішення, потрібно поєднати зусилля і чиновника від освіти, і директора школи, і, насамперед, вчителя.

ЕКСПЕРИМЕНТ ІЗ ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Процес становлення Української держави, її вихід із загальної кризи вимагає активної громадянської позиції кожного з нас. Нині кожен повинен сам знайти свій шлях до нового рівня самосвідомості, громадянської зрілості, тобто ідеали, віру, гуманістичні цінності. І тоді ми збережемо і зміцнимо суверенну і незалежну демократичну державу, зробимо її правовою, в основі нашого життя лежатиме загальнолюдська мораль, ми навчимося цивілізованим

шляхом відстоювати свої права та дотримуватися законів. Погодьтеся, що останнє чи не найважливіше.

Проблема громадянського виховання залишається нерозв’язаною: не розкритий зміст, форми, структура та особливості громадянського виховання гімназистів у сучасних умовах. Нині ми не маємо системи виховання громадянськості юнаків і

Більшість освітянських документів перетворюються на зафіксований намір до дії

Надія ОРЛОВСЬКА

Директор гімназії № 2 м. Хмельницького

Проблеми громадянського виховання дітей та молоді повинні знаходитись у центрі уваги педагогів, вихователів, учителів, громадських та політичних діячів. Ось тоді права людини будуть поставлені вище за права держави

дівчат, громадянина-патріота України, простежується відсутність цілісного процесу громадянського виховання у позакласній роботі. Отже, виняткова актуальність, методична нерозробленість проблеми виховання підростаючого покоління спонукали наш колектив розпочати експеримент з теми: “Особистісно орієнтована система громадянського виховання гімназистів”.

Кінцевою метою експерименту, який розпочала гімназія, є розробка моделі громадянського виховання гімназистів. Тож загальнотеоретичною базою нашого дослідження є принципи гуманізму, демократизму. Тому й намагаємося саме за ними будувати свої взаємини у школі з учнями, батьками та між собою. Усвідомлюємо, що розвиток ініціативності, готовності до спеціальної творчості, відповідальності в більшій мірі залежить від навчально-виховного процесу, коли ідеї громадянськості сприймаються і вихованцями, і вчителями, методично забезпечуються у виховному процесі.

І тут не загубитися б у часі: використовувати б сучасні інновації, комп’ютеризацію, що й намагаємося робити.

Справжньою криницею виховання гордості, поваги до своєї школи, її історії, доказом того, що особистість – вища цінність суспільства, є музей історії школи. У матеріалах, зібраних тут, учні знаходять свої ідеали, що втілені в образах випускників, вчителів. На днях відбулася надзвичайно хвилююча подія. Ветерани-вчителі школи, випускники, учні гімназії №2 та вчителі седи-

ли туєву алею пам’яті вчительки Льїної Ганни Іванівни. Ця трудівниця, що була безмежно закохана у свою справу, залишила після себе куші і дерева, квіти, пам’ять у місті, в мікрорайоні Виставки, а найголовніше – приклад глибокого патріотизму і моральної культури.

Мені довелося виступати з проблем експерименту на засіданні президії МОН. Відчула підтримку вчених, науковців, міністерських працівників, ще більше переконалась у його необхідності, а мій виступ був переконливим фактом актуальності проблеми. А взагалі спілкування з вченими надзвичайно корисне для освітан. До речі, міністр освіти Кремень Василь Григорович відзначив Хмельниччину як регіон, що досить активно співпрацює з ученими всіх рівнів, пообіцяв невдовзі приймати.

З’ясовано, що досягнення в Україні сталого громадянського суспільства – це ні в якому разі не утопія, це наша людська надія на життя у вільній і справедливій для всіх державі.

Проблеми громадянського виховання дітей та молоді – це вічні проблеми, вони повинні знаходитись у центрі уваги педагогів, вихователів, учителів, громадських та політичних діячів. Ось тоді права людини будуть поставлені вище за права держави. Через зусилля кожного, через свою громадянську позицію кожен з нас обирає своє майбутнє, пізнає себе як особистість.

Запрошую педагогів, зацікавлених у поширенні громадянської освіти в Україні, на Хмельниччині, у місті Хмельницькому, співпрацювати.

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ЧЕСТІ ТА АВТОРСЬКИХ ПРАВ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Щодо авторських прав

Позитивна тенденція зростання кількості видань педагогічної періодики та їх обсягів супроводжується безпрецедентним плагіатом не лише ідей (як відомо, вони не патентуються), а навіть технологій та систем. Поряд із відвертими крадіжками використовуються більш витончені форми. Щоб не посилатися на справжнього автора педагогічної системи або технології, імітують посилення на одного або кількох класиків, найчастіше зарубіжних, і на цьому фоні весь наступний матеріал подають як авторський розвиток і технічну розробку їхніх ідей. Скільком новоявленим педагогічним “теоретикам” і “технологам” таким чином послугували імена Григорія Савича Сковороди та Софії Русової, В. Кілпатрика та П. Друкера!

Зупинити таке неподобство може лише демократична процедура громадського визнання авторства тих чи інших нововведень. Потрібно з чогось починати. Пропоную створити при редакції журналу “Директор школи, ліцею, гімназії” громадську педагогічну раду, яка взяла б на себе обов’язки випуску бюлетеня “Україна: авторські педагогічні теорії, системи та технології”. Пропонується проста і прозора схема її роботи. Автори-претенденти подають до ради заявки у вигляді комплексу документів, до якого входить короткий (2-3 сто-

рінки) та повний опис нововведення (20-30 сторінок), перелік публікацій і посилань (відгуків) у педагогічній періодиці. Журнал публікує короткий опис педагогічного нововведення і запрошує зацікавлених осіб дати письмові відгуки протягом 6 місяців після публікації. Ще через 6 місяців рада приймає рішення і видає (не видає) претендентові авторське свідоцтво та оголошує своє позитивне рішення через журнал. Повні описи педагогічних нововведень публікуються в Бюлетені, нова редакція якого виходить через кожні три роки. Розглядаються лише авторські теорії, системи та технології. Спочатку можна запровадити три номінації: управління, дидактика та виховання. Робота ради організовується на госпрозрахунковій основі.

Це дозволить провести інвентаризацію педагогічних здобутків останніх 15 років, сприятиме пропаганді успіхів української педагогічної теорії та практики.

Про професійну честь та гідність педагогічних працівників

Проблема викристалізувалась після одного з випусків телепередачі “Без табу”, де публічно відшмагали сучасну школу. Предметом розмови було рукоприкладство вчительки, якого, як виявилось у ході передачі, нібито й не було. Чого

Іван ОСАДЧИЙ

Начальник відділу освіти Ставищенської районної державної адміністрації Київської області, кандидат педагогічних наук

Від редакції.

Повідомляємо читачам, що при нашому журналі з 1 вересня 2003 року почне діяти громадське Патентне бюро. Запрошуємо авторів ідей, педагогічних систем і технологій до співпраці

точно не було на цій телепередачі, так це правди — як з боку атакуючих, так і з боку тих, хто відбивався. Справа в тому, що факт рукоприкладства повинен був би стати предметом розгляду в суді, а не на телешоу. Тоді вчителька мала б право на адвоката, який би допоміг зацікавленим особам розібратися в тому, що трапилось, а суддя у встановленому порядку прийняв би остаточне рішення. Іншого шляху врегулювання подібних конфліктів, якщо вони зайшли так далеко, не існує. Але автори передачі забули, що вчителька — це також громадянин і має право на захист професійної честі та гідності (ст. 55 Закону України “Про освіту”).

Подумки довелося повернутися до телепередачі через кілька місяців, коли треба було розглядати також реальний випадок із сучасної шкільної практики. Учень 10-го класу зятято вимагав від вчительки позитивної оцінки за семестр, а коли вона відмовилась виконати його вимогу, в присутності класу,

На завершення *Галина Єльнікова*, професор кафедри менеджменту освіти ЦППО АПН України, сказала: **“Пристаюючи до реформування, не можна руйнувати.** Давайте вчитися бачити в очах людей, чого вони очікують від нас, сприймати ці очікування й орієнтуватися разом з ними на зростання нашого добробуту, щоб кожна людина змогла проявити себе і досягти запланованих рубежів.

Я вдячна журналу за можливість кожного року зустрічатися і ділитися своїми думками. Це сприяє більш відкритій взаємодії в освітній галузі, привчає нести відповідальність за свою роботу”.

Підготовлено **Ольгою Виговською** на основі матеріалів виступів учасників Круглого столу, проведеного редакцією під час V Міжнародної виставки “Сучасна освіта – 2003”.

Використано фото **Наталії Дорогокуп**, директора Горностаївської ЗОШ Новоторіцького району Херсонської області.

правда, вже без зовнішнього прояву емоцій, сказав: “Якщо не поставите оцінку, то свою дитину більше не побачите”. Яку поведінку вчительки-матері у перші кілька секунд можна вважати адекватною ситуації? Це запитання до телеморалістів.

А висновок телепередачі був однозначним. Таки вдалося знайти схожанку тоталітаризму. Нею виявилась... школа! Сучасна школа, в якій працюють невдахи, не надто культурні особи (які інколи розмовляють не літературною мовою), не здатні будувати свою роботу на принципах гуманізму!

Проблема, на нашу думку, дещо в іншому. Сьогодні залишається потенційна можливість виникнення подібних ситуацій у будь-якій точці освітньої системи. Трагедія не в тому, що не витримують найслабкіші, а в тому, що навіть вчителі-професіонали, замість того, щоб вирішувати гострі проблеми, майстерно ухиляються від них: не виконуюте домашніх завдань — працюватимемо за сучасними технологіями, тобто без них; сказав грубість — переведемо на жарт; хочеш високих оцінок — на тобі таку навчальну “гру”, в якій завжди будеш переможцем, і таке інше. Немає питань! У вчителя сьогодні ще багато справ — городи, базари, приватні уроки.

Школа залишається єдиною установою, особливо в селах і невеликих селищах, яка продовжує пропагувати цінності класичної культури, добра і моралі, на противагу експансії шаленого сатанізму, що летить з екранів телевізорів, сторінок преси, рекламних щитів. **Середовище, в якому працює школа, стає все агресивнішим,** воно атакує, кричить, вимагає, глузує! Факт ведення інформаційної війни проти дітей та молоді не помічає лише той, хто аж надто не хоче цього бачити.

Школа — лише інструмент суспільства, за допомогою якого воно розвивається і намагається моделювати своє майбутнє. Якщо суспільство відмежується від школи і дозволить собі глузувати над вчителем, то негативних результатів довго чекати не доведеться. Їх вистачає вже сьогодні.

ІННОВАЦІЙНА ШКОЛА

*Нові обрії 12-бальної системи
оцінювання ...38*

*12-бальна шкала: дослідження
результатів ...50*

*Корисні поради щодо застосування
12-бальної шкали ...56*

Інноваційна
школа

МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ І ОЦІНЮВАННЯ ЗА ДВАНАД- ЦЯТИБАЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

Найскладніша проблема шкільної освіти — організація у класно-урочній формі навчально-виховного процесу та оцінювання його результатів за 12-бальною шкалою. В авторській школі Миколи Петровича Гузика обидві розв'язані майстерно і мудро. Тож знайомтесь, впроваджуйте та творіть своє.

**Микола
ГУЗІК**

Директор авторської школи-комплексу № 3 м. Южного Одеської області, член-кореспондент АПН України

Поринемо у короткий теоретичний екскурс проблеми шкільного навчання дітей.

ПРІОРИТЕТ — САМОСТІЙНЕ УЧІННЯ

Дванадцятибальна система створює можливість для оцінювання більш широкого і розмаїтого спектру знань, умінь та навичок, більш

тонкої і точної їх ідентифікації з тим чи іншим конкретним балом.

Вона дає змогу виділити відповідні етапи в єдиному процесі засвоєння програмної академічної інформації, починаючи з первісного відчуттєвого ступеню пізнання, що породжує тільки уяву про предмет чи явище, до логічно пояснюючого закономірні, необхідні зв'язки, які існують між ними. Ця шкала, образно висловлюючись, має більш тонкі позначки порівняно з п'ятибальною, для відслідковування, реєстрації досягнень учня в розвитку найголовніших форм його

мислення, якими є поняття, судження та умовивід. Завдяки цьому, саме навчання природододільно ідентифікується з будовою, структурою, механізмом дій і функціями думки. Це означає, що в межах даної системи оцінювання виникає необхідність, можливість і сенс застосування методів, прийомів, засобів навчання, які створюють найкращі умови для поєднання логічних форм мислення з природними механізмами та процедурами аналітико-синтетичних реакцій, що відбуваються в корі головного мозку, а саме у сферах, які відповідають за сприймання, відтворення та творче опрацювання мисленнєвої інформації.

Важливою функцією дванадцятибальної системи є чітке структурування набутих сукупних знань, що створює можливість для відокремлення кінцевих продуктів мислення на кожному з конкретних етапів їх формування.

Це, в свою чергу, дозволяє побудувати навчання так, що ми отримуємо змогу ідентифікувати його зміст, технологію не тільки з віковими особливостями дітей в цілому, як це реалізується у тра-

диційному навчанні, але і з індивідуально-особистісними показниками, можливостями та завданнями розвитку інтелектуальної сфери, що є невіршеною проблемою для традиційного уроку.

Ця нова система оцінювання прислужиться визначальним мотивуючим фактором для розвитку і поширення технологій розвиваючого навчання і, насамперед, таких його форм, які сповідують примаг самостійного учіння над традиційним викладанням навчальних предметів. На цій обставині хотілося б зробити особливий наголос тому, що без такої організації класно-урочної діяльності дитини, коли вона потрапляє в ситуацію необхідності, що стимулює особистісну навчально-пізнавальну діяльність, неможливо досягти творчого рівня володіння академічними знаннями, вміннями та навичками. Тільки така організація навчання, в процесі якої від учня вимагається найвище напруження його розумових сил для вирішення нових, все більш складних для нього завдань, що розвивають ту зону мислення, яку Лев Занков назвав «зоною найближчого» розвитку, може забезпечити динамічне зростання творчих можливостей дитини. Оскільки стартові можливості для творчого росту у кожній дитини свої, то розкрити їх, зрозуміти і підтримати, забезпечити розвиток учитель зможе тільки тоді, коли учень самостійно виконує ті чи інші завдання, вправи безпосередньо в класі у присутності вчителя.

Дванадцятибальна шкала спонукає вчителя до створення відповідного дидактичного забезпечення самостійної діяльності учня на уроці, тому що навчати тільки за загальними підручниками вже недостатньо, особливо в тих класах, де спектр інтелектуальних можливостей дітей відрізняється широким розмаїттям.

У такій ситуації **наявність адекватних навчально-розвивальних завдань**, вправ, задач і т. інше в межах вимог відомих триад оцінок (1, 2, 3; 4, 5, 6; 7, 8, 9; 10, 11, 12) є **найбільш актуальною проблемою**, яка фактично й вирі-

шить подальшу долю цієї системи оцінювання досягнень дітей у навчанні, розвитку та вихованні.

НЕЕФЕКТИВНІСТЬ 12-БАЛЬНОЇ ШКАЛИ

Традиційна система організації навчально-виховного процесу, яка є домінуючою у наших сучасних школах, не має технологічних можливостей для підняття рівня викладання академічних предметів та їх засвоєння учнями до тих вимог, які стверджуються дванадцятибальною шкалою оцінювання знань, умінь та навичок.

Вона орієнтує урочний процес головним чином на викладання та перевірку домашніх завдань учня, а не на його безпосереднє учіння. Тому найвищим бажаним досягненням дітей у засвоєнні академічної інформації є переважно добре виконана репродукція.

Творчого рівня оволодіння знаннями та застосування знань досягають тільки окремі діти, як правило, ті, які постійно працюють з висококваліфікованими репетиторами або відвідують ті чи інші форми допоміжного позаурочного та позакласного навчання (факультативи, гуртки, клуби, дитячі академії, тощо).

Внаслідок фактично запрограмованої самою системою навчання низького рівня викладання предмету, а особливо його опрацювання учнями, реально не існує таких показників діяльності дітей у навчальному процесі, які можна чітко ідентифікувати з такими балами, як 1, 2, 3 (що тут є таке конкретне позитивне, що вчитель повинен поставити той чи інший бал, а учень впевнитись у тому, що його правильно оцінили), вищими балами в кожній із триад (3; 6; 9)

Тому для традиційної організації навчально-виховного процесу ця шкала є занадто ускладненою і неефективною в застосуванні. Це і призводить до несприймання (скоріше, формального сприймання) більшістю вчителів цього, безумовно, прогресивного нововведення.

ПРОГРЕСИВНІСТЬ 12-БАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ

Прогресивність нової системи оцінювання можна осягти, якщо більш детально проаналізувати пізнавальний процес за показниками його змісту, природних механізмів та етапних кінцевих продуктів мисленнєвої діяльності дитини. Такий аналіз дає чітку розгорнуту картину послідовної, причинно-наслідкової обумовленості тих інтелектуальних дій та реакцій, які мають місце в природному процесі мислення, розуміння цієї, як в цілому сюжетної композиції, так і окремих деталей картини, відкривають перед педагогом можливості для управління розумовими процесами, забезпечення їх тією «інтелектуальною їжею», яка спроможна підтримати та розвинути даний процес до найвищої його стадії. В цілому йдеться про те, що кожному типу мислення (відтворення, творчості) відповідають ті чи інші мисленнєві операції (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, класифікація й узагальнення), здійснення яких має відбуватися в процесі навчальної роботи над такими спеціальними завданнями та вправами, які були б адекватними змістові, технології та відповідному кінцевому продукту мислення. Отже, стверджується, що коли учень у процесі академічної навчальної діяльності навчається застосовувати якомога більше прийомів розумових операцій, то особисті дані уміння й уможливають наступний перехід від репродукції знань до творчого їх застосування.

Таким чином, йдеться про переведення традиційно спонтанного тренінгу мисленнєвих дій у русло спеціально організованого засвоєння найрізноманітніших методів та способів застосування й здійснення засвоєних прийомів розумових дій.

Структурування змісту тренувальних завдань та вправ, над виконанням яких повинен працювати учень на уроці, також залежить від того виду мислення, який потрібно йому розви-

вати (конвергентне, дивергентне, оцінювальне). Завдання та вправи конвергентного змісту більш придатні для розвитку пам'яті та досягнення такого кінцевого продукту мислення, яким є поняття, терміни, тобто ті показники шкільної науки, які віддзеркалюють характерні ознаки розуміння вербальної адекватності означень реальним властивостям предметів чи явищ.

Дивергентне мислення більш придатне для розвитку фантазій, творчої уяви та тих конкретних умінь та навичок, які забезпечують продуктивну навчально-пізнавальну діяльність учня на уроці.

Оцінювальне мислення необхідне в ситуаціях вільного вибору змісту та способів дій. Воно є обов'язковою умовою для формування таких показників мислення, як креативність, критичність, перспективність, точність, відповідність тощо.

Ці три види мислення, які інтегруються з відповідними їх типами та конкретними численними прийомами в процесі спеціально організованої урочної діяльності дитини над виконанням спеціальних програм, можуть призвести до синтезу кінцевих продуктів мислення чи навчання в цілому. Якісні види цих продуктів можуть бути вироблені мисленнєвим апаратом у такій ієрархічній послідовності: одиниці, класи, системи, трансформації, імплікації. Одиниці мислення можуть породжуватись як при спонтанному, неосмисленому, так і при спеціально організованому пізнавальному процесі.

У першому випадку одиницями будуть виступати ті чи інші сенсорні інформації, що закріплені в пам'яті, а в другому — абстрактні понятійні знання, ідентифіковані з вербальною символікою.

Досягнення розумовим апаратом таких кінцевих продуктів, як одиниці, класи, системи, можуть здійснюватись за рахунок елементарного студіювання інформації без обов'язкового її розуміння (механічне запам'ятовування), усвідомленої репродукції та здійснення над нею творчих перетворень (трансформації).

Отже, на рівні цих перших трьох продуктів мислення репродуктивна діяльність є спеціально запрограмованою, але ж і творчі дії над ними також можливі та бажані. **Виключно продуктивна робота мислення є єдиною умовою для здійснення різноманітних трансформацій та імплікацій з готовими системами базової інформації, що зафіксована в структурах пам'яті дитини.**

Стверджується, що коли зміст тренувальних завдань та вправ пов'язувати з обов'язковим здійсненням того чи іншого виду трансформації, то в процесі виконання подібної програми навчання мислення учня неухильно буде зростати в продуктивному відношенні. Як приклад, нами наведено трансформації, які можуть бути покладені в змістовне створення відповідних тренувальних завдань та вправ.

Оволодіння творчими вміннями та їх неухильний розвиток характеризуються послідовною зміною трьох ієрархічних природних стадій формування продуктивних можливостей мислення, які віддзеркалюють генезис цього процесу. Найелементарніша з них – **емоційна стадія**, потім за нею може наступити **індуктивно-практична** і наприкінці – **словесно-логічна**. Ясна річ, що зміст та технологія організації навчання дитини на уроці повинні віддзеркалювати також і відповідні генетичні стадії процесу формування творчого потенціалу учня.

Очевидно, що в такій педагогічній системі, яка враховує всі названі види, змістовні та технологічні особливості становлення, розвитку та реалізації відповідної структури пізнавально-мисленнєвої діяльності конкретної особистості, існує все можливе розмаїття кінцевих продуктів розумової діяльності, які ідентифікуються з відповідним балом нової оцінювальної шкали.

Ця система повинна бути принципово іншою за метою, змістом, організаційними та результативними показниками шкільної освіти. Вона має бути зорієнтована на вирішення тих проблем, які забезпечують досягнення максимально високого рівня роз-

витку конкретної особистості.

Навчальний матеріал з основ академічних предметів має бути інтегрованим зі змістом тих психологічних процесів, які мають місце під час пізнання, тобто бути чітко структурованим за конкретними типами, видами, рівнями та етапами мислення. Він має бути особистісно відповідним.

Організація навчально-виховного процесу повинна орієнтуватись на забезпечення домінуючої функції процесу учіння на уроці над викладанням та засвоєнням готової інформації.

Набір тренувальних завдань та вправ, які вручаються учневі для обов'язкового їх виконання, повинні бути чітко ідентифіковані з одним із можливих кінцевих продуктів мисленнєвої діяльності учня над їх змістом і відповідним балом дванадцятибальної шкали оцінювання академічних знань, умінь та навичок.

Виходячи з цих вимог, нами реалізується на практиці система формування змісту навчання та оцінювання якості його реалізації учнем у процесі самостійної пізнавальної діяльності, що відбувається на уроках відповідних типів та видів.

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНІ ПРОГРАМИ “А”, “В”, “С”, “Д” І ДВАНADЦЯТИБАЛЬНА ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ АКАДЕМІЧНИХ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Зміст навчання доводиться до учня у вигляді чотирьох диференційованих програм (“А”, “В”, “С”, “Д”), кожна з яких ідентифікується з конкретним якісним видом кінцевого продукту розумової діяльності.

Зрозуміло, що ми не наводили прикладів різних варіантів формулювань завдань, адекватних особливим умовам роботи з дітьми, які мають ряд негативних якісних рис пам'яті, волі, в цілому розсудкової сфери, — це не вичерпує усіх проблем, які потрібно вирішувати вчителю в проце-

Від редакції: якщо читачів зацікавлять ці завдання, то ми про них розкажемо у наступних номерах журналу.

сі їх навчання. Ми сподіваємось, що актуалізували головну проблему, яку можна висловити таким афоризмом: “Щоби навчити, треба добре вчити!”

Як уже ми відмічали вище, в залежності від рівня самостійності учня при виконанні програми “Д”, вчитель оцінює кінцеві результати його роботи на уроці.

Початковий рівень надає право дитині отримати будь-яку необхідну допомогу при репродукції тої чи іншої інформації і в процесі виконання практичних завдань. Така діяльність

учня оцінюється позитивною оцінкою – один бал.

Достатній рівень виявляється при епізодичній підтримці учня під час роботи над програмою та в процесі відтворення відповідей на поставлені запитання. Якщо учень самостійно дав відповіді на 80% запитань, які були поставлені в програмі “Д”, то його виставляється 2 бали за роботу.

(Про 3 бали — див. вріз на цій стор.)

ПРОГРАМА “С”

Програма “С” містить сукупність теоретичних та практичних завдань і вправ, які забезпечують учневі досягнення такого кінцевого продукту мислення, тобто навчання, який відповідає понятійним одиницям академічної інформації.

Процес створення даної програми вчителем чи спеціальним її розробником (це може бути помічник вчителя) **структується за наступними вимогами:**

1. Зміст її має опиратися на ту базу знань, умінь та навичок, яка була закладена в програму “Д”. Тобто ця програма має бути нічим іншим, як подальшим розвитком допонятійного рівня знань і умінь до рівня понятійного в межах даної академічної теми.

2. Завдання та вправи, які тут містяться, повинні спрямовувати дитину по логічній сходинці легкого засвоєння пам'яттю, творчої переробки будь-якої інформації, а саме:

а) Спочатку учень має прочитати потрібну інформацію або сприйняти її шляхом спостережень над тим чи іншим реальним об'єктом.

Тексти для читання підбираються так, щоби вони справили на дитину позитивне враження. Якщо такий текст відсутній у підручнику, то його складає вчитель сам і додає до програми уроку (набору завдань та вправ для відпрацювання учнем).

б) Потім виписати з прочитаного тексту всі ті поняття і терміни, які для нього невідомі.

У роботі учня на цьому етапі мо-

ПРОГРАМА “Д”

Програма “Д” складається з таких завдань та вправ, які забезпечують виключно перцептивне мислення. Вона розрахована на тих дітей, у яких ще не сформовані відповідні психофізичні чинники, що зумовлюють абстрактне, науково-логічне мислення. Також вона є програмою діяльності на уроці для тих дітей, які ще не засвоїли пам'яттю потрібні наукові терміни та поняття.

Найвищий бал у програмі “Д”

При стовідсотковому самостійному виконанні всієї програми “Д” він може отримати найвищий бал з цієї тріади – 3. Цей бал засвідчить те, що з даної теми на даному етапі її вивчення **учень досяг перехідного рівня знань, умінь і навичок від допонятійного засвоєння одиниць навчальної інформації до суто понятійного.**

Тому логічно він може осягти більш складну для нього наступну програму “С”.

ПРОГРАМА “С” складається з таких завдань та вправ, які забезпечують засвоєння та трансформацію наукових термінів та понять, що обслуговують дану систему навчальної інформації.

Розвиваючи цю ідею далі, в змісті програми «С» уможливується поетапно підняти знання дитини, які навіть ще не виходять за межі наукових понять та пов'язаних з ними одиниць інформації, на рівень творчого їх застосування. Це відбувається тому, що творчому використанню академічної інформації передують засвоєння учнями творчих способів, методів пізнання.

жуть виникнути відповідні труднощі, які вчитель може заздалегідь попередити. По-перше, дитина в цьому списку може пропустити той чи інший науковий термін чи поняття, яке є найбільш потрібним для розуміння прочитаного та подальшої роботи над програмою.

По-друге, вона може вигадати собі незручну, недосконалу форму запису цього переліку, що потім утруднить її роботу. Задля попередження подібного учневі потрібно дати у відповідній формі перелік тих наукових термінів та понять, які є обов'язковими для засвоєння. Форма їх запису така, яка застосовується у довідниках.

в) Виписати всі формули, дати, назви (географічні, історичні, імена людей тощо).

г) Користуючись словниками чи підручниками, дати визначення кожному терміну чи поняттю і в скороченому вигляді занотувати його в свій робочий зошит.

Важливою умовою на цьому етапі роботи учня є попередження механічного, бездумного переписування визначень із книг в зошит. З цією метою потрібно вимагати від учня тої чи іншої знакової трансформації визначення. Зрозуміло, що коли учень підбирає відповідні символи чи знаки і фіксує їх на письмі, то ця творча робота його мислення прискорює процес запам'ятовування, розуміння, збереження і відтворення даної інформації.

Крім цього, інформація, концентрована в символі, краще засвоюється пам'яттю, ніж розгорнута словесна, тому що вона більш придатна для механізму пам'яті. Отже, пам'ять, природньо, фіксує не реальний словесний зміст, а тільки його символічний заміник. Сам процес створення символів, адекватних вербальному змісту, утворює в структурах пам'яті чисельні зв'язки з тою конкретною розгорнутою інформацією, яка ідентифікується з символом. Коли настає потреба у відтворенні повного розгорнутого змісту, символ виконує роль своєрідного "магніту", на який чіпляється

вся та інформація, яка була у ньому закодована, а також навіть ті обставини, які супроводжували сам процес символізації. Ми впевнились, що навчити дитину мистецтву кодування вербальної інформації за допомогою символів – особливо важлива справа для розвитку абстрактного мислення. У зв'язку з тим, що учні, які ще неспроможні сягнути в знаннях, уміннях та навичках вище вимоги програми "С", тому що у них ще превалює образне мислення, запам'ятовують символічні аналоги абстрактних понять природніше, легше, ніж їх повний вербальний зміст. Крім вищезазначеного, символи є чи не найкращими асоціаціями, тобто опорою пам'яті.

д) Повторити виділені поняття, терміни, формули, дати та інші одиниці інформації, користуючись семантичною інформацією (символами) як асоціативними опорами пам'яті. Така робота закріплює ті взаємо-зворотні логічні відношення, які є між знаком і поняттям.

е) Згрупувати прочитаний текст навколо понять у тій же послідовності, в якій дані поняття, зафіксовані у списку, а потім прив'язати дані групи інформації до більш загальних груп (послідовно: спочатку з сусідніми, а потім далі, аж до кінця). Така робота має сенс: *по-перше*, мислення переключається на класифікацію інформації, що є необхідною умовою для систематизації й узагальнення інформації. Остання – необхідна умова для розуміння, усвідомлення такої загальної абстрактної вербально-логічної мисленнєвої одиниці, як наукове поняття.

По-друге, створює в пам'яті потрібну кількість рефлекторних дуг, окреслюючи, з одного боку, чітко їх межі, а по-друге, зв'язуючи групи рефлексів між собою в єдину умовно-рефлекторну систему. Ця розгалуженість зв'язків, що виникає між образами пам'яті, створює системну уяву про той зміст, який закодований як у кожному окремому мисленнєвому образі, так і в їх сукупності.

По-третє, класифікована і добре структурована інформація запам'ятовується значно легше, аніж аморфна.

ТРЕТІЙ ЕТАП РОБОТИ: найвищий бал у програмі "С"

І нарешті третій етап роботи учня над програмою "С" ще більш ускладнюється, тому що крім виявлення творчих здібностей, у методичі технології здобуття понятійної інформації та інших фактичних одиниць знань, умінь та навичок від нього вимагається проведення якісного перетворення змісту набутих знань. Це відбувається за рахунок застосування описаних у цій роботі прийомів здійснення трансформацій.

Головним чином на даному рівні володіння знаннями, коли учень фактично може маніпулювати тільки поняттями й одиничними фактами, з ними пов'язаними, застосовуються обмежені технологічні різновиди трансформації. Найбільш реально вживаними можуть бути наступні:

- 1) збільшення або зменшення об'єму інформації;
- 2) подрібнення, об'єднання (аналіз-синтез) інформації;
- 3) квантування – безперервність;
- 4) зміна властивостей тієї якості поняття, яка найтяжче змінюється;
- 5) інверсія;
- 6) комбінування.

Важливо збагнути, що переробці понять та інших уже свідомо засвоєних теоретичних і практичних одиниць інформації (формули, алгоритми вирішення практичних задач, дати, назви і т. інше, споріднені з понятійним апаратом теми готова інформація) підлягає не новий якийсь зміст, що доповнює програму "С", а той, над яким працював учень на першому та другому етапах відпрацювання даної програми. Отже, йдеться про вироблення нового якісного, виключно творчого кінцевого продукту навчальної діяльності і мислення з мисленневих "матеріалів", своєрідних напівфабрикатів, які є в розпорядженні інтелекту дитини на даний момент навчання.

Творчо трансформуючи понятійні знання і той факт, який ними обслуговується, учень досягає продуктивного розвитку своїх інтелектуальних здібностей, тому що до цього моменту в його мисленні була уже сформована цілісна система уявлень про даний клас наукової, теоретичної і практичної інформації. Таким чином, розумова діяльність дитини на цьому етапі удосконалення знань, умінь та навичок уможливорюється існуванням у її уяві цілісних понятійних систем, які тепер можуть підлягати будь-яким перетворенням. Наперед відзначимо, що поетапно (від понятійних знань до системного володіння програмовою інформацією) піднесення рівня оволодіння інформацією в межах кожного окремого кінцевого продукту навчання (одиниці, класи, системи, трансформації, імплікації) є обов'язковою умовою для досягнення найвищого рівня кінцевих знань, умінь та навичок, які за новою оцінювальною шкалою коштують дванадцяти балів.

Досконале виконання програми "С" у продуктивній її частині оцінюється нами в 6 балів.

Цим самим засвідчується той факт, що учень спроможний виконати початкову частину наступної програми "В".

Кінцевим продуктом проведеного учнем класифікації одиниць інформації навколо наукових понять та термінів має стати так звана "зведена таблиця одиниць інформації до теми" (вказується назва теми, що вивчається).

ж) Користуючись зведеною таблицею, розповісти або викласти письмово необхідний теоретичний матеріал.

Вироблення такого продукту навчальної діяльності, як "зведена таблиця одиниць інформації", та якісне відтворення систематизованого змісту того фактичного матеріалу, який зашифрований у ній, можна визнати кінцевим для тих учнів, які далі в навчанні поки що просунутись не можуть.

Такий кінцевий продукт роботи на уроці закономірно може бути оціненим у 4 бали, тому що він є тільки своєрідним мисленневим напівфабрикатом, з якого далі можна створювати більш досконалі та якісні мисленневі варіації готового інтелектуального товару. Характеризуючи цей продукт за педагогічною вартістю, можна визнати наступні його показники:

1. Він є чистою репродукцією за змістом, тому що виробляється з того ж самого вихідного матеріалу і повторює ті ж самі логічні ходи системного викладу інформації, що є у відповідному інформаційному джерелі (підручнику, конспекті, розповіді вчителя і т.ін.).

2. Цей продукт є абсолютно творчим витвором дитини за дидактико-технологічними показниками, тому що в ході його засвоєння вона користувалась виключно творчими прийомами та методами.

У цьому діалектичному поєднанні репродуктивної інформації, яка накопичується у структурах пам'яті, з

творчими навчально-операційними уміннями і навичками скривається той сенс, задля якого існує програма “С” у початковому своєму варіанті.

Отже, дитина отримує в руки (мозок) той інструмент, уміло користуючись яким вона спроможна творчо трансформувати готову академічну інформацію.

Логічність такого підходу до розвитку теоретичних операційних знань, умінь та навичок, які дитина засвоїла на першому етапі навчання за програмою “С”, відповідає такому крилатому вислову: “Почув та побачив – запам’ятав, а зробив – зрозумів”, яким важко знехтувати.

Усвідомлені теоретичні понятійні знання, пропущені через академічну практику, є тим кінцевим продуктом навчання, який ми оцінюємо в 5 балів. Цей продукт може виступати в безлічі конкретних форм у залежності від специфіки навчального предмету, показників розвитку дитини, характеру її домінуючої діяльності, мети та завдань її виховання, можливостей вчителя і школи в цілому тощо.

Головне, що має бути відображено в змісті завдань на розуміння наукової термінології та пов’язаних з нею інших одиниць інформації, – це тренувальні вправи на виявлення істотних рис: відмінностей поняття чи факту, який запропоновано усвідомити. За цим потрібно спрямувати розумову діяльність дитини на аналіз логічних зв’язків між даним поняттям і фактичним матеріалом, який ним обслуговується. Завершуючи вивчення програмового змісту, учитель повинен спрямувати розум учня на вирішення тих типових практичних завдань, які вимагається знати і уміти за стандартною державною програмою. (Див. вріз на с. 44).

ПРОГРАМА “В”

Зрозуміла річ, що класи інформації можна формувати і за іншими принципами (навколо понять, ідей, закономірностей, явищ, форм та властивостей предметів, будови, способів застосування тощо). Але ж за конкретних

дидактичних умов, коли учень має спочатку засвоїти ту суму інформації, яка викладена в стандартному підручнику (тому що він окреслює обов’язковий мінімум змісту за державними стандартами), найбільш доцільно відносити до класів ті знання, що містяться в підзаголовках підручника. Крім даного аргументу, незаперечним є ще той, що класифікацію навчального змісту за науковими термінами та поняттями учні уже провели при виконанні до кінця програми “С”.

Логічно канва формування змісту програми “В”, що тепер уже складається з окремих класів інформації, а не елементарних її одиниць (понять, формул, правил, закономірностей, дат,

ПРОГРАМА “В” складається з таких завдань та вправ, які забезпечують засвоєння та трансформацію відповідних класів знань, умінь та навичок, що обслуговують дану систему навчальної інформації.

Отже, програма “В” за своїм змістом поширюється на новий вид навчальної інформації та мисленнєвої діяльності, який ми назвали класами. Нагадаємо, що цей вид охоплює структурні частини єдиного змісту тієї чи іншої мети, які логічно пов’язані з загальною її канвою.

У найбільш звичному для учня, поширеному, традиційному лінійно-історичному стилі викладу інформації у шкільних підручниках класами можуть вважатися структурні частинки тексту (параграфу чи розділу), які означені в підзаголовках.

Третій змістовний блок програми “В” вимагає від учня здійснення необхідних трансформацій і імплікацій у межах тої інформації, яка була здобута учнем на попередньому етапі.

Отже, творче перетворення тої системи уявлення про класи теоретичної і практичної інформації, створення нових їх систем у залежності від умов застосування в навчально-виховній практиці логічно довершує роботу учня в межах програми “В”. Якісне виконання даної частини програми свідчить, що учень досяг максимально можливого рівня володіння класами інформації. Тому його роботу можна оцінити **балом 9**.

імен і т. інше), як це характерно для попередньої програми, залишається такою ж, як у програмі “С”. Спочатку в ній програмується робота, пов’язана з читанням того змісту, що окреслює ті чи інші класи інформації. Потім – з кодуванням її та розкодуванням.

За цією роботою тут же проводиться доповнення, розширення та поглиблення тої інформації, що є в даному класі, шляхом читання інших аналогічних джерел та проведення дослідних спостережень (підтверджуючих дослідів, експериментів, створення моделей, обробки літературної наукової інформації різних видів тощо).

Закінчується перший змістовний блок даної програми практичними завданнями та вправами, які повинні уміти виконувати учні в межах знань окремих структурних класів тої системи, що охоплює дану навальну тему чи розділ.

Виконання цієї частини програми “В” забезпечить учневі бездоганне відтворення готової інформації у будь-якому варіанті. Оскільки рівень володіння класами систематизованої у підручнику інформації ще не виходить за межі звичайної репродукції, то досягнення його може бути оцінене балом 7.

Другий змістовний блок завдань

ПРОГРАМА “А” складається з таких завдань та вправ, які забезпечують засвоєння та трансформацію відповідних систем знань, умінь та навичок, що є предметом вивчення на даному відрізьку навчання учня за тими чи іншими навчально-розвивальними програмами.

Вона є логічним завершенням процесу формування кінцевих продуктів мислення та засвоєння знань, умінь і навичок, які реально можна оцінити відповідними балами, що складають останню тріаду дванадцятибальної шкали (10, 11, 12).

Академічний її зміст, а також операційно-методичний підпорядковуються вирішенню відповідних пізнавально-практичних задач, які уможливають процес організації класів інформації з даної навчальної теми у відповідну систему, а також проведення потрібних трансформацій і імплікацій.

та вправ зосереджує роботу учня, поперше, на пошуку змістовних та логічних зв’язків між даними класами інформації; по-друге, на синтезі нових видів її класифікації і, по-третє, на узагальненні інформації, обмеженої тим або іншим її класом. На останній обставині наголосимо особливо, тому що, працюючи над узагальненням, учні навчаються застосовувати прийоми розумових дій (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, класифікація, систематизація).

У цьому відношенні друга частина змісту програми “В” створює той інтелектуальний полігон, на якому учень засвоює та розвиває певну суму чисто інтелектуальних умінь та досягає необхідної майстерності в їх застосуванні, що є найпершою передумовою для успішного виконання учнем завдань третього змістовного блоку програми “В”.

Якісне виконання завдань другого змістовного блоку засвідчує, що вся потрібна інформація в межах класів знань, практичних академічних умінь та навичок учнем свідомо засвоєна, що він навчився творчо застосовувати ті конкретні прийоми розумових дій, які були для нього запрограмовані вчителем.

Отже, оцінюванню тепер підлягає такий кінцевий продукт навчання, як свідоме засвоєння класів інформації і найголовніших логічних прийомів. Такий продукт може бути оцінений у 8 балів. (про 9 балів — див. вріз на с.45).

ПРОГРАМА “А”

Вінцем програмотворчої роботи за нашою моделлю організації змісту навчання на уроці виступає програма “А”.

У результаті синтезуються три нових кінцевих продукти мислення та організації знань, умінь та навичок учнів, а саме:

- 1) базова система упорядкованої теоретичної, практико-операційної академічної інформації;
- 2) різноманітні нові трансформовані системи знань, умінь та навичок;
- 3) логічні умовиводи типу: “Що відбудеться, якщо...?”

Коротко охарактеризуємо всі ці три різновиди кінцевих продуктів останньої стадії відпрацювання академічної теми.

Перший з них є репродукцією тієї системи знань, умінь та навичок, що відображена у відповідному підручнику чи в іншому джерелі інформації, за якими вчитель навчав учнів. Отже, в цій системі повинні бути відображені:

- 1) усвідомлені системні теоретичні знання;
- 2) набір виконаних завдань, що демонструють уміння дитини вирішувати ті чи інші базові практичні проблеми, які є обов'язковими для засвоєння відповідно до даної шкільної програми в межах конкретної теми;
- 3) логічні уміння учня, які супроводжують процес узагальнення та систематизації навчальної інформації.

Таким чином, зміст завдань та вправ, що розраховані на засвоєння та відтворення теоретичної та практичної бази системних знань, умінь та навичок, не повинен виходити за межі свідомої репродукції того матеріалу, який уже багаторазово повторювався учнем у процесі його навчання на уроках за даною темою. Якщо учень виявив знання та вміння в межах даної змістової частини програми "А", його потрібно оцінити балом 10.

Трансформація базових систем теоретико-практичної інформації, якою володіє мислення учня, здійснюється за рахунок спеціальних програмних завдань та вправ, що закріплюють та розвивають відновлені творчі операційні уміння та прийоми потрібних для цього розумових дій. Зміст завдань підбирається таким чином, щоби уможливилось застосування конкретних прийомів трансформації в їх технологічних видозмінах та розвитку.

Генеральною лінією, за якою, як правило, розвивається сценарій трансформації базових систем теоретико-практичної інформації, якою на даний час володіє учень, є вектор на створення умов для взаємного ініціювання домінуючої здібності дитини і засвоєння тих специфічних знань,

умінь та навичок, які є обов'язковими в межах даного навчального предмету. За першою обставиною оптимізується процес змістовної персоналізації освіти дитини, за другою – мотивація до оволодіння відповідними теоретико-практичними знаннями.

Перегрупування та переосмислення базових систем інформації за критерієм домінуючої здібності дитини, крім цього, відкриває вчителю безліч змістовних варіантів тих завдань та вправ, які він може включити до даної частини програми "А". Інтеграція змісту того предмету, який він викладає, з домінуючою діяльнісною ознакою мислення дитини створює компроміс, котрий зменшує опір учня так званому нелюбимому чи важкому предмету, що, безперечно, може розглядатися як найбільш цінне його досягнення в організації навчання. Учні, які успішно справляються з завданнями трансформаційного рівня, можуть бути оцінені балом 11. (Про найвищий бал — див. віз на с. 48).

ВИСНОВКИ

Викладемо ще раз найголовніші думки, які є в цій праці, для кращого їх усвідомлення, розуміння та оцінювання.

1. Дванадцятибальна система оцінювання є значно більш універсальним, точним, тонким педагогічним інструментом для вимірювання навчальних досягнень учнів, ніж п'ятибальна.

2. Вона забезпечує відповідні умови для здійснення необхідних перетворюючих процесів у сучасному навчанні учнів, зокрема застосування індивідуально-орієнтованих програм, педагогічних технологій тощо.

Прикладом однієї з них може бути та, яка реалізується в практиці роботи автора. Вона має назву "Комбінована система організації навчально-виховного процесу". З нею ми вже знайомили наших читачів. Див.: Директор школи, ліцею, гімназії, №2-3, 2000. — С. 20-48).

3. За цією системою знання, умін-

НАЙВИЩИЙ РІВЕНЬ ОВОЛОДІННЯ ЗНАННЯМИ:

найвищий бал за 12-бальною шкалою

Найвищим рівнем оволодіння академічними знаннями та навичками є такий, який віддзеркалює спроможність мислення учня оперувати логічними діями в межах імплікацій. Завдяки цьому в свідомості дитини формується система більш якісного рівня, аніж за умов проведення над готовими системами знань тих чи інших трансформацій. Характеристичні моменти цієї нової якості системи знань, умінь та навичок можна виділити, якщо проаналізувати весь сукупний інтелектуальний досвід дитини, тобто якщо звернути увагу на стан його інтегрованих когнітивно-афективних систем. Разом вони віддзеркалюють два найважливіших природних процеси, які штовхають вперед розвиток дитини та надають йому певного вектору. До них відносяться організація та адаптація. Ці дві функції зумовлюють відповідну активність інтелекту на підтриманні рівноваги між зовнішньою інформаційною системою (все те, що діє на дитину через органи сприйняття) та внутрішньою (те, що знає та вміє дитина). Таким чином, процес мислення усуває ті чи інші невідповідності між особистим досвідом та інформаційним зовнішнім потоком.

Природні мисленеві процеси підлягають постійній переорганізації з метою пристосування (адаптації) того інтелектуального досвіду дитини, який сформувався на даний час, до того чи іншого інформаційного потоку.

В результаті виробляється певний зміст та стиль поведінки дитини й адекватність її даній ситуації. В цілому ця відповідність і підтримує те, що називається живучістю індивіду. Але якщо старі схеми і системи оцінювання зовнішньої інформації стають непридатними для нового його змісту чи якості, тоді з метою адаптації мислення здійснює потрібні перетворення в своїх старих інформаційних системах. Процес включення нової інформації в структуру знань, умінь та навичок на цьому рівні здійснюється, так би мовити, за імплікаційним сценарієм, що віддзеркалює механізми структурування інформаційних систем мозку за принципом: "Так, ні, можливо за умов, незрозуміло, що".

Таким чином, навчально-тренувальні вправи чи завдання, які забезпечують мислення дитини змістом, адекватним тому, що допомагає йому здійснювати створення нових власних інформаційних систем за природними для нього імплікаційними логічними схемами, — необхідна умова для довершення знань, умінь та навичок їх творчим розвитком.

Імплікаційні логічні уміння створюють своєрідний місток між когнітивною та афективною сферами учня, тому що забезпечують потрібний рівень розвитку його оцінювального мислення. Ці уміння дозволяють дитині зосередитись і для себе відповісти на запитання типу: "А що ж відбудеться, якщо...(Я діятиму так або інакше?; Я поставлю себе на місце цієї людини? і т. інше)".

Загалом все це дозволяє зрозуміти світ у доступному для сприйняття конкретною дитиною розмаїтті. Головним є усвідомлення ідеалів та ролі людей у житті, що виражається через їх думки та практичні дії, з метою знаходження свого безпечного та гідного місця у людському суспільстві.

Піднесення творчих перетворень конкретних академічних теоретичних і практичних завдань та вправ до рівня імплікацій дійсно свідчить про те, що в розумових структурах даного учня створились нові, виключно творчі системи знань, умінь та навичок, які мають для нього світоглядне, морально-етичне значення. Інформація даного виду інтегрує всі три необхідні показники освіти дитини, а саме:

- засвоєння необхідної суми академічних знань;
- забезпечення максимально можливого розвитку мислення;
- виховання відповідних якостей та рис характеру.

Тому такий кінцевий продукт навчання, розвитку та виховання, який віддзеркалює найвищі показники засвоєння знань з даної навчальної теми, операційних логічних умінь і технологічних процедур, сформованості відповідних рис творчої особистості, може бути оцінений вчителем максимальним балом за новою шкалою.

ня та навички учнів у сфері академічних процедурно-практичних, афективних показників оцінюються, виходячи з вимог до можливого так званого кінцевого продукту навчальної та логіко-мисленнєвої діяльності дитини. До них відносяться:

- а) допоятійні перцептивні одиниці інформації;
- б) понятійні одиниці знань;
- в) класи знань, умінь та навичок;
- г) системи академічної та процедурно-практичної інформації;
- д) трансформації;
- е) імплікації.

4. У межах кожного окремого кінцевого продукту оцінюється рівень оволодіння ним, який окреслюється тими показниками, що характеризують:

- а) репродуктивні уміння та навички як у сфері академічної інформації, так і в логіко-операційній;
- б) репродуктивні та частково творчі академічні знання і творчі логіко-операційні уміння, навички;
- в) творчі знання, уміння та навички як у формально-академічній, так і в логіко-операційній сфері.

5. Відповідний підхід до структування кінцевих продуктів навчальної та мисленнєвої діяльності уможлиблює створення спеціальних диференційованих програм у вигляді відповідних завдань і вправ, за якими відбувається індивідуальне учіння дитини безпосередньо на уроці.

Пропонується чотири види таких програм "А", "В", "С", "Д".

Програма "Д" забезпечує учнів дидактичним матеріалом (завданнями та інструкціями), який охоплює допоятійний рівень засвоєння одиниць інформації. Завдання та вправи зосереджують учня на перцептивному способі пізнання.

Програма "С" містить понятійні та інші одиниці інформації, в процесі засвоєння яких формуються навички запам'ятовування і відтворення знань, умінь та навичок.

Програма "В" складається з дидактичного матеріалу, який дозволяє сформувати окремі одиниці понятій-

них знань у відповідні класи та системи. Він забезпечує підняття логіко-операційних умінь дитини до творчого рівня. З цією метою до неї включаються такі конкретні навчально-тренувальні завдання, які навчають прийомам відповідних розумових дій (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, систематизація й узагальнення).

Програма "А" охоплює той зміст даного навчального предмету і операційно-практичні уміння, які можуть бути творчо переробленими за допомогою конкретних трансформаційних та імплікаційних методик.

Внаслідок її виконання змістовна інформація трансформується в той вид чи область діяльності, яка характеризує домінуючу здібність даного учня.

6. Знання та навички, виявлені при виконанні програм, оцінюються за наступними шкалами:

- а) запрограмовані у програмі "Д" — 1, 2, 3 балами;
- б) запрограмовані у програмі "С" — 4, 5, 6 балами;
- в) запрограмовані у програмі "В" — 7, 8, 9 балами;
- г) запрограмовані у програмі "А" — 10, 11, 12 балами.

7. *Реалізація подібної моделі навчання й оцінювання його кінцевих результатів уможливиться тільки за інших організаційно-технологічних умов* (про які мова йде у даній статті), тоді як для традиційної системи організації навчально-виховного процесу дванадцятибальна система навчання є зайвою.

Інноваційна
школа

12-БАЛЬНА ШКАЛА У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

МАТЕМАТИКО-ПЕДАГОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Закінчився другий рік навчання в школах України з оцінюванням успіхів учнів за 12-бальною шкалою. Проте не вщухає запекла полеміка в пресі щодо доцільності цього нововведення, технології впровадження його в навчальний процес, статистичну апробацію в шкільній практиці. Велике зацікавлення викликали дослідження фахівців із педагогічної компаративістики у вирішенні цієї проблеми в школах розвинених країн. Так, за дослідженням О.І. Локшиної[1], наповненість шкал у країнах Заходу коливається в діапазоні від трьох (Ірландія) до ста (Італія) балів. Країни з 5-

бальною шкалою: Італія, Швеція, Норвегія (до 8 класу), Іспанія, Австрія, Португалія, з 10-бальною: Ісландія, Іспанія, Італія (в старших класах), Голландія, Франція (в початковій школі). Вибір певної шкали пояснюється національними традиціями, а також обладнанням школи (скажімо, комп'ютеризація чи тестова технологія). При тому в одній країні можуть співіснувати різні шкали, напри-

клад, у Франції в початковій школі – 10-бальна, а в середній школі – 20-бальна шкала, які “воюють” із школами С. Френе, що революційно стверджують: “У нас немає ні оцінок, ні класифікацій”, бо “ця система базується на помилковій основі..., є несправедливою і небезпечною”[2]. Замість балів і класифікацій С. Френе і його численні послідовники вводять «систему графіків і свідoctв, які коли-небудь витіснять порочну систему оцінок і класифікацій» (там же, с. 291).

Такі революційні потрясіння переживає не тільки французька, але й східноєвропейська школи, в тому числі в СНД: повна відмова від цифрової оцінки в дидактиці початкової освіти у грузинського педагога Ш.О. Амонашвілі [3]; О.К. Дусавицького [4]; а також перехід на 12-бальну шкалу – В.І. Паламарчук [5] (1989), Беспалько [6].

У цілому дидактичний аналіз сучасних тенденцій у пошуках оптимальних варіантів поєднання формально-об'єктивного (в цифрових шкалах) і особистісно-орієнтованого суб'єктивного якісного підходу до оцінювання навчальних успіхів учнів переконує, що європейська школа поступово відмовляється від пануючих

**Володимир
ПАЛАМАРЧУК**

Старший науковий співробітник Інституту вищої освіти АПН України, кандидат педагогічних наук

Математична обробка даних виконана за участю **Володимира Сидорія**, старшого наукового співробітника Інституту електроварювання НАН України, кандидата технічних наук

3-5-бальних шкал і переходить до помірно ускладнених 7-10-20-бальних шкал.

Прийнята в 2000 р. Україною 12-бальна шкала, побудована на ускладненій 5-бальній шкалі з диференціацією за гегелівською тріадою (із введенням «+» чи «-»), була характерна для дореволюційних навчальних закладів, а також неофіційно застосовувалась у школах колишнього СРСР, виявилась самотньою в Європі. Поруч із нею (і за такими ж принципами диференціації) розташувались 15-бальна шкала Німеччини (5 x 3) і 13-бальна – Данії (13 балів і бал «0»), за даними О. Локшиної.

Практика показує, що такий принцип диференційованого підходу до оцінки учня зручніший для переходу: спочатку за 5-бальною шкалою визначається рівень компетентності учня, а потім – уточнюється кількість балів, на які він заслуговує.

До речі, таким же способом здійснюється перехід від 5-бальної до 10-бальної, що є найбільш масовою в європейських школах (5 x 2 бали).

Одним із найсерйозніших застережень щодо поспішного переходу шкіл України до 12-бальної шкали були аргументи педагогів, що викладали точні науки і справедливо були прихильниками застосування математичних методів у педагогіці [7]. Вони небезпідставно стверджували, що парна (12-бальна) шкала не тільки перешкоджатиме статистичному дослідженню

варіативних рядів, але й спотворюватиме застосування нормального розподілу (кривої Гауса), що матиме два максимуми (дві вершини перегину замість обов'язково однієї).

Наше дослідження мало на меті визначити правомірність застосування математико-статистичних методів у дидактичних дослідженнях і педагогічній практиці, а також порівняти результати відповідних кількісних і якісних даних аналізу діяльності навчальних закладів, що застосовували 12-бальну шкалу оцінювання навчальних успіхів учнів.

У зв'язку з відносною нечіткістю системи гіпотез і новизною галузі досліджень ми обрали пілотажний експеримент, результати якого допомогли б уточнити напрям подальшого збору даних та їх аналізу.

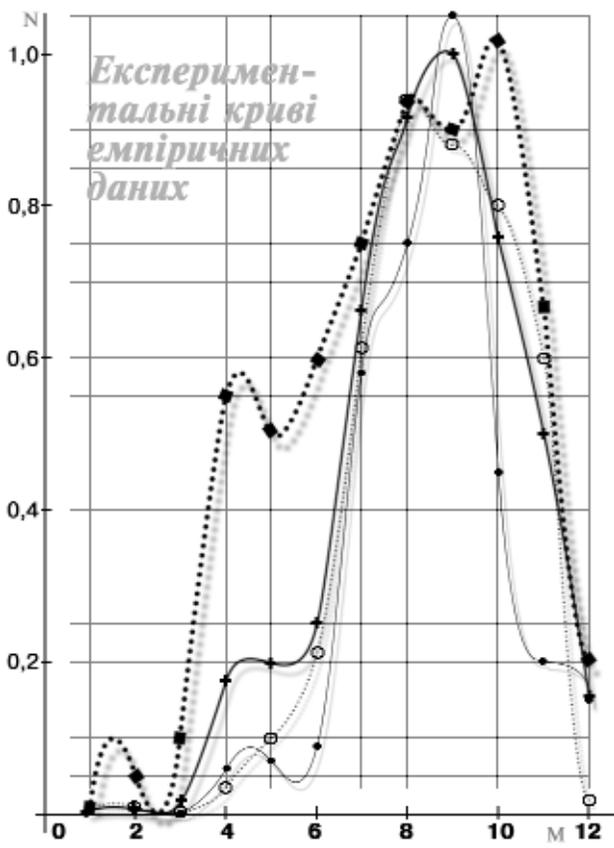
Вибрані були три навчальних заклади різних типів сучасних київських шкіл (див. графік 1): №1 – гімназія «Троєщина», №2 – приватна школа «Співтворчість», №3 – загальноосвітня школа № 207. Істотна відмінність між ними створювалась порядком формування контингенту учнів: у гімназії (№1) селекція учнів початкової школи чи прогімназії здійснювалась за екзаменами; в приватній школі (№2) – відбір за матеріальними можливостями батьків; у загальноосвітній школі (№3), що лише готувалась переходити до фуркації (фізико-математичного нахилу), ніякої селекції не було – приймалися усі учні мікрорайону. Ступінь

12-бальна шкала не тільки перешкоджатиме статистичному дослідженню варіативних рядів, але й спотворюватиме застосування нормального розподілу (кривої Гауса)

підготовленості вчителів і учнів гімназії до комплексного визначення кількісної (в рамках 5-бальної шкали) і якісної оцінки навчальних досягнень учнів (їх розвитку і творчої діяльності) з'ясувався, як зазвичай, в усній формі або в спеціальній оцінці.

У приватній школі з 1995 р. було впроваджено 12-бальну шкалу, в якій враховувались всі комплексні критерії, а в загальноосвітній школі основою оцінки була 5-бальна шкала, до якої в її аналізі додавались позитивні чи негативні корективи вчителя.

На графіку 1 наочно зображено розкид експеримен-

тальних масивів оцінок у всіх трьох школах і узагальнених даних (див. таблицю адитивних добавок на с.53), що стали емпіричною основою для побудови кривих нормального розподілу (кривих Гауса), які зображені на графіку 2. Математична обробка даних для апроксимації кривих здійснена за методикою комп'ютерної математичної програми "MathCAD".

Дидактичний якісний аналіз емпіричних даних (валідності і стимулюючого значення контролю і корекції на основі 12-бальної шкали в шкільній практиці) довів, що її ефективність зростає в міру підготовленості вчителів до формування і врахування в оцінці не тільки суми знань, умінь і навичок, але й розвитку і творчого потенціалу кожного учня. Так, навчання на високому продуктивному рівні, активізація творчої діяльності учнів, масові успіхи в МАН, в олімпіадах та ін. у гімназії (№1) і попередня інтелектуальна селекція контингенту дали відчутні результати і в оцінках, і в подальшому навчанні випускників.

Про ступінь однорідності сукупності значень оцінок за своїм складом можна судити з порівняння дисперсій і відносним показником коефіцієнта варіації (V), (див. у адитивних додатках). Вона в 1,5 рази менша, ніж в №2, в 2,5 рази – ніж в №3, а в статистиці відомо, що чим менший розкид значень ознак навколо середньої, тим однорідніша сукупність щодо оз-

наки, яка вивчається, і тим більше показна середня.

Ієрархія переваг досліджуваних сукупностей наочно зображена у зведеному графіку 2 чотирьох кривих нормального розподілу і співпадає зі значенням коефіцієнта варіації. У тій же послідовності розташувались результати дидактичного якісного аналізу і математичної обробки емпіричних даних (див. графік 2 і таблиці адитивних додатків), що виявились ніби дидактичною інтерпретацією математико-статистичного аналізу експериментальних даних, хоч дослідження проводилися окремо і незалежно одне від одного, а співставлялися уже завершені роботи.

Математичне дослідження на основі графічних моделей кривих нормального розподілу, побудованих за емпіричними даними у процесі апробації 12-бальної оцінної шкали, апроксимація їх і порівняльний аналіз частот нормального розподілу за різними критеріями (χ^2 ... $\mathcal{D}$ та ін.) статистики визначило, що можна вважати прийнятною гіпотезу про нормальний розподіл між накопиченими частотами масивів балів 12-бальної шкали як статистичної основи для теоретико-прогностичного і дидактико-діагностичного аналізу навчального процесу, хоч у статистиці прийнято вважати, що криві Гауса доцільно використовувати в біології і техніці, а в соціально-економічних сферах – з обережністю. Дійсно, слід враховувати, що на об'єктивні

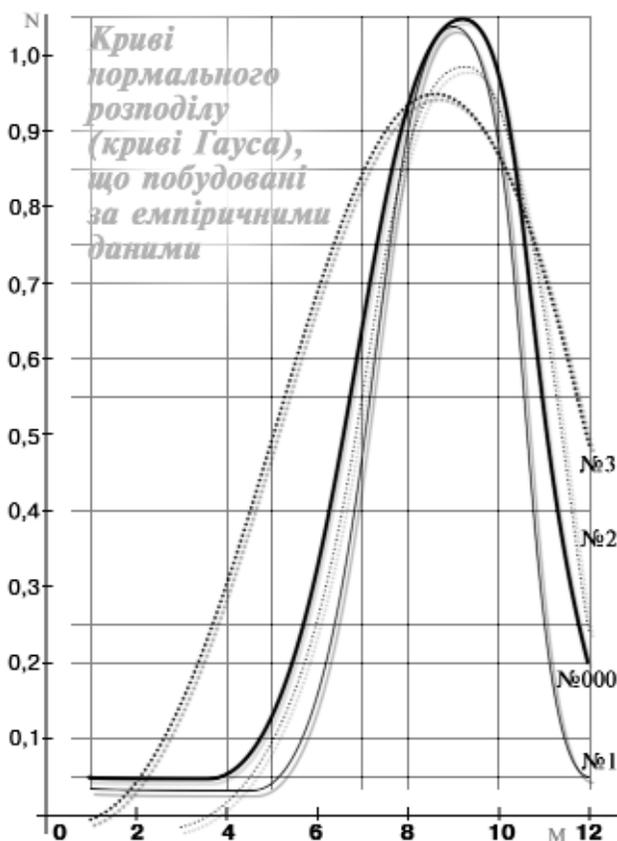
дані можуть нашаровуватись і суб'єктивні оцінки, і спроби видати “бажане за дійсне”.

Рецидивом такого суб'єктивізму можна пояснити повне зникнення 1-3 балів у так званих “елітних” навчальних закладах, внаслідок чого 12-бальна шкала у них фактично перетворилась на 9-бальну, дзвоноподібна крива змістилась вправо, а праве крило її повисло в повітрі, бо, як зауважили математики, “продовжувати його симетрично лівому було безглуздо”. На дванадцятому балі скупчились і талановиті особистості, і навчальні “трудоголіки”, і

Графік 2.

- № 1.** Гімназія “Троещина”;
- № 2.** Приватна школа “Співтворчість”;
- № 3.** Загальноосвітня школа № 207;
- № 000.** Узагальнені дані

m – бали;
№ – емпіричні дані (кількість оцінок) — у коефіцієнтах.

медалісти, і діти “крутих” батьків тощо. Оцінки 10 і 11 девальвувались і позбулись “ореолу відмінності”. Та й зниклі 1-3 бали стали “пугалом” і “каїновим клеймом”, замість того, щоб підіймати до краси науки і мистецтва та ра-

Адитивні додати

	№ 1	№ 2	№ 3	Узагальнені дані
Середня ($\bar{X}$)	8,6	8,8	8,4	8,7
Дисперсія (σ)	1,7	2,6	4,2	2,4
Коефіцієнт кореляції (ν)	≈ 20%	≈ 30%	≈ 50%	≈ 27%

$$M := \begin{pmatrix} 1 \\ 2 \\ 3 \\ 4 \\ 5 \\ 6 \\ 7 \\ 8 \\ 9 \\ 10 \\ 11 \\ 12 \end{pmatrix} \quad N1 := \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ 224 \\ 257 \\ 310 \\ 2342 \\ 3118 \\ 4561 \\ 1830 \\ 798 \\ 531 \end{pmatrix} \quad N2 := \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ 4 \\ 11 \\ 25 \\ 65 \\ 93 \\ 89 \\ 85 \\ 66 \\ 2 \end{pmatrix} \quad N3 := \begin{pmatrix} 14 \\ 41 \\ 139 \\ 899 \\ 808 \\ 949 \\ 1214 \\ 1522 \\ 1478 \\ 1754 \\ 1070 \\ 328 \end{pmatrix}$$

$$\sum N1 = 13971 \quad \sum N2 = 440 \quad \sum N3 = 10216$$

$$N := \left(\frac{N1}{\sum N1} + \frac{N2}{\sum N2} + \frac{N3}{\sum N3} \right) (\sum N1 + \sum N2 + \sum N3)$$

$$\text{№ 1.} \quad N(m) = 4064e^{-\left(\frac{m-8,6}{1,7}\right)^2} + 127$$

$$\text{№ 2.} \quad N(m) = 102e^{-\left(\frac{m-8,8}{2,6}\right)^2} - 2$$

$$\text{№ 3.} \quad N(m) = 1644e^{-\left(\frac{m-8,4}{4,2}\right)^2} - 86$$

$$\text{№ 000.} \quad N(m) = 15710e^{-\left(\frac{m-8,7}{2,4}\right)^2} + 617$$

дості успішного навчання колишніх “заклятих двієчників”, а тепер – “однотрієчників” не лише у “неелітних” школах, а й в усіх інших на основі базальних моделей і базового мінімуму знань і вмінь терпляче і з любов’ю – гуманізмом Коменського (“Спершу любити, а потім – вчити”), Песталоцці, Сухомлинського. Але все це хвороба не 12-бальної системи, а застаріла 80-річна хронічна окомілювальна “надувалівка” всіх – від учня і батьків до міністра і майбутнього суспільства. І від цієї хвороби треба лікуватись не тільки нам, але й школі цивілізованих країн, що претендують на ореол “вчителів людства”.

Перший крок до нашого самолікування – введення 12-бальної шкали, що має, крім негативного, і позитивне значення. **Побудова і дидактико-статистичне обґрунтування кривих Гауса в оцінних шкільних шкалах наочно “оголило” ряд проблем і зняло деякі “табу”.** Наприклад, що селективний відбір контингенту так званих “елітних” шкіл існує, хоч це приховувалось ще в сталінські часи, і що кращий з них – за ознакою навченості – визначено екзаменами. Але куди діти і як вчити решту учнів, адже і серед них залишаться сховані Золя, Горькі, Шевченки – недовчені генії.

А ієрархія переваг 4-х наведених нами кривих Гауса хіба “паплюжить” загальноосвітню школу, що залишилась на останньому місці ієрархії? Аж ніяк.

Візьмемо хоча б діагностичний аспект.

№1 — висококомпетентному директору гімназії, кандидату педагогічних наук В.І. Сафіуліну можна поради очолити розробку дидактико-методичних критеріїв оцінки в 12-бальній шкалі на конкретно-предметному рівні розвитку, творчості учнів, а може, зайнятись збагаченням експериментальної шкали до 15-бальної (типу німецької) чи 20-бальної (французької) тощо — це під силу його талановитому колективу. Може, так почнеться спроба накопичення “балів талантів” із французькою класифікацією, про яку писали ще В.Г. Белінський і К.Д. Ушинський.

№2 — сміливий, заповзятливий директору приватної школи І.В. Барматовій не слід засмучуватись другим місцем у “конкурсі кривих Гауса”: школа йде неторованим шляхом, — адже селекція за матеріальним станом батьків дуже мало впливає на успішність навчання. Але обрано правильний шлях: глибоке вивчення інтересів і можливостей кожного учня, — а на цій основі можна переходити до особистісно зорієнтованого навчання учнів за індивідуальною програмою — і буде успіх, якщо навчання супроводжуватиме лонгitudна особистісна технологія стимулювання, контролю і корекції навчання.

№3 — справедливо впевненій у собі директору загальноосвітньої школи О.Г. Печурі нічого журити-

ся: занадто великі дисперсія і коефіцієнт варіації, що розкрили погіршення однорідності сукупності значень оцінок, мають і позитивну сторону: школа вірно йде шляхом фуркації. Слід подумати і про організацію класів нівелювання, де б працювали майстри навчання у важких умовах — у руслі ідей видатного дидакта В.М. Сороки-Росінського.

Отже, **дидактико-статистичний аналіз впровадження 12-бальної шкали оцінок**, проведений нами на основі кривих Гауса, дає **підстави стверджувати прийнятність цієї шкали в загальноосвітніх школах**. В інноваційних же закладах, ВНЗ, ВПУ, гімназіях, ліцеях є тенденція перетворення її в 9-бальну шкалу, що підтверджувалось у наших попередніх дослідженнях[8]. Очевидно, потрібна масова перевірка “поводження” 9-бальної шкали в “елітних” школах, а у ВНЗ — серед 12-бальної і традиційних 2-бальних (залік: здав — не здав) і 4-бальної матрикульної оцінки навчальної діяльності студента.

Слід визнати, що впровадження в масову практику 12-бальної (чи 9-бальної шкали) та її дидактико-тематичного аналізу варіативних рядів на основі кривих Гауса в педагогічних явищах має значне стимулюючо-розвивальне і діагностико-прогностичне значення, підвищуючи достовірність і аргументованість, і як наслідок — результативність освітнього процесу.

1. Контроль та оцінка успішності учнів у школах Західної Європи. — К.: КМІУВ, 2002.

2. С. Френе. Избранные педагогические сочинения. Перевод с франц. М.: Прогресс, 1990. — С. 234-235.

3. Ш.А. Амонашвили. Здравствуйте, дети! М., 1983.

4. А.К. Дусявицкий. Развивающее образование. — Харків, — 2002.

5. В.І. Паламарчук. Замість 5 — 12? // «Радянська школа», №11, 1989.

6. В.П. Беспалько. Педагогическая технология. — М., 1995.

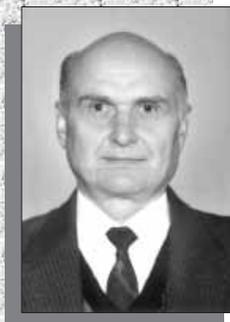
7. К.В. Корсак. 12 балів! Хто більше? // Директор школи. Україна, №7. 2000.

8. В.І. Паламарчук. 12-бальна шкала...//Рідна школа, № 1, 2001 і ін.)...

**Інноваційна
школа**

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ І 12-БАЛЬНА ШКАЛА: ЯК ПІДВИЩИТИ ЯКІСТЬ НАВЧАННЯ

**Віктор
ШЕСТАЛТИНОВ**

Старший викладач кафедри фізики Харківського державного технічного університету с/г, кандидат технічних наук

**Валентина
КАЙДАШОВА**

Директор загальноосвітнього навчально-виховного комплексу № 5 І-ІІІ ступенів з ліцеєм м. Мерефи Харківської області

Уведення 12-бальної шкали дозволило об'єктивно оцінювати засвоєння викладеного на уроках матеріалу. У нашому закладі були проведені дослідницькі роботи щодо засвоєння матеріалу курсу фізики шляхом індивідуального системного (поелементного) аналізу контрольних робіт, проведених у ліцейному ІІ «А» класі за І-й і ІІ-й семестри навчального року. У класі – 19 учнів, і всі вони брали участь у виконанні контрольних робіт.

Контрольна робота складалася з двох задач підвищеної складності і пропонувалася в двох варіантах. Аналіз виконаних робіт здійснювався поелементно, як запропоновано в [1], основними з яких були:

1. Позначення фізичних величин.
2. Правильний переклад системи одиниць.
3. Знання фізичних констант.
4. Поняття умови задачі.
5. Скорочений запис її з урахуванням фізичної моделі.
6. Знання фізичних законів, явищ.
7. Зображення фізичної моделі у вигляді малюнка (графіка, схеми).
8. Одержання із загальних рівнянь часткового.
9. Послідовність пояснень.
10. Логічність у мисленні.
11. Математичні розрахунки.
12. Аналіз одиниць вимірювання.
13. Наявність правильної відповіді.

Результати перевірки контрольних робіт були

введені в таблиці, оброблені у відповідності до вимог, викладених вище, і показані на діаграмі 1.

Тут по осі абсцис – номери пунктів елементного контролю, а по осі ординат – відносне виконання даного пункту учнями $n/N_{\text{уч}}$ (де n – число учнів, що виконали даний пункт, $N_{\text{уч}}$ – загальна кількість тих, що писали контрольну роботу). Сірим кольором відзначене виконання контрольних робіт у І семестрі, а чорним – виконання в ІІ семестрі.

Для визначення середнього балу 10 класу за виконання контрольної роботи скористаємося математичним очікуванням для дискретних величин, оскільки кількість учнів, що брали участь у написанні контрольної роботи, $n < 30$ [2].

Тоді математичне¹ очікування:

$$\bar{X} = M(X) = \sum_{i=1}^n X_i P_i.$$

Тут X_i – бал оцінки; P_i – можливість появи, яка дорівнює відношенню кількості учнів, що одержали дану оцінку, до загальної кількості учнів: $n / N_{\text{уч}}$.

(Результати за семестрами наведено у таблиці на наступній сторінці.)

Визначимо математичне

¹ Редактор математичного змісту Тетяна Марченко, аспірантка Інституту механіки НАН України

очікування середнього балу за I семестр:

$$\bar{X} = M(X) = 11 \times 0,0715 + 10 \times 0,143 + 9 \times 0,357 + 8 \times 0,143 + 7 \times 0,143 + 6 \times 0,0715 + 5 \times 0,0715 = 8,36$$

Обчислимо середню квадратичну помилку, або стандартну σ , рівну кореню квадратному з дисперсії $\sigma = \sqrt{D}$. Тут D – дисперсія випадкової величини, що дорівнює середньому квадрату відхилення випадкової величини від її середнього значення:

$$D = \sum_i^n [X_i - M(X)]^2 \times P_i,$$

Звідси дисперсія D дорівнює:

$$D = [1 - 8,36]^2 \times 0,0715 + [10 - 8,36]^2 \times 0,143 + [9 - 8,36]^2 \times 0,357 + [8 - 8,36]^2 \times 0,143 + [7 - 8,36]^2 \times 0,143 + [6 - 8,36]^2 \times 0,0715 + [5 - 8,36]^2 \times 0,0715 = 2,5.$$

Тоді стандартне відхилення від середнього значення дорівнює:

$$\sigma = \sqrt{D} = \pm 1,57.$$

У такий спосіб середній бал за контрольну роботу наприкінці I семестру склав:

$$X_{cp} = 8,36 \pm 1,57.$$

Виходячи з аналізу контрольних робіт за I семестр (див. діаграму 1), були запропоновані рекомендації: звернути увагу на зображення фізичних моделей задач, одержання часткових рішень, аналіз одиниць виміру і отримання правильної відповіді.

Вони й були враховані при розв'язанні класних і домашніх завдань. Особливу увагу було звернено на прогалини з математики, бо, одержавши правильну фізичну формулу часткового рішення задачі, учні не могли одержати правильну чисельну відповідь.

Наприкінці II семестру була проведена підсумкова контрольна робота, результати якої викладені в другій колонці таблиці.

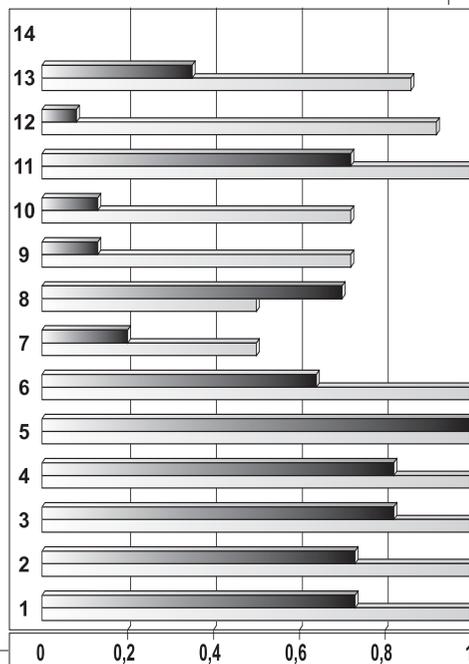
Математичне очікування середнього балу за II семестр дало такий

результат:

$$\bar{X}_{II} = M(X) = 12 \times 0,24 + 11 \times 0,143 + 10 \times 0,143 + 9 \times 0,214 + 8 \times 0,287 = 9,87.$$

БАЛ	I семестр		II семестр	
	X_i	P_i	X_i	P_i
12	–	–	3	0,214
11	1	0,0715	2	0,143
10	2	0,143	2	0,143
9	5	0,357	3	0,214
8	2	0,143	4	0,287
7	2	0,143	–	–
6	1	0,0715	–	–
5	1	0,0715	–	–
4	–	–	–	–
3	–	–	–	–
2	–	–	–	–
1	–	–	–	–

Діаграма 1. Перевірка контрольних робіт на відповідність поелементних вимог до рішення задач

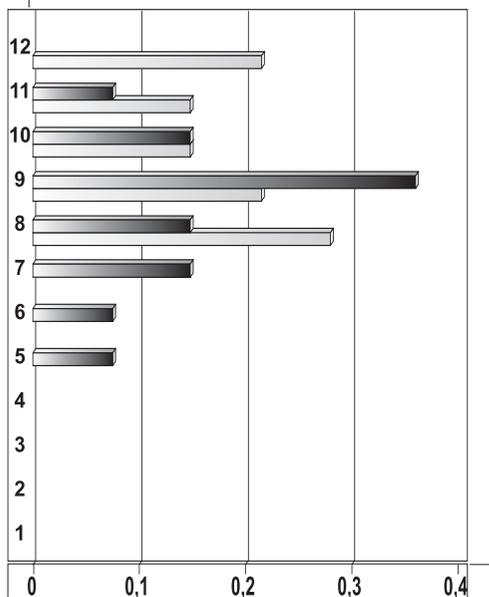

Директор школи, ліцею, гімназії № 2/2003

Стандартне відхилення від середньої оцінки, розраховане за викладацькою вище методикою, дорівнює:

$$\sigma = \pm 1,52.$$

Діаграма 2. Розподіл можливості одержання оцінки в балах

ПОГЛЯД ФАХІВЦЯ

В Україні завдяки введенню 12-бальної системи оцінювання школярів задіяно внутрішній механізм національної системи освіти, який потужніше і активніше, ніж в Росії, впливає і на функціонування інших її складових. А саме: сприяє ствердженню гуманістичної парадигми навчання і виховання, творчого ставлення вчителя до своєї професії, збереженню психічного здоров'я школяра, розвитку його самооцінки, самовизначення тощо.

На жаль, 5-ти бальна система оцінювання знань школярів у Росії вже не тільки не виправдовує себе, а й гальмує впровадження напрацювань вчених. Тому все частіше на різних рівнях порушується питання щодо перегляду системи оцінювання і переходу на 10-ти, або 100-бальну систему.

Людмила Хоружа,
докторант Інституту педагогіки АПН України

Таким чином, контрольна робота за друге півріччя має такий результат:

$$X_{cp} = 9,87 \pm 1,52.$$

У діаграмі 2 наведений розподіл можливості P одержання оцінки в балах (вісь абсцис). З аналізу отриманих діаграм випливає, що щільність можливості розподілу оцінок за I семестр (сірий колір) наближається до нормального закону, де після урахування рекомендацій, запропонованих після аналізу контрольних робіт I семестру, щільність можливості розподілу оцінок наближається до рівномірного закону, тобто якісний показник засвоєння матеріалу вищий. Останнє впливає зі зменшення ентропійного значення стандартного відхилення помилки при рівномірному законі розподілу щодо нормального закону розподілу [3].

Аналіз діаграми 1 за друге півріччя (чорний колір) свідчить, що якість засвоєння матеріалу можна ще більше підвищити, якщо звернути увагу учнів на виконання п.п. 7,8,9, 10,12,13, запропонованих вище.

ВИСНОВКИ

Методика поелементного аналізу контрольних робіт, запропонована в [1], є добрим зворотнім зв'язком між учнями і викладачем. Вона дозволяє звернути увагу на прогалини в засвоєнні матеріалу, а також якісно визначити середній бал успішності класу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, №15-16, серпень. "Критерії оцінювання рівня умінь використовувати теоретичні знання для розв'язання задач" – К., 2001.
2. Вентцель Е.С., Овчаров Л.А. Прикладные задачи теории вероятности. – М.: Радио и связь, 1983.
3. Электрические измерения неэлектрических величин. Изд. 5-е, перераб. и доп. – Л.: Энергия, 1975.

ПЕДАГОГІКА ШКОЛИ

*Одночасний моніторинг здоров'я і
гармонійного розвитку школяра ...60*

*Поняття компетентності не
зводиться тільки до знань і навичок,
а належить до сфери складних умінь
і якості особистості ...67*

Точка зору директорів шкіл ...77

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ І ГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Педагогіка
школи

**Олександра
ДУБОГАЙ**

Завідувач кафедри фізичного виховання і здоров'я НПУ ім. М. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор

**Наталія
ФРОЛОВА**

В.о. доцента кафедри спортивних дисциплін і туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди

Головна мета сучасної освіти – формування всебічно розвиненої особистості, яка має не тільки високий рівень знань і умінь, а й високий потенціал творчого, морального, фізичного, психологічного розвитку і здоров'я.

Виходячи з актуальності проблеми, нами досліджено вплив особистісно зорієнтованого підходу у фізичному вихованні молодших школярів на рівень успішності у навчанні, розвиток творчих здібностей, рівень морального та індивідуально-типологічного розвитку особистості, а також на рівень розвитку фізичної культури дітей контрольної та експериментальної груп за методикою, розробленою професором Дубогай О.Д. (2001р.). Для загальної комплексної оцінки системи формування і розвитку особистості кожного школяра використовували моніторинг здоров'я і розвитку особистості.

Оцінювання рівня розвитку і соціалізації особистості молодших школярів у першому і другому семестрах проводилось за допомогою кваліметричного методу (від лат. qualis – який за якістю, metria – наука про методи кількісної оцінки якості), тобто оцінки параметрів розвитку особистості учнів. Реалізували

принципи кваліметрії через критеріальні моделі. У нашому випадку їх п'ять, виходячи зі змісту всебічного розвитку особистості й здоров'я: модель оцінки рівня знань, умінь та навичок; творчого розвитку; морального розвитку; індивідуально-психологічного розвитку та формування фізичної культури дитини (див. вріз на с. 62). Моделі містять фактори, які розкривають певні властивості того чи іншого рівня (див. додаток 1).

Під час тестування використовували певні організаційно-методичні прийоми педагогічного контролю:

- а) попереднє навчання дітей техніки деяких контрольних вправ;
- б) формування у школярів мотивів досягнення високих результатів, особливо у тих тестових вправах, які пов'язані з проявом максимальних або довготривалих зусиль (біг 600, 1000м, згинання і розгинання рук у упорі лежачи тощо);
- в) використання цілого комплексу тестів з метою підвищення надійності оцінки фізичної підготовленості;
- г) переважне використання інтегрованих і сумарних показників, як найбільш інформативних і об'єктивних характеристик фізичного стану дітей. Оцінюючи дитину за кожним з п'яти вище перерахованих факторів (за 5-ти бальною системою), визначали коефіцієнт всебічного розвитку особистості кожного учня контрольних і експериментальних класів за формулою (2,3):

$$K_{\text{всесоб.роз.}} = \frac{K_{\text{ЗН}} + K_{\text{ТВ}} + K_{\text{МОР}} + K_{\text{ПС}} + K_{\text{ФК}}}{5}$$

Порівняльний аналіз критеріальної моделі оцінки всебічного розвитку особистості молодших школярів контрольної та експериментальної груп подано у таблиці 1.

Аналізуючи дані таблиці 1, можна констатувати, що учні експериментальних класів вирізнялись серед своїх однолітків більш високими оцінками за кожний фактор критеріальної моделі всебічного розвитку особистості і мали достовірні розходження результатів оцінювання ($P < 0,05$) у порівнянні з контрольною групою.

Рівень знань, умінь та навичок (успішність) учнів експериментальних класів збільшився у другому семестрі з 4,1 до 4,3 балів, а в учнів контрольних класів – залишився без змін (4,0 бали). Це відбулося за рахунок покращення середнього балу успішності в експериментальних класах з основних навчальних предметів: з математики – з 3,9 до 4,2 балів; рідної мови – з 4,0 до 4,4 балів; читання – з 4,0 до 4,3 балів; англійської мови – з 3,8 до 4,0 балів; природознавства – з 4,3 до 4,6 балів. Найбільшого приросту дістала оцінка з рідної мови (0,4 бали), тому що діти експериментальних класів суттєво покращили каліграфію письма за рахунок зміцнення дрібних м'язів кисті і поліпшення координації рухів під час стрибків зі скакалкою – вони всі (100%) навчилися стрибати, на відміну від першокласників контрольної групи. Так, у хлопчика Роми за один тиждень результати стрибків зі скакалкою збільшилися з 1 разу до 78, і ка-

ліграфія письма (без додаткових письмових вправ) суттєво покращилася.

Додаткові дихальні вправи на початку уроку заспокоювали дітей після бурхливої перерви, вправи фізкультурних хвилинок допомагали зняти втому з дрібних м'язів кисті, що загалом позитивно впливало на результативність загальноосвітніх уроків. Так, учителі відзначають, що діти стали більш уважними на уроках, зросла активність, бажання виділитися серед однолітків не лише фізичними, а й навчальними здобутками. Покращилася також працездатність дітей під час уроків завдяки своєчасному контролю за поставою з використанням мішечків із сіллю на голові та додаткових рухів (присідань, обертів, стрибків), що сприяло зменшенню втоми від утримання одноманітної втоми і статичного перевантаження під час сидіння за партою, а це, в свою чергу, позитивно вплинуло на покращення навчальної успішності учнів експериментальних класів.

Окрім об'єктивного показника успішності, зробили суб'єктивне оцінювання прагнення молодших школярів до навчання, бажання ходити до школи, опанувати нові предмети тощо. За даними численних досліджень психологів, майже всі першокласники приходять до школи з бажанням учитися. Проте вже під кінець I семестру у частини молодших школярів відбувається "шкільна дезадаптація". Виявлені (О.А. Головка, 1993) три основні причини цього процесу:

1. Учитель і батьки не врахо-

Ті учні, які не мали бажання й уміння навчатися, змінили своє ставлення до освітнього процесу на позитивне, завдяки визнанню і схваленню вчителями, батьками та однолітками їх фізичних та навчальних здобутків

Рівень знань, умінь та навичок визначали вчителі, оцінюючи кожну дитину на загальноосвітніх уроках: математики, читання, рідної мови, іноземної мови, природознавства (обчислював середній бал за кожний семестр).

Рівень розвитку творчих здібностей визначали оцінки вчителя зі співів та образотворчого мистецтва, а також методом незалежних експертних оцінок, спостерігаючи за творчою активністю дітей протягом експерименту (участь кожного в художній самодіяльності, шкільних виставках мистецтва, гуртках народної творчості тощо). Вчителі та батьки оцінювали фантазію і винахідливість дитини, її комунікативно-творчі здібності, які проявлялися на уроках у школі, під час рухливих ігор на перервах, у позашкільний час, у домашніх умовах.

Рівень морального й індивідуально-психологічного розвитку також визначали методом незалежних експертних оцінок, які виставляли кожного семестру, спостерігаючи за змінами, що відбулися з дітьми, проводячи бесіди, анкетування тощо. Оцінювали моральний облік учнів також батьки і вчителі за наступними параметрами: відповідальність і надійність, самосвідомість, культура спілкування, доброта, правдивість.

Індивідуально-психологічні характеристики молодших школярів: спостережливість, уважність, працелюбність, самостійність і швидкість мислення – виявлялися під час загальноосвітніх уроків, на перервах, під час туристських поїздок і суспільно корисної праці, на змаганнях і прогулянках тощо.

Рівень розвитку фізичної культури визначали за допомогою загальної оцінки з фізичної культури, спостерігали за ставленням дітей до уроку, їх активністю та ініціативністю під час виконання фізичних вправ, здатністю засвоювати культуру рухів, враховували участь школярів у спортивних змаганнях. Визначали й оцінювали за методикою Дубогай О.Д. (2002р.) ступінь відповідності рухового віку паспортному, а також відслідковували за відвідуванням уроків фізичної культури (що опосередковано вказувало на рівень захворюваності учнів класу), за веденням "Щоденників зміцнення здоров'я", виконанням індивідуальних домашніх завдань.

Таблиця 1. Порівняльний аналіз критеріальної моделі оцінки всебічного розвитку особистості молодших школярів контрольної та експериментальної груп ($M \pm m$)

№	Критерії фактору	I семестр		P	II семестр		P
		К.г.	Е.г.		К.г.	Е.г.	
1.	Рівень знань, умінь та навичок (бал)	4,0	4,0	P> 0,05	4,0	4,3	P< 0,005
		0,06	0,06		0,09	0,06	
2.	Рівень творчого розвитку (бал)	4,1	4,1	P> 0,05	4,3	4,5	P= 0,05
		0,06	0,08		0,08	0,08	
3.	Рівень морального розвитку (бал)	3,8	3,9	P> 0,05	3,7	4,4	P< 0,001
		0,08	0,05		0,08	0,06	
4.	Рівень індивідуально-психологічного розвитку (бал)	3,7	3,8	P> 0,05	3,8	4,2	P< 0,005
		0,07	0,08		0,11	0,07	
5.	Рівень розвитку фізичної культури (бал)	4,0	4,0	P> 0,05	4,1	4,5	P< 0,005
		0,07	0,08		0,08	0,07	
Загальний рівень розвитку особистості (бал)		3,9	4,0	P> 0,05	4,0	4,4	P< 0,001
		0,05	0,03		0,05	0,03	

вують індивідуальні особливості дитини.

2. Учень виконує навчальні завдання не за власною ініціативою, а з примусу (недостатня мотивація навчання).

3. Дитина ослаблена фізично, часто хворіє, недооцінює свої можливості.

Характерно, що під кінець навчального року небажання навчатися і ходити до школи виявили 15,8% учнів контрольних класів, а серед школярів експериментальної групи, де всі три причини було виправлено за рахунок особистісно зорієнтованого підходу, таких дітей не було взагалі. Навіть навпаки, ті учні, які після першого семестру не мали бажання й уміння навчатися, змінили своє ставлення до освітнього процесу на позитивне, завдяки визнанню і схваленню вчителями, батьками та однолітками їх фізичних та навчальних здобутків, зміцненню здоров'я і фізичного розвитку, появі впевненості у своїх силах та ін.

Підвищився також і рівень розвитку творчих здібностей учнів експериментальних класів, який визначали оцінками зі співів, малювання, трудового навчання, а також за участь у виставках і гуртках художньої самодіяльності, виявлення фантазії, винахідливості і творчого мислення. Середня оцінка даних показників тут зростає з 4,1 до 4,5 балів, у порівнянні із достовірним розходженням з контрольною групою – з 4,1 до 4,3 балів ($P = 0,05$). Завдяки більш уважному ставленню вчителів, батьків і дітей до розвитку координації рухів і сили дрібних м'язів кисті, просторової орієнтації тощо

поліпшилася загальна оцінка дітей з малювання, ліплення тощо. Різноманітні рухливі ігри та конкурси, які проводилися переважно на загальноосвітніх уроках, вимагали від школярів посиленого творчого мислення, фантазії та винахідливості (модельовання букв алфавіту тілорухами, відтворення рухів звірів, сюжетів казок, пісень тощо).

Вчителі експериментальних класів спостерігали у дітей прагнення виділитися серед однолітків своїми творчими здобутками, отримати заохочення вчителя перед класом за заняття у різноманітних гуртках художньої самодіяльності, музичній школі або школі мистецтв. Не були байдужими діти і до участі у шкільних виставках, конкурсах, а, навпаки, виявляли творчу активність, бажання показати всім (вчителям, батькам і одноліткам) свої досягнення у малюванні, ліпленні, вишиванні або танцях під час проведення різноманітних свят, тематичних виставок народної творчості та ін. Так, на виставці малюнків, яка була присвячена темі “Здоровий спосіб життя – очима дитини”, учні експериментальних класів яскраво відобразили свої повсякденні заняття фізичними вправами у школі і з батьками вдома, туристичні подорожі, танці – світлими різноманітними фарбами, а інший бік життя (куріння, наркоманію, пасивність) – темними і сірими фарбами.

Загальний рівень морального розвитку як окремого учня, так і класу в цілому визначали за наступними критеріями вихованості (рисами характеру): відповідальність і надійність, працелюбність, чесність, доброта, товарицькість. Оцінка даного критеріального фактору збільшилася в учнів експериментальних класів у другому семестрі з 3,9 до 4,4 балів.

Необхідно відзначити, що діти експериментальної групи виявляли більш високу відповідальність і надійність за доручену справу, бо розподіл обов'язків між всіма учнями у подорожі, сподівання однокласників на їх сили і здібності допомагали ви-

ховувати ці риси характеру. Діти знали, що від того, як кожен з них виконає своє доручення (збере дрова, принесе воду, розпалить вогнище та ін.), залежить успіх всієї подорожі.

На думку психологів (Л.І. Божович, В.В. Давидов, О.В. Скрипченко та ін.), успіх у формуванні рис характеру в молодших школярів залежить від багатьох умов, серед яких провідне місце належить єдності вимог школи і родини, позитивному прикладу дорослих, розумному застосуванню ними заохочень і покарань. Під час спільних туристських подорожей батьки і вчителі надавали дітям позитивний приклад у багатьох справах і життєвих ситуаціях, допомагали долати труднощі, навчали виконувати складні справи: розпалювати вогнище, варити їсти, ставити намет тощо. Молодші школярі були постійно включені до роботи, працювали разом, допомагаючи один одному, нескладні завдання виконували самостійно (збирання хмизу, миття посуду та ін.). Батьки відзначають, що їх діти суттєво подорослішали за рік експериментальної роботи, тобто збільшилася кількість життєво необхідних умінь та навичок першокласників. Вони могли самостійно виконати нескладні доручення вдома: підігріти обід, прибрати кімнату, допомогти по господарству, доглянути менших тощо. Діти не мали остраху перед вогнем, не цуралися сільськогосподарських справ, виявляли активність і працелюбність у суспільно корисній праці (прибирання листя і сміття, догляд за рослинами на шкільному подвір'ї та у класі тощо).

Додаткові самостійні заняття фізичними вправами у домашніх умовах з обов'язковою фіксацією результату у “Щоденнику зміцнення здоров'я” і наступною демонстрацією певного тесту перед класом сприяли розвитку в учнів 1-х класів чесності і правдивості. Регулярна перевірка виконання домашніх завдань із фізичної культури під час тестування рухової і фізичної підготовленості, заміна фотографій переможців у стінній газеті з кож-

ної тестової вправи, а також змагання між ланками класу на уроках фізичної культури і великих перервах виховували у дітей бажання самовдосконалюватися. Учні перших класів чесно підходили до виконання самостійних завдань під впливом вищезгаданих дієвих стимулів, а батьки лише допомагали їм у створенні належних умов і позитивного емоційного фону в родині, виявляючи справжню зацікавленість у здобутках своїх дітей.

Навіть у школі експериментальні класи відразу вирізнялися своєю згуртованістю, культурою поведінки, стосунками між хлопчиками і дівчатками. Діти проводили спільні ігри та конкурси на перервах, вболівали один за одного на уроках і шкільних змаганнях, виявляли активність, бажання бути разом і під час канікул (екскурсії, святкові програми, туристичні подорожі вихідного дня та ін.).

Спільні заходи в рамках навчально-виховного процесу: туристичні подорожі та змагання разом з батьками – сприяли розвитку культури спілкування між однолітками та дорослими. Своім позитивним прикладом, цікавими розповідями старших у походах, регулярним спілкуванням, спільними радіощами, доланням труднощів батьки і вчителі виховували загальну культуру поведінки дітей, їх уміння красиво висловити свою думку тощо. Вчителі також відзначили і покращення доброти у дітей, що виявлялось у вмінні поділитися (як у подорожі – все для всіх), порадіти здобуткам однокласників у будь-якому виді діяльності.

Психологи зазначають, що моральні норми правил поведінки успішно засвоюються молодшими школярами не лише, коли дорослі розкривають їх зміст, а й показують особистим прикладом, як їх треба виконувати, ретельно стежать за повсякденним і неухильним виконанням, залучають класний колектив до участі в контролі за дотриманням правил його членами.

Однак у учнів контрольних класів рівень морального розвитку навіть

погіршився за перший рік навчання у школі з 3,8 до 3,7 балів. Цей факт можна пояснити впливом шкільного середовища (наявність негативних прикладів поведінки) на дитину, недостатньою увагою з боку батьків, збільшенням вільного часу, який молодші школярі малих міст проводять здебільшого на вулицях, без опіки і контролю з боку дорослих.

Неоднакові зміни відбулися в учнів контрольної та експериментальної груп за рівнем індивідуально-психологічного розвитку, який оцінювали за змінами спостережливості, уважності, працелюбності, самостійності та швидкості мислення. У дітей контрольної групи загальна оцінка даного критеріального фактору зростає з 3,7 до 3,8 балів, а в експериментальній групі – з 3,8 до 4,2 балів. Величина розходження результатів між контрольною і експериментальною групами під кінець експерименту відповідає високому рівню статистичної вірогідності ($P < 0,005$).

Певний вплив визначив той фактор, що учні експериментальних класів протягом навчального року неодноразово ходили в туристичні подорожі, проводили загальноосвітні уроки в природних умовах. Вони навчилися спостерігати за явищами природи, вивчали історію і культуру народу рідного краю, крокуючи історичними місцями Переяславщини, що сприяло розвитку їх уважності та спостережливості.

Чисельні дослідження психологів і педагогів доводять, що спостережливість розвивається успішніше, якщо вчитель не лише супроводжує поясненням демонстрацію наочних об'єктів, а й надає можливість дітям самостійно ознайомитися з властивостями і характерними ознаками цих об'єктів для створення їх цілісних образів.

Учителі відзначають у дітей експериментальних класів глибокі знання і розуміння явищ природи, рослинного і тваринного світу, що відобразилося у позитивних оцінках з природознавства. Формування спостережливості сприяло також естетичному

вихованню учнів і допомагало опанувати новий матеріал з інших загальноосвітніх предметів.

Після подорожей діти обов'язково ділилися своїми враженнями з іншими за допомогою цікавих розповідей, невеличких творів, малюнків, інших саморобок, що вимагало від учнів уміння спостерігати і запам'ятовувати побачене та почуте.

Психологи відзначають наявність у дітей молодшого шкільного віку мимовільної уваги, тому що в цьому віці їм важко керувати своєю увагою. Довільна увага спостерігається, особливо в учнів II-IV класів, тоді, коли безпосередній інтерес не захоплює дітей. Тому будь-який, навіть найцікавіший виклад нового матеріалу в підручнику або вчителем у класі буде менш захоплюючим і ефективним, ніж побачене дітьми на власні очі під час мандрівок та уроків у природних умовах.

Учні експериментальних класів навчилися концентрувати свою увагу спочатку на яскравих явищах природи, а потім ця індивідуально-психологічна якість виявлялася і на загальноосвітніх уроках, і у повсякденному житті. Вчителі й батьки відзначили цей факт більш високими оцінками за прояви спостережливості й уважності своїх дітей.

Природні умови лісу та несподівані ситуації, які виникали під час туристських подорожей, примусили молодших школярів навчитися миттєво приймати рішення в складних життєвих ситуаціях, що поступово розвивало швидкість мислення дітей. Допомогали в цьому також різноманітні ігри, естафети і фізкультурні хвилинки, які проводилися під час загальноосвітніх уроків. Модель рухово-навчальних дидактичних ігор, яка передбачала інтегрований освітній, оздоровчий і розвивальний ефект, на відміну від традиційних систем освіти, сприяла не лише розвитку швидкості мислення, а й активному запам'ятовуванню навчального матеріалу, активізації пізнавальних процесів дитини, таких, як уявлення, мислення і сприйняття.

Отже, учні експериментальних класів підвищили всі оцінки за критеріальні фактори індивідуально-психологічного розвитку, на відміну від дітей контрольної групи, які проводили заняття за традиційними методиками і не мали змоги часто подорожувати, додатково розвиватися фізично і психологічно.

Додаткові дозовані заняття фізичними вправами під час навчального дня, а також самостійні заняття в домашніх умовах у позашкільний час суттєво вплинули на рівень розвитку фізичної культури дітей експериментальної групи.

Підвищення фізичної і рухової підготовленості молодших школярів вплинуло на покращення оцінки з фізичної культури на 12,5 % (з 4,0 до 4,5 балів), дітям легше було засвоювати фізичні вправи нової шкільної програми. Зниження захворюваності в експериментальних класах відбулося на покращенні відвідувань уроків фізичної культури. Маючи високу мотивацію до самовдосконалення, діти проявляли активність на уроках, із задоволенням брали участь у змаганнях, опановували культуру рухів.

Постійний контроль за виконанням індивідуальних домашніх завдань, ранкової гімнастики, додаткових корекційних вправ та їх вплив на зміну показників фізичного розвитку дитини проводився на сторінках "Щоденника зміцнення здоров'я". Дітям і батькам було цікаво спостерігати за змінами, що відбувалися, і це стало позитивною мотивацією до регулярного заповнення "Щоденника здоров'я".

Як зазначалося вище, у дітей експериментальної групи відбулося зростання рухового віку на 1,4 роки (за один рік навчання), що підвищило ступінь відповідності рухового віку паспортному. Таким чином, загальний бал оцінки рівня розвитку фізичної культури збільшився в учнів експериментальних класів на 12,5 % і становив на кінець навчального року 4,5 бали, а в учнів контрольних класів – на 2,5 %, що відповідає оцінці 4,1 бали ($P < 0,05$).

Підсумовуючи сказане, можна відзначити суттєве покращення оцінки всебічного розвитку особистості молодших школярів експериментальної групи при достовірному її розходженні ($P < 0,01$) з контрольною групою. За рік роботи з учнями експериментальних класів за новими оригінальними методиками особистісно зорієнтованого фізич-

ного виховання загальна оцінка всебічного розвитку особистості молодших школярів цих класів покращилася на 10,0 % (4,4 бали), тоді як у контрольних класах вона зросла лише на 2,5 % (4,0 бали).

Отже, можна констатувати ефективність впливу особистісно зорієнтованого підходу у фізичному вихованні не лише на фізичний стан молодших школярів, а й на гармонійний розвиток цілісної особистості дитини і оптимізацію всієї системи оздоровчо-виховної роботи в школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г.Л. Здоров'я, яке ми вибираємо. – К., - 1989.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К., - 1998.- 203с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение.- 1991.- 90с.
4. Дубогай О.Д. Взаємодія школи і сім'ї у вихованні здорової дитини // 36. наук.-практ. стат.- К., - Магістр-S, - 1999.- С.45-52.
5. Дубогай О.Д., Пангелов Б.П., Фролова Н.О., Горбенко М.І. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів: Методичний посібник. – К.: Оріяни.- 2001.- 152с.
6. Захарова А.В., Андрущенко Т.Ю. Особенности формирования оценки и самооценки качеств личности в младшем школьном возрасте // Новые исследования в психологии. – 1981.- №2 (25).- С.72-77.
7. Сілков В., Сілкова Е. На шляху від колективних до особистісно орієнтованих технологій навчання // Початкова шк. № 11, – 2000.- С.26-28.

ФАКТОРИ	Критерії фактора	
	1 півріч.	2 півріч.
Рівень знань, умінь та навичок		
Математика	5	5
Читання	4	5
Рідна мова	4	4
Іноземна мова	4	4
Природа	5	5
	К=4,4	К=4,6
Рівень творчого розвитку		
Загальна оцінка за малювання	4	4
Загальна оцінка за співи	4	5
Творча активність (участь у виставках, в художній самодіяльності)	4	5
Фантазія і винахідливість	5	5
Комунікативно-творчі здібності	5	5
	К=4,4	К=4,8
Рівень морального розвитку		
Відповідальність і надійність	5	5
Самосвідомість	3	4
Культура спілкування	4	4
Доброта	4	4
Правдивість	5	5
	К=4,2	К=4,4
Рівень індивідуально-психологічного розвитку		
Спостережливість	4	4
Уважність	4	4
Працелюбність	3	4
Самостійність	4	4
Швидкість мислення	5	5
	К=4,0	К=4,2
Рівень розвитку фізичної культури		
Загальна оцінка з фізичної культури	5	5
Відвідування уроків фізичної культури	4	4
Активність на уроці, культура рухів, участь у змаганнях	4	5
Ступінь відповідності (за тестами) рухового віку паспортному	3	4
Заповнювання "Щоденника здоров'я" (виконання індивідуальних завдань, відвідування спортивних секцій)	3	5
	К=3,8	К=4,6

ІНФОРМАЦІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ – ОБОВ'ЯЗКОВИЙ АКТИВ УЧНЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Педагогіка
школи

З яким багажем повинен учень вийти зі школи? На це питання педагогічна наука і практика намагаються відповісти вже багато років. Тепер ми говоримо про необхідність формування в учнів компетентностей як більш широкого поняття, ніж знання, уміння та навички учнів. Наскільки школа здатна виконати цей запит сучасності?

У сучасному світі все більше уваги приділяється освіті як найважливішому фактору плідного розвитку суспільства. Відтворення та постійне відновлення інтелектуального потенціалу нації відбувається через становлення системи освіти, яка орієнтована на входження у світовий освітній простір. Цей процес активно проходить і в Україні. Відбулося багато позитивних зрушень у різних ланках освітнього процесу. У “Національній Доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті” [2] визначено стратегічний напрямок освіти в цілому, її мету, завдання, очікувані результати розвитку системи освіти в майбутньому, в Конституції України утверджено здобуття повної середньої загальної освіти як право й обов'язок кожного громадянина [1]. Прийнято закони “Про освіту” та “Про загальну середню освіту”, де передбачено методологічну переорієнтацію системи освіти на розвиток особистості [3; 4].

Вирішення питання мети і цілей навчальної діяльності є тим першим кроком, який повинна зробити школа на шляху до створення такого навчально-виховного процесу, який дозволить досягти чітко запланованих результа-

тів. Саме цільовий компонент має визначати спрямованість, зміст, форми, методи, засоби та результати навчання. На II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти було зазначено, що основною метою здійснюваних перетворень має бути якість освіти. Тобто передбачити результат навчання та виховання учня і трансформувати цю освітню мету в реально здобуті результати навчального процесу є стратегічною метою сучасної школи.

У Концепції загальної середньої освіти [5] зазначено, що одним із пріоритетних напрямків освіти є формування компетентностей в учнів (у тому числі – інформаційних). Але слід зазначити, що практично перевірити й оцінити підлягає перш за все рівень досягнення учнем освітніх стандартів, тобто мінімально необхідних результатів, які повинні бути досягнуті (знання, уміння, навички, способи діяльності); рівень розвитку здібностей, інтелекту перевірити значно складніше.

Зупинимось на дидактичній сутності понять “знання”,

**Олена
БАРАНОВСЬКА**

Старший науковий співробітник лабораторії дидактики Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук

Директор школи, дітяю, гімназії № 2/2003

ДИДАКТИЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ

Поняття “**знання**” трактується в педагогіці як результат пізнавальної діяльності людини, відображений у її свідомості у вигляді уявлень, фактів, понять, законів, теорій [8; 10; 16; 17; 18; 19].

Це поняття розглядається в педагогіці у різних аспектах. За локалізацією відображення: індивідуальні та суспільні; за формою відображення: знакові (вербальні), образні, матеріальні, процедурні; за психологічним рівнем: знання–упізнавання–відтворення–розуміння–застосування–автоматичні дії–відношення та знання–потреба; за ступенем узагальненості: факти–явища, поняття–терміни, зв’язки–закономірності, гіпотези–теорії, методологічні знання, оцінні знання [8; 16; 17].

Від учнів вимагається знання фактів, їх причин; наукових та інших проблем із теми; знання фундаментальних понять, їх дефініцій; основних правил, законів та закономірностей, їх умов, формулювань, специфіки; теорій, рівнянь, доведень, прогнозів та ін. [16; 19, с. 422].

Поняття “**уміння**” в Українському словнику (С.У. Гончаренко) визначається таким чином: “Уміння – здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок” [8, с.338]. Уміння передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань. Утворення їх є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються і закріплюються асоціації між завданням на практиці. Процес формування має три стадії :

- 1) ознайомлення з умінням, усвідомлення його смислу;
- 2) початкове оволодіння ним;
- 3) самостійне виконання практичних завдань.

Від учнів вимагається володіння фактами, проблематикою, поняттями, правилами, закономірностями та законами, теоріями.

Отже, при оцінюванні сформованості різних видів умінь треба чітко визначити, на якому саме етапі засвоєння уміння знаходиться учень. Уміння – це інтелектуальна діяльність, яка пов’язана із застосуванням знань, це “знання у дії”; здатність особистості до ефективного виконання певної діяльності на основі знань у нових чи змінених умовах [8; 17; 19].

Поняття “**навички**” визначається як дії, окремі операції, які доведені до автоматизму в результаті вправ; можливість виконувати дії автоматично, без поелементного контролю [17; 19, с.422], дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними [8, с. 221]. Від учня вимагається побудова і здійснення алгоритму операцій виконання конкретних дій у структурі уміння, виконання комплексу дій, які складають певне уміння, самоаналіз результатів, час виконання вміння.

Важливим чинником для успішного навчання є засвоєння способів діяльності. Поняття “**спосіб**” визначається як прийом, дія, направлені на досягнення певного завдання. Учень повинен вміти розкрити сутність певної операції, прийому, розділити його на складові, етапи, навчитись володіти певним прийомом у різних ситуаціях [15; 16; 19 та ін.].

“**уміння**” та “**навички**”, “**спосіб**”, які допоможуть нам як базові поняття схарактеризувати більш глобальне поняття – “компетентності” (див. вріз).

Доведено, що процес засвоєння знань проходить у напрямку від нижчого рівня засвоєння до вищого. Існує так званий закон ієрархії в педагогіці, за яким стверджується, що не можна засвоїти матеріал на вищому рівні, якщо він не засвоєний на нижчому. Тому можна діагностувати рівень досягнення учня, що відповідає тому чи іншому рівневі засвоєння.

Виділяються такі рівні засвоєння: розпізнавання, репродукції, продуктивний та творчий. На рівні розпізнавання забезпечується ознайомлювальний рівень досягнення учня; на рівні репродуктивному – відтворювальний, на продуктивному – перетворювальний, реконструктивний, а на творчому рівні засвоєння – творчий рівень досягнення. Саме це було покладено в основу нової, 12-бальної системи оцінювання. Але в процесі роботи виникло багато проблем, над вирішенням яких потрібно працювати не один рік. Одна з них – це проблема, яку можна сформулювати таким чином: з яким багажем повинен учень вийти зі школи?

На сучасному етапі ми говоримо про поняття “компетентності” як більш широке поняття, ніж знання, уміння та навички учнів: це загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, які набути завдяки навчанню [5]. Поняття компетентності не зводиться тільки до знань і

навичок, а належить до сфери складних умінь і якостей особистості.

Основними групами компетентностей, яких потребує сучасне життя, є:

Соціальні – пов'язані з готовністю брати на себе відповідальність, бути активним у прийнятті рішень, у суспільному житті;

Полікультурні – стосуються розуміння несхожості людей, взаємоповаги до їх мови, релігії, культури;

Комунікативні – передбачають опанування важливим у роботі і суспільному житті усним і писемним спілкуванням.

Інформаційні – передбачають оволодіння інформаційними технологіями, вміннями здобувати, критично осмислювати і використовувати різноманітну інформацію;

Саморозвитку та самоосвіти – пов'язані з потребою і готовністю постійно навчатися;

Творчі – прагнення і здатність до раціональної продуктивної та творчої діяльності.

Компетентності є інтегрованим результатом навчальної діяльності учнів і формуються на основі опанування змісту загальної середньої освіти.

Нова система оцінювання навчальних досягнень учнів дозволяє вимірювати не тільки предметні знання, уміння та навички, але й рівні розвитку учнів (початковий, середній, достатній та високий). Тобто акцент повинен з оцінювання знань, умінь та навичок учнів переноситися на особистісний приріст учня в зоні його розвитку.

Особливо важливими в сучасному світі нових інформаційних технологій ми вважаємо сформованість інформаційних компетентностей в учнів [5].

Саме в цьому напрямку потрібно працювати учневі, щоб досягти високого рівня навчальних досягнень за новою шкалою оцінювання (досить невеликий процент учнів загальноосвітніх шкіл і значно більший процент – у тих школах нового типу, в яких формуванню загальноосвітніх умінь, у тому числі інформаційних, приділяється спеціальна увага). Введення но-

вої системи оцінювання навчальних досягнень учнів, яка націлена на допомогу у створенні особистісно орієнтованої моделі навчання, вимагає орієнтації учня на навчально-пошукову діяльність, самонавчання. Високі бали за новою системою ставляться лише при наявності самостійного творчого підходу до здобуття і застосування знань, враховує інтелектуальні вміння учнів. Велике значення має використання учнями додаткової літератури у підготовці до уроку.

Цікавим виявилось опитування вчителів щодо того, чи вважають вони доцільним застосування додаткової літератури в процесі навчання (проведене анкетування в гімназії “Троєщина” та сш № 218, 251, (дані наведено у таблиці в %: школа нового типу/загальноосвітні школи).

Питання, чи вважають вчителі адекватними вимоги до вищого рівня навчальних досягнень учнів їх реальним можливостям, виявилось дуже актуальним: більше половини вчителів мають позитивну думку; негативну – 10% у школах нового типу та 45% у загальноосвітніх школах; частково-відповідно

Таблиця № 1

Застосування вчителем та учнями додаткової літератури в процесі навчання

№ Питання	Так	Ні	Частково
1. Чи є адекватними вимоги до вищого рівня навчальних досягнень учнів їх реальним можливостям?	60/55	10/45	30/0
2. Чи використовуєте під час роботи на уроці додаткову літературу?	100/88	12/0	0
3. Чи пропонуєте учням завдання, які потребують звертання до додаткових джерел інформації?	60	30/40	10/0
4. Чи сприяє введення тематичних атестацій узагальненню та систематизації знань учнів?	90/70	0/30	10/0
5. Чи вважаєте Ви перевантаженням введення тематичних атестацій?	30/29	60/71	10/0
6. Чи вважаєте нову систему контролю та оцінювання позитивною?	100/35	0/35	0/30

30% та 0%.

Більшість (88%) зазначила, що використання на уроці додаткової літератури позитивно впливає на успішність, дозволяє учням оперувати знаннями, які не передбачені програмою. 60% вчителів пропонують учням завдання, які потребують звертання до додаткових джерел інформації та оцінюють їх за критеріями вищого рівня навчальних досягнень (наприклад: "Знайдіть і розкажіть про три доведення теореми Піфагора"; звертання до критичних статей під час вивчення творчості письменника; при вивченні теми "Ступені порівняння прикметників" учні готують повідомлення про досягнення в різних країнах, порівнюючи їх між собою; написання учнями НДР; участь у роботі МАН; учні користуються тлумачними словниками, енциклопедіями, виконують project work (проектні твори, випускають журнали кожної навчальної групи, беруть участь у міжнародній програмі у межах Інтернету та ін.).

Приблизно 65% вчителів вважають, що тематичні атестації сприяють узагальненню та систематизації знань учнів і не є перевантаженням (біля 70%). У цілому, вчителі шкіл нового типу вважають нову систему оцінювання адекватною, своєчасною та довгоочікуваною; думка вчителів загальноосвітніх шкіл неоднозначна: 35% вважає її своєчасною та адекватною; 30% – частково; 35% висловлюють думку, що до її введення школа була не підготовлена. Але думку, що учнів обов'язково потрібно прилучати до різноманітних масивів інформації висловлює більшість вчителів (до 100% у школах нового типу).

Отже, проблем уведення нової системи оцінювання існує дуже багато. Особливо спірним залишилося питання адекватності вимог до робіт, які раніше оцінювались балом "5". Треба розмежувати роботи, в яких матеріал викладений бездоганно, але відтворений за підручником, і роботи, в яких учень намагався довести власну думку, використавши інші джерела інформації. Це актуально і тому, що критерії оцінювання за 12-бальною шкалою вищого рівня навчальних досягнень учнів передбачають творчий рівень набутих знань, умінь та навичок, а також використання школярами додаткової інформації, яка допомагає вникнути в суть того, що вивчається. Але очевидно, що саме ці уміння сформовані далеко не в усіх учнів. Тому досягти високого рівня за новою шкалою має досить невеликий процент учнів загальноосвітніх шкіл і значно більший про-

цент – у тих школах нового типу, в яких формуванню загальноосвітніх умінь (у тому числі – інформаційних) приділяється спеціальна увага. Інша справа, якщо вчителі будуть завищувати оцінки відмінникам (які лише бездоганно відтворювали матеріал), звично прирівнюючи бали "10", "11", "12" до колишньої "п'ятірки".

Ми вважаємо, що важливим кроком у вирішенні цієї проблеми було впровадження в роботу шкіл України розроблених програм формування загальнонавчальних умінь у різних аспектах (В.Ф. Паламарчук, О.Я. Савченко, О.В. Барановська та ін.). Одним із таких кроків стало впровадження курсу "Робота з інформацією" в гімназії "Троєщина", який читається паралельно з роботою вчителів-предметників і сприяє формуванню інтелектуальних та інформаційних умінь в учнів. Бо, формуючи ці вміння, ми даємо учневі міцну основу для осмислення та розуміння будь-якого навчального чи художнього тексту, він витрачає набагато менше часу, працюючи з інформацією, значно підвищується якість її сприймання. Навчаючи учня, вчитель повинен якомога частіше виходити за рамки шкільного підручника, звертаючи увагу школяра на додаткові джерела інформації (як у спілкуванні на уроці, так і у завданнях додому, варіюючи складність завдань відповідно до успіхів учня).

Досить яскравим прикладом того, як передові вчителі застосовують на уроках багато цікавих джерел інформації, заохочують учнів готуватися належно до занять, працювати на уроці, є практика гімназії "Троєщина" [7], де дуже багато учнів творять самостійно: існує МАН. Це розширює внутрішній потенціал дитини, розкриває її аналітичні здібності, формує глибоке історичне мислення. Робота над різноманітними джерелами привчає учнів бачити історичну перспективу, критично оцінювати події, явища, факти. Розширення інформаційного поля учнів, право вибору теми сприяє самопізнанню та самоактуалізації дитини. Працюючи над певною темою, вчителі гімназії виходять за рамки підручника,

залучають учнів до створення виставок літератури з теми, написання рефератів, власних творів, акцентують зв'язок теми з іншими, показують це за допомогою різних науково-популярних та науково-художніх видань, проводять вікторини, диспути, дидактичні ігри тощо. Досвід кращих вчителів стає надбанням їх колег через семінари, відкриті уроки, "захист" вчителем власної моделі уроку та ін.

Отже, практика показує, що цікавість учнів до такого типу інформації великою мірою залежить від роботи вчителя у цьому напрямку. Але дуже важливим виявляється використання додаткової інформації, яка міститься у самій навчальній літературі, у тому числі і в підручниках. Вона насамперед повинна бути якісною, тобто нести у собі адекватне інформаційне навантаження, бути цікавою, доступною для сприймання. Найпростішим шляхом є подання певного виду інформації, яка доповнює текст параграфа як окремого блоку. Другим кроком є введення таких запитань та завдань, які зумовлять звертання учня саме до поданої інформації. Третім повинно стати пробудження цікавості учня і спонукання до пошуку нової інформації. Спонукання до творчого мислення може забезпечити і така інформація з теми, яка подана у формі гіпотези, ставить перед учнями пізнавальні суперечності, проблеми. І дуже важливим у процесі заохочення учнів до розширення діапазону знань має побудова вчителем сценарію організації пошукової діяльності учнів із залученням їх до роботи з додатковою інформацією підручника та інших джерел саме на уроці. Інакше учень (крім невеликого проценту) під час готування домашніх завдань за підручником буде обмежуватись лише читанням і повторюванням інформації параграфу, яка є обов'язковою. У такому випадку не може йти мови про навчально-пошукову діяльність учня, а лише про репродуктивну – відтворення обов'язкової навчальної інформації.

Наприклад, під час вивчення матеріалу з історії України у кінці кожного параграфа подано історичні документи

із обов'язковим посиланням на джерело інформації:

Г.К. Швидько. Історія України, 8 клас, 1997, с. 13. Українська культура в 16 – першій половині 17 століття. Наведено документ "Шкільні звичаї 16-17 ст." з книги "Історія української культури" за ред. І. Крип'якевича;

І.М. Бірюльова. Всесвітня історія, 8 клас, тема "Тридцятилітня війна". Наведено документ "Українські козаки у Тридцятилітній війні" з книги Наливайка Д.С. "Козацька християнська республіка".

Досвіду роботи з формування умінь роботи учнів з інформацією накопичено досить багато. Але як досягти вишого рівня – сформованості інформаційних компетентностей, які допоможуть випускникові плідно працювати в інформаційному просторі? Хотілося б ознайомитися з досвідом навчальних закладів у цьому плані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України.
2. Національна Доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.
3. Закон України "Про освіту".
4. Закон України "Про загальну середню освіту".
5. Концепція загальної середньої освіти.
6. Барановська О.В. Інформаційні методи навчання учнів. – К.: Знання, 1999.
7. Гімназія на порозі XXI століття /Гол.ред. В.І. Сафіюлін, наук.ред. проф. В.Ф. Паламарчук. – К., 1999.
8. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
9. Гузик М.П. Учить учиться.. – М., 1981.
10. Дидактика современной школы /Под ред. В.А. Онищука. – К.: Рад. школа, 1987.
11. Лернер И.Я. Об учебных умениях, их отражении в учебниках /Проблемы школьного учебника. (Сб. статей). Вып.12.- М.: Просвещение, 1983. – С.228-234.
12. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – М.: Знание, 1980. – 96с.
13. Обучение и развитие/Под ред. Л.В. Занкова. – М.: Педагогика, 1975.
14. Педагогическая энциклопедия: В 4х т.– М., 1966.
15. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить.– М.: Просвещение, 1985.– С.37.
16. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи.– К.: Генеза, 1999, 368 с.
17. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование.– 1998.– 96с.
18. Усова А.В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения.– М.: Педагогика, 1986.– 176 С.
19. Хуторской А.В. Современная дидактика.– СПб: Питер, 2001.– 544с.

ПЕДАГОГІЧНІ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Засноване в 1882 р. Київське товариство грамотності (1882–1908) розгорнуло просвітницьку роботу в Київській, Подільській і Волинській губерніях (у 1896 р. налічувалось 127 членів товариства, у 1907 р. – 365). У формуванні цього об'єднання велику роль відіграв позитивний досвід Харківського товариства поширення грамотності. У Статуті Київського товариства зазначається, що воно ставить за мету поширювати в Південно-Західному краї російську грамотність і релігійно-моральну освіту. Основну діяльність Київського товариства грамотності здійснювали його комісії: шкільна, лекційна, бібліотечна, видавнича, театральна та ін. Допомогу вчителям, освітянським товариствам надавали довідково-педагогічний відділ, “Зібрання посібників”, або педагогічна бібліотека, та пересувний музей наочних посібників.

Активна просвітницька діяльність через заснування шкільних громадських бібліотек у містах і селах – один з найголовніших напрямів роботи Київського товариства поряд з відкриттям народних училищ і не-

дільних шкіл, виданням навчальних підручників та посібників для цих навчальних закладів. За 26 років діяльності було відкрито понад тисячу різних бібліотек, як за власною ініціативою, так і за дорученням різних установ, товариств і організацій, а саме: 700 сільських бібліотек створено за дорученням київського губернатора Ф. Трепова, чимало шкільних бібліотек відкрито за дорученням земств тощо.

Від самого початку діяльності при Київському товаристві було відкрито педагогічну бібліотеку, яка ставила за мету зосередити в Товаристві всі матеріали, що стосувалися народної освіти взагалі й, головним чином, народної освіти Південно-Західного краю, щоб надати можливість членам цієї установи та її стороннім особам користуватися ними безкоштовно.

Вже в 1901 р. у фонді педагогічної бібліотеки налічувалось 2450 примірників книжок та матеріалів з питань народної освіти, які входили до хронологічного й систематичного каталогів. З початку функціонування бібліотеки кількість користувачів невпинно зростала, поступово вона набула значної популярності серед широкого кола фахівців народної освіти не лише Києва, а й усієї України. Активна просвітницька діяльність Товариства проявлялася у

Павла РОГОВА

Директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України

Сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України
www.library.edu-ua.net

виданні рекомендаційних списків літератури для вчителів шкільних та громадських бібліотек, а також збірок анотованих рецензій до них.

У структурі Київського товариства грамотності, як і Харківського, був заснований музей наочних посібників. Його фонди склалися з серії таблиць, колекцій мінералів, гербаріїв, моделей квітів, органів тварин та людини, мікроскопів, цінних приладів з фізики, приладів для хімічних дослідів. Їх дарували благодійники або закуповувало Товариство. Наочні матеріали поєднувалися за такими розділами: ботаніка, мінералогія, географія, анатомія, фізика, історія та архіви, зоологія, математика. До кожного розділу було складено каталоги та систематичні картотеки.

Аналізуючи щороку свою діяльність, члени Київського товариства грамотності наприкінці 90-х років дійшли висновку, що потреби освітян задовольнятимуться повніше, якщо об'єднати бібліотеку й музей у єдину структуру, що й відбулося 1899 р. (таке об'єднання сталося також у Харківському та Петербурзькому товариствах грамотності).

Київське товариство грамотності планувало створити центральну педагогічну бібліотеку в м. Києві. В цей же період воно проводило активну роботу з будівництва Народного дому в м. Києві, де мали розмістити великий зал для глядачів зі сценою на 1000 осіб, велику безкоштовну бібліотеку-читальню, два зали музею наочних посібників, недільну школу, квартири для завідувача народного дому та бібліотекаря тощо¹.

Голова Київського товариства В. Науменко (1852 – 1919) у своєму зверненні про збирання коштів на побудову Народного дому писав, що потребу в установах, які давали б можливість народові проводити вільний від роботи час з користю, давно

вже усвідомлює передова частина російського суспільства.

12 квітня 1901 р. на Троїцькій площі м. Києва за ініціативою Київського товариства грамотності було урочисто закладено Народний дім, проект якого розробив архітектор Г. Антоновський. Досліджуючи історію діяльності Київського товариства, слід відмітити значну роль його голови В. Науменка, відомого українського громадського діяча, педагога, людини, яка поклала своє життя на олтар національної освіти. У часи жорстокої цензури він впроваджував національну мову, літературу, ставив питання про підготовку національних підручників, відкрив у Києві українську недільну школу та ін. У 1908 р. царський уряд заборонив діяльність Київського товариства “за порушення громадського спокою”. Фонди наочних посібників було передано Київському навчальному округу, а Народний дім – Київській міській управі. Нині в ньому міститься Київський театр оперети.

Активна діяльність товариств, громадських об'єднань, земств у підвищенні освітньо-культурного рівня населення, заснуванні шкільних, громадських та народних бібліотек певною мірою підштовхувала державні органи до активніших дій у галузі освіти й бібліотечної справи.

22 грудня 1880 р. Міністерство народної освіти видає за номером 1462 “Проект положення о центральних учительских библиотеках”, де повідомляється, що при одному з губернських училищ або при Земській управі можуть засновуватись центральні учительські бібліотеки з метою надання викладачам початкових училищ можливості ознайомитися з сучасною літературою про стан освіти й педагогіки, з кращими творами вітчизняної літератури.

У 60-х роках XIX ст. набула популярності ідея наочності в навчанні. Тому в цей період на українських

¹Див.: Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1901 г. – К., 1902. – С. 83.

землях стали активно засновуватись педагогічні музеї. Вони створювалися як окремі установи (перший педагогічний музей створено в Петербурзі у 1854 р.) і як структурні підрозділи (в школах, товариствах та ін.).

Навколо музеїв групувалися широкі кола педагогічної і наукової громадськості. Головним завданням музеїв було сприяти підвищенню фахової кваліфікації вчителів, пропагувати педагогічні знання, використання наочності в навчальному процесі. Музейний рух у цей період був настільки інтенсивним, що в деяких випадках музеї поглинули педагогічні бібліотеки, зробивши їх своїми структурними підрозділами.

Розглянемо дану тенденцію на прикладі відомого Педагогічного музею України, який нині діє в м. Києві по вул. Володимирській, 57. Його було створено 1901 р. при Київському навчальному окрузі. Педагогічний музей ставив за мету дати дітям нижчої і середньої школи можливість наочно ознайомитися з найкращою постановкою навчально-виховної справи, а також з історією школи та її сучасним становищем у Росії і за кордоном.

Згідно з Положенням у музеї передбачалося мати три відділення:

1) наочні посібники, що застосовуються в нижчих, середніх і промислових закладах на уроках зі шкільної гігієни, архітектури, фізичного виховання;

2) зібрання керівних матеріалів, посібників російською та іноземними мовами;

3) спеціальна педагогічна бібліотека з фондом літератури як російською, так і іноземними мовами.

У пояснювальній записці до “Положення про педагогічний музей при Управлінні Київського навчального округу” зазначено, що спеціальна педагогічна бібліотека “сприятиме теоретичним науковим працям викладачів середніх і нижчих шкіл з питань педагогіки”.

У 1902 р. музей розпочав свою діяльність, розміщуючись у навчальних закладах і окремих приватних будинках м. Києва.

Протягом років фонд бібліотеки та музею поповнювався навчальними посібниками за рахунок коштів, що виділялися щорічно з бюджету середніх навчальних закладів Київського навчального округу та пожертвувань. Бібліотека Педагогічного музею налічувала 7 тис. томів. До фондів систематично надходила література “наукового і педагогічного змісту”. Крім того, щороку виписувалися 50 назв педагогічних російських та іноземних журналів. У фонді музею було 600 стінних картин-посібників з природознавства, історії, географії та інших предметів, 130 географічних карт, 52 скляні географічні вітрини, 100 географічних відбитків, рідкісна і багата колекція метеликів (4 великі вітрини), рідкісна колекція жучків (7 шаф з горизонтальними вітринами), 12 вітрин приладів для ручної праці по металу та дереву, 3 вітрини шовківництва та бджільництва, 400 альбомів креслень і моделей, 20 великих географічних гравюр та інші посібники. Крім того, у 1908 р. Педагогічний музей одержав від закритого на той час Київського товариства грамотності фонд педагогічної бібліотеки та багаті природничо-історичні, мінералогічні та інші колекції вартістю близько 10 000 руб.

З кожним роком потреба в комплексному освітянському інформаційному центрі, який би мав власне приміщення, настільки загострювалася, що 1 червня 1909 р. попечитель Київського учбового округу П. Зілов звернувся до голови Київського біржового комітету С. Могилевцева з письмовим проханням “надати посильну допомогу для продовження корисної діяльності Педагогічного музею” й зробити добру справу народній освіті в Києві — збудувати спеціальне приміщення для музею.

У листі-відповіді від 25 червня 1901 р. С. Могилевцев запропонував розширити завдання музею, щоб було досягнуте його пряме завдання – сприяти розвитку просвіти в народі, бути живим струменем безпосереднього в ньому спілкування тих же вчителів та інших наукових діячів між собою і з народом шляхом лекцій та інших читань, Меценат С. Могилевцев вніс 200 000 руб. на спорудження будинку, поставивши такі умови:

- 1) заклад має функціонувати під безпосереднім керівництвом Міністерства народної освіти;
- 2) просвітницькі товариства з такими ж високими і благородними цілями, як і Педагогічний музей, не повинні мати відмови у притулку для своїх зібрань у його стінах;
- 3) музей має носити ім'я цесаревича Олексія.

Будувався Педагогічний музей за проектом відомого архітектора П. Альошина протягом 1911р. План приміщення та його оформлення повністю відповідали функціонально-музейному призначенню музею.

5 жовтня 1912 р. в Києві по вул. Володимирській, 57 було відкрито Педагогічний музей. Повідомлення про цю подію з'явилися у вітчизняній і зарубіжній пресі, де зазначалося, що він відповідає всім вимогам і є одним з кращих серед педагогічних музеїв Європи. Крім залів для експозиції, у музеї було відведено площі для педагогічної бібліотеки: читальний зал, книгосховище, спеціальні кабінети для демонстрування навчальних посібників і приладів, зразковий фізичний кабінет, довідкове бюро, постійно діюча виставка педагогічної літератури, велика аудиторія для проведення масових заходів тощо. Першим директором новоствореного музею став український педагог-методист, колишній викладач педагогіки в Ніжинському педагогічному інституті Олександр Музиченко.

Протягом 1912 – 1914рр. Педагогічний музей активно працював як комплексний освітянський інформаційний центр. Педагоги м. Києва і

всього Київського навчального округу користувались педагогічною бібліотекою; їм надавалася інформаційна та методична допомога, висилалися навчальні посібники, підручники, книги й журнали; для них готувалися інформаційні та рекомендаційні списки літератури, проводились літні курси підвищення їхньої кваліфікації, організовувалися лекції з питань педагогіки, освіти і культури тощо. Плідна праця Педагогічного музею для освітян тривала недовго. На початку першої світової війни (1914) Музей було евакуйовано до Курська, а його приміщення займали різні організації, в т. ч. у 1918 р. тут перебував перший національний уряд України – Центральна Рада, яка, крім поглиблення й поширення революційних перетворень, закріплення демократичних завоювань, сприяла освітньо-культурному відродженню України. 10 червня 1917 р. після проголошення Центральною Радою свого 1-го Універсалу створюється Генеральний секретаріат народної освіти, в структурі якого було засновано архівно-бібліотечний відділ, очолюваний О. Грушевським. З перших кроків своєї діяльності О. Грушевський звернув увагу на бібліотеку Педагогічного музею, розуміючи важливість такої установи для українських учителів. У листі до міністра освіти І. Стешенка він писав: “Бібліотеку я застав у повному безладді і мусив почати з розбору книжок, які лежали звалені на купу. Крім того, треба було зайнятися інвентаризацією новопритриманих книжок”. О. Грушевський просить надати матеріальну допомогу, розширити приміщення бібліотеки, відкрити кімнату для читального залу Педагогічного музею, бо бібліотека має бути якнайшвидше доступною для педагогів, оскільки в Києві вкрай не вистачає спеціальної української книгозбірні.

Під час денікінської навали приміщення бібліотеки в Педагогічному музеї зайняла Добровольча армія, яка

залишила вільною для книгозбірні одну кімнату.

У 1919 р. Наркомос УСРР прийняв постанову про відбудову Педагогічного музею і подальше його використання як палацу освіти, де розміщуватимуться педагогічна бібліотека, лекторій, зразковий фізичний кабінет, музей наочних приладів, географічна колекція тощо. Але політичні події взяли гору над потребами освіти. З 1921 р. приміщення Педагогічного му-

зею займав Пролетарський музей, з 1924 р. — Музей революції та історії партії, а з 1938 р. тут розмістився Київський філіал Центрального музею В.І. Леніна, який і діяв до 8 червня 1981 року.

Отже, діяльність Харківського й Київського товариств грамотності була визначним явищем у культурно-освітньому житті України, а їх книгозбірні — першими спеціальними структурами для задоволення фахових потреб педагогів.

На початку ХХ ст. народилась комплексна освітянська інформаційна установа — Педагогічний музей, де було зосереджено бібліотеку й музей наочних посібників, до якого влилися фонди “зібрання посібників” та експонати музею Київського товариства грамотності. Надалі бібліотека й музей відокремилися одне від одного, але їх функції залишилися подібними: збирання, збереження й задоволення потреб користувачів, що нині дає змогу віднести ці дві установи до єдиної документально-інформаційної групи, мета яких теж єдина. Тому нині, враховуючи історичний досвід, цілком природним було б поєднати фонди цих двох академічних установ — Державної науково-педагогічної бібліотеки України та Педагогічного музею України, комп’ютерні технології, щоб створити спільний інформаційний ресурс, довідково-пошуковий апарат, скоординувати спільну наукову та інформаційну діяльність.

ВІДВІДАЙТЕ НАШ САЙТ

В Інтернеті, задля кращого інформаційного забезпечення освітян, було поновлено Web-сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України. На сайті користувачі можуть знайти повну інформацію, пов’язану з діяльністю бібліотеки, її фондами та довідково-пошуковим апаратом. Okремо подано перелік нових надходжень до бібліотечного фонду, який щомісячно поновлюється. Також дано перелік видань ДНПБ України. Їх можна отримати електронною поштою. Алфавітна система пошуку періодичних видань полегшить та прискорить Вашу роботу з періодикою. На сторінках інформаційного бюлетеню регулярно подається оперативна інформація щодо заходів, які проводить бібліотека.

Сайт містить навігатор інформаційних ресурсів з педагогіки та освіти, за допомогою якого Ви можете:

- дізнатися про пошукові сервери Всесвітньої мережі,
- ознайомитися з фаховими виданнями та базами даних, які надаються користувачам на безоплатній основі,
- подані адреси сайтів провідних бібліотек світу, які надають доступ до своїх електронних каталогів та повнотекстових баз даних.

Навігатор інформаційних ресурсів буде постійно поповнюватися та поновлюватися.

Відвідайте наш сайт за адресою:

www.library.edu-ua.net

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ: ПРОБЛЕМИ, ПОШУКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Педагогічний колектив ліцею іноземних мов м. Луганська вже декілька років працює над проблемою створення освітнього середовища сучасного навчального закладу.

Ось чому саме на його базі за участю головного редактора журналу “Директор школи, ліцею, гімназії” та керівників шкіл м. Луганська проведено круглий стіл “Освітнє середовище сучасної школи: проблеми, пошуки, перспективи”.

**КРУГЛИЙ
СТІЛ**

СИСТЕМА КРИТЕРІЇВ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Понад 100 років тому Борис Грінченко сподівався, що “колись і ти, сівачу правди й волі, на рідний степ повинен ще прийти”.

Саме громадянина, а за Грінченком, “сівачу правди й волі”, разом із сім’єю повинна виховати сучасна школа.

Досвід відомих навчальних закладів як України, так і ближнього зарубіжжя дозволяє нам сформулювати основні вимоги до створення “духу школи”, у межах якого виховується громадянин:

- 1) забезпечення в навчальному закладі можливості вибору не лише профілю, навчального предмету, курсу, а й темпу засвоєння, варіанту поведінки, форми й способу дії;

- 2) наявність освітніх просторів, які суворо не регламентуються і не регулюються, в яких немає заздалегідь установлених правил, де суб’єктом створення норм і правил є сам учень разом із товаришами та дорослими;
- 3) обов’язкова участь дітей, учителів та батьків у створенні норм і правил шкільного життя;
- 4) відкритість рішень, що приймаються, можливість кожного члена колективу впливати на характер рішення;
- 5) побудова навчального закладу як діючої моделі відкритого громадянського суспільства;
- 6) виборність органів шкільного самоврядування;
- 7) різновікові клуби, гуртки, шкільні наукові товариства тощо.

Анатолій КАТАШОВ

Директор ліцею іноземних мов м. Луганська, кандидат педагогічних наук, лауреат національного проєкту “Лідери регіонів”

У контексті реалізації цих вимог, приймаючи за основу тезу про те, що людина одночасно є продуктом і творцем свого середовища, ми визначили освітнє середовище сучасного навчального закладу як сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечують вільний розвиток дитини, реалізацію її творчого потенціалу.

Визначальними характеристиками освітнього середовища є здатність до самовідтворення та самооновлення у відповідності з потенційними можливостями усіх складових елементів цього середовища.

Вона являє собою складну багатокомпонентну систему, яка включає такі компоненти (мікросередовища):

- сфера інтелектуально-пізнавального й духовного розвитку;
- сфера творчого та інтелектуального самовиявлення, соціальної активності;
- сфера вираження дитиною своєї індивідуальної самоцінності;
- сфера духовно-творчої комунікації;
- інформаційно-організаційна сфера;
- сфера функціональної та просторової організації.

Усі компоненти освітнього середовища актуалізуються в найголовнішій сфері – саморозвитку й самореалізації особистості.

Саме середовище навчального закладу повинно забезпечити умови для реалізації потреб особистості: 1) фізіологічних, 2) безпеки, 3) у любові та коханні, 4) в оцінці й повазі, 5) у самоактуалізації. Заклад освіти ство-

рює умови для особистісної адаптації, поширює поле індивідуальної свободи, зокрема вибору форм і засобів втілення власної інтелектуальної активності, розширює діапазон загальнокультурних інтересів.

Аналіз діючих підходів до визначення критеріїв функціонування освітнього середовища свідчить про те, що ці критерії носять організаційно-педагогічний, нормативний характер і не враховують потенційних можливостей саморозвитку й самооновлення закладу освіти. Тому ми пропонуємо системі критеріїв освітнього середовища сучасного навчального закладу на основі культурологічних та психолого-педагогічних концепцій динамічного розвитку складних систем і утворень:

- можливості освітнього середовища забезпечити полікультурний розвиток учнівської молоді;
- рівень загальнотеоретичної та спеціальної підготовки; результативність творчої та науково-дослідницької діяльності учнів, динаміка розвитку інтелекту особистості за період перебування в даному середовищі;
- наповненість освітнього середовища духовним змістом;
- створення умов для самореалізації особистості у творчій діяльності;
- здатність середовища задовольнити весь комплекс потреб дитини й сформувавши в неї систему соціальних і духовних цінностей, які забезпечать успішну адаптацію до сучасної соціокультурної ситуації;
- рівень естетизації освітнього середовища, естетична виразність;
- здатність середовища до саморозвитку й самооновлення, ефективність використання наявних освітніх ресурсів.

На наш погляд, інтегрованим критерієм якості освітнього середовища є його спроможність забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для ефективного особистісного саморозвитку.

Відповідно до особливостей діяльності закладів освіти визначено основні вимоги до освітнього середовища сучасного навчального закладу, в якому:

- дитина – абсолютна цінність, особистість, і їй надається можливість бути собою;
- учень реалізує своє право на освіту й всебічний духовний розвиток і саморозвиток у відповідності зі своїми потребами, здібностями й можливостями;
- учитель розвиває свої професійні й особисті якості, духовну культуру, організовує навчально-виховну діяльність, виходячи з принципу природо- і культуровідповідності, гуманізації, естетизації на основі взаємодії загальнолюдських і національних цінностей;
- керівник забезпечує оптимістичний дух діяльності учня і вчителя;
- колектив працює у творчому пошуковому режимі на основі діалогу культур; присутні гуманні, толерантні стосунки партнерського співробітництва; взаємна вимогливість, повага, довіра й атмосфера спільної радості й успіху як основа життєдіяльності колективу навчального закладу.

ГРОМАДЯНИНА ЯКОЇ ДЕРЖАВИ ВИХОВУЄ НАША КРАЇНА?

У шкільному просторі виховання громадянина провідним є такий аспект, як виховання любові до своєї держави. От у мене виникає питання: громадянина якої держави виховує наша країна? Зараз 90% фільмів – це фільми США, а також серіали країн Іспанії, Італії тощо. Якщо раптом виключити школу, я не знаю, чи взагалі буде громадянин, чи ні. Так, ми намагаємося при-

щеплювати любов до України, але це відбувається примусово, а одне насильство породжує інше. І тепер інший бік цього питання – громадянин повинен знати свою історію. Я не історик, але вважаю, що у нас не було історії в школах, у нас було трактування історії під час різних режимів влади.

**Дмитро
ЗЕМЛЯНСЬКИЙ**

Директор середньої загальноосвітньої школи №7

ВИХОВАННЯ ЛІДЕРІВ

Становлення громадянина не можна здійснювати без виховання лідерських якостей. Їх обов'язково потрібно виховувати у наших школах через самоврядування. Лідер той, хто очолює якусь справу. Кожній людині в якійсь ситуації доводиться ставати лідером. І наших дітей треба навчати ставати ним, припустимо, доручати робити якусь газету, підготувати сценарій якогось захо-

ду тощо. Але, на жаль, лихо нашої школи – лідерами стають дуже часто не ті, кого ми б хотіли бачити на цій посаді. Роботу із самоврядування потрібно розвивати не тільки зі старшокласниками, а вже з учнями початкової школою. – спрямовано в системі – і тільки потім можна домогтися якогось результату.

**Людмила
ГОГОЛЄВА**

Начальник організаційно-методичного відділу управління освіти Луганської міської ради

ЧИ ЗДАТЕН ШКІЛЬНИЙ ПРОСТІР ЗАБЕЗПЕЧИТИ ВИХОВНІ ФУНКЦІЇ?

**Валентина
ХАРЧЕНКО**

Директор середньої загальноосвітньої школи №8 м. Луганська, заслужений працівник освіти України

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства докорінно змінилися вимоги до виховання, освіти, формування характеру молодшої людини, яка вступає в самостійне життя. Як організувати процес виховання учнів? Яким змістом його наповнити? Чи здатний фізичний простір школи забезпечити важливі виховні функції?

Такі запитання хвилюють керівників освіти, науковців, вихователів, учителів-практиків.

Сучасний підхід до виховання нової генерації України вимагає використання прогресивних концепцій, запровадження інноваційних технологій, нових науково-методичних розробок, створення відповідної матеріально-технічної бази.

Протягом багатьох років ми шукаємо шляхи забезпечення підготовки учнів до життя й діяльності у напружених та нестабільних економічних умовах. Через десять років слово "школа" більше не асоціюватиметься з будівлею. Кожна школа стане громадою учнів зі своїм самоврядуванням, науковою спільнотою педагогів та вихованців, "центром досліджень" зі своєю моральною сферою, тематикою та характером роботи.

Ефективність школи оцінюється не за тим, які бали має найкращий учень, а за тим, скільки можливостей надав навчальний заклад для розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних ре-

зєрів дитини.

Суспільство змінюється на очах, світ стає зовсім іншим, а школа у своїй основі є такою, як і була! Існує дисбаланс між обсягом завдань, які висуваються державою перед освітою, та обсягом фінансового забезпечення цих завдань. З одного боку, тенденція до зростання обсягів навчального матеріалу та вимог до виховання культурно розвиненої особистості громадянина України, а з іншого, скорочення надходжень на освіту з державного бюджету.

Школа має сприяти задоволенню потреби у творчій самореалізації, а також організувати інтелектуальне дозвілля учнів.

У зв'язку зі зміною політичної системи в країні, на жаль, втрачені громадські організації, на яких трималося ідеологічне виховання майбутнього громадянина. Тому середня школа повинна стати осередком формування та розвитку особистості, повинна виконувати важливі виховні функції.

У межах розвитку сучасної школи наш колектив вважає за необхідне всебічне розширення додаткової освіти. Досвід останніх п'яти років показав, що ефективною формою роботи, в основі якої лежать інтереси дітей, є ефективні курси розвитку, під час яких школярі можуть розвивати творчу пізнавальну активність, реалізовувати свої найкращі особистісні якості, тобто демонструвати ті здібності, які найчастіше залишаються непоміченими в системі основної освіти.

У школі проводиться багата за змістом і різноманітна за формами позаурочна робота, яка залучає учня до пізнавальної, художньо-творчої, громадсько корисної діяльності. Працює широка мережа гуртків за інтересами: хореографії, аеробіки, вокалу, образотворчого мистецтва, риторики; спортивних секцій: волейболу, баскетболу, таекван-до; клубів: “Берегиня”, “Дебати”.

Кожна дитина обирає заняття до душі. Виходячи з цього, у школі намагаються будувати виховний процес, роблячи ставку на створення ситуацій успіху, циклу різноманітних справ, у яких може проявити себе кожний учень.

У нашій школі не практикується спеціальний відбір дітей до творчих груп, гуртків, гуртків додаткової освіти. Колективи формуються

тільки за бажанням дітей.

У 2002-2003 навчальному році восьмикласники стали учасниками освітньої програми “Дебати”, на базі школи було створено інтелектуальний клуб з однойменною назвою, який буде складовою міського об’єднання.

У минулій консервативній школі класні керівники звикли йти до класу з вимогами *краще вчитись, добре поводити себе. А в гуманістичному вихованні треба так будувати стосунки з дітьми, щоб кожному з них захотілося поділитися з вихователем класу своїми проблемами:* чи то виникли труднощі з вивченням матеріалу, непорозуміння з однокласниками або учитель повівся несправедливо, чи, може, щось трапилося вдома. Тільки в позитивному мікрокліматі дитина може розвиватися як творча особистість.

НЕТЛІННІСТЬ ДУХОВНИХ БАГАТСТВ НАРОДУ

Духовний світ дитини може збагачуватися тільки в тому випадку, якщо вона це багатство всотує через дверцята своїх емоцій, через почуття співпереживання, гордості, через пізнавальний інтерес; насильно збагачувати цей світ рівнозначно тому, що зловмисно саджати райські яблука в отруєний ґрунт.

Сучасний школяр, світогляд якого формується відеофільмами, рекламою, масовою культурою й музикою, часто не здатний дати соціокультурним явищам правильну естетичну і моральну оцінку. Завдання вчителя й школи — допомогти йому в цьому, навчити адаптуватися в суперечливих умовах і протистояти їх негативному впливу.

Щоб дитина, ставши дорослою людиною, не стала “іграшкою” в руках інших людей, вона повинна володіти моральними принципами, розумінням ширих життєвих цінностей.

На жаль, у даний час далеко не кожна родина здатна їх сформувати. Школа стає базою для відродження культури й моральності, виховує совісність, людяність, милосердя, поважність через розвиток емоційної сфери дитини.

Роботу з формування морального клімату й високої культури побуту починаємо з першого класу, з перших днів дитини в школі. Діти вчаться чемно вітатися й прощатися, застосовувати в

Ольга СИЛЕНКО

Заступник директора з навчально-виховної роботи середньої загальноосвітньої школи №29

спілкуванні з іншими ввічливі звертання при розмові і проханнях: “Доброго ранку”, “Будьте люб’язні”, “Дозвольте”, “Дайте, будь ласка”, “Дякую вам” та ін.

Виховання естетичних звичок є найважливішою ланкою формування моральної поведінки.

Дуже важливо навчити дитину піклуватися про інших. Спочатку об’єктом може бути природа (рослини, тварини), потім близькі люди (батько, мати, брати, сестри), далі члени колективу, в якій входить дитина.

Із спостережень можна зробити висновок, що далеко не всі діти вміють дбайливо ставитися до інших. Ця частина дітей вимагає більш пильної уваги, тому що від вимогливості по відношенню до себе залежить ставлення до інших.

Головним своїм завданням педагогічний колектив вважає навчити своїх вихованців критично мислити, самовизначатися згідно з людськими нормами і моральними установами, відповідати за свої вчинки, уміти оцінювати свою поведінку. *Головним завданням школи є виховання людини, здатної розуміти й поважати інших людей.*

Завдання це реалізується

через систему класних і шкільних виховних заходів, індивідуальних бесід, зустрічей з батьками.

Ми зосереджуємо свої зусилля на розвитку здатності у дітей реалізовувати себе, уміти служити людям і бути щасливими в цьому служінні, прагнемо виховувати в учнів почуття солідарності, взаємної допомоги й турботи один про одного, щоб кожний умів радіти успіхам товаришів.

Мета класного колективу – формувати переконаність у нетлінності духовних багатств народу, глибоку повагу до батьків, землі-годувальниці, рідної України, сприяти учням в усвідомленні необхідності жити у згоді з рідними й близькими людьми, іншими народами й країнами.

Найважливішим блоком виховної роботи є формування здатності до культурної самореалізації, самоорганізації та самореабілітації. Завдання педагогічного колективу – дати учню право на самоствердження, на повагу до власної особистості, допомогти опанувати всіма способами самоствердження, навчити діяти, дотримуючись моральних законів, прийнятих у людському суспільстві.

РОБИ МАКСИМУМ З ТОГО, ЩО МОЖЕШ: БЕРЕЖИ НАЙЦІННІШЕ, ЩО Є В ДІТЯХ!

Підготовка до участі в засіданні “Круглого столу” керівників шкіл сприяла:

1) глибокому осмисленню проблеми “Створення умов для всебічного розвитку особистості кожного учня”;

2) аналізу й приведенню в систему

роботи, що проводилась у цьому напрямку;

3) уточненню перспективного плану подальшого розвитку школи.

“Роби максимум з того, що можеш, працюю на межі моральних та інтелектуальних сил, удосконалюю себе” – ось принцип, за яким іде більшість членів педколективу.

Педагоги вважають, що у

**Олексій
ПЛЯСУЛЯ**

Директор середньої
загальноосвітньої
школи №50

школі має бути комфортно для будь-якої дитини, незалежно від її успіхів у навчанні. Саме через це вчителі прагнуть втілити ідею всебічного розвитку всіх і кожного.

Для розвитку індивідуальних здібностей учнів у нас є все необхідне. Школа мистецтв допомагає розвивати та вдосконалювати спеціальні здібності школярів, спортивні секції — зберігати та зміцнювати здоров'я учнів. Багатогранна виховна робота сприяє не тільки розвитку, але й допомагає примножити гідність особистості, допомагає кожному вихованцю перетворитися на індивідуальність. Але "ніхто не стає гарною людиною випадково" (Платон).

Етапи розвитку наших вихованців ми цілеспрямовано плануємо:

- **школа I ступеня** передбачає розвиток уваги, пам'яті, уявлень, логічного мислення;
- **школа II ступеня** передбачає розвиток продуктивного мислення, уміння відстоювати свою позицію, розвиток творчості, залучає учнів до винахідницької та конструкторської діяльності.

У процесі самостійної роботи розвиваються такі якості, як уміння обґрунтовувати вибір рішення, вміння аналізувати ситуацію, виділяти головне, планувати свою роботу.

У школі III ступеня відбувається закріплення та комплексний розвиток усіх якостей, які потрібні кожному в дорослому житті.

Усі перелічені завдання об'єднані головним — навчити кожного згідно з його здібностями, створити умови для розвитку талантів, закладених у дитині самою природою.

У процесі навчальної діяльності відточуються інтелектуальні здібності учнів, шкільне наукове суспільство об'єднує предметні гуртки й факультативи, де учні вдосконалюють академічні здібності. Творчі студії, інтелектуальні огляди й конкурси ерудитів, предметні тижні свідчать про успішну реалізацію програм індивідуального розвитку учнів.

У школі розроблена система масових форм організації творчої діяльності, яка дозволяє стимулювати творчу активність школярів.

Розвиток учнів відбувається в усіх видах навчально-пізнавальної й спеціальної діяльності.

Так, наприклад, тематична атестація, яка є обов'язковою і найпоширенішою формою оцінки досягнень учнів, у руках талановитого вчителя може перетворитися на чарівний ключ, який відмикає двері в країну знань, світ духовності.

Це і поетичний марафон, і відтворення улюблених сторінок класичної літератури та інсценування, що допомагає "оживити" художні твори.

Зліт юних інтелектуалів, який організував учитель Федченко Ю.І., допоміг учасникам виявити інтегрований світогляд, що є їх моральною, духовно-інтелектуальною та соціальною базою розвитку

Робота, яка проводиться в школі з різнобічного розвитку особистості, дала змогу підняти престиж інтелектуальної праці, стала міцним стимулом для поліпшення навчальних результатів і розвитку творчого потенціалу учнів.

Особливої уваги заслуговує спільна робота школи, сім'ї та громадськості з виховання дітей. Цього року виповнюється 10 років співдружній діяльності українського козацтва "Вергунської слобідської паланки" і школи. Скільки прекрасних народних свят провели разом козаки паланки з учнями й батьками! Велику допомогу надавав у цій роботі й міськвиконком. Така клопітка робота сприяла відродженню народних традицій, бережливому ставленню до людей похилого віку та інвалідів.

На свято Покрови козаки паланки привозять овочі, які вони вирощують на своїх полях, роздають їх дітям-сиротам.

Найважливіша увага педколективу спрямована на те, щоб зберегти те найцінніше, що є в дітях.

На фото: Директори шкіл м. Луганська

МИ СТВОРИЛИ У ШКОЛІ “ПОЛЕ КУЛЬТУРНОЇ НАПРУГИ”

**Любов
ЛУНЬОВА**

Директор спеціалізованої школи з поглибленим вивченням іноземної мови м. Луганська

Нове суспільство – суспільство майбутнього – висуває нові вимоги перед освітою. “Технологія завтрашнього дня, – писав О. Тоффлер, – потребує ... людей, котрі можуть приймати важливі рішення, котрі можуть знаходити свій шлях у новому оточенні, котрі достатньо швидко встановлюють нові стосунки у реальності, що швидко змінюється”.

Наша школа реалізує розвивальну педагогічну технологію (концепція розвивального навчання Б.Д.Ельконіна, В.В. Давидова), яку можна представити таким чином: через спеціально побудоване навчання у дитини можуть бути сформовані здібності до самовдосконалення, саморозвитку, самопізнання. Тобто дитина повинна поступово, за час навчання набути “вміння навчатись”. Мета розвивального навчання – сформувати в дитині конкретні здібності до самовдосконалення (рефлексію, аналіз, планування). В основі системи розвивального навчання лежить уявлення про розвиток дитини як суб’єкта особистої діяльності. А це означає, що головна мета навчання – забезпечити розвиток дитини.

Сьогодні **вчитель-вихователь** найчастіше виступає в ролі організатора всіх видів діяльності учня як компетентний консультант і по-

мічник. Його **професійні вміння повинні бути спрямовані не просто на контроль знань та умінь школярів, а на діагностику їх діяльності та розвиток.**

Основні напрямки виховної роботи поділяються на 3 блоки:

- 1 блок – *інтелектуально-пізнавальний*.
- 2 блок – *“Самопізнання”*.
- 3 блок – *“Вибір”*.

Кожен із блоків (напрямків) передбачає відповідні форми виховної роботи.

В індивідуально-пізнавальному блоці підколектив школи щорічно організує такі форми роботи:

- організація системи факультативів для учнів 5-11 класів;
- організація роботи гуртків 1-11 класів;
- проведення шкільних олімпіад 3-11 класів;
- підготовка шкільних команд для участі в міських олімпіадах (3-11 класи);
- організація предметних змагань між класами (“Що? Де? Коли?”, “Поле чудес”, КВК);
- проведення предметних екскурсій.

Це допомагає розвитку творчого потенціалу вихованців, піднесенню його життєвих спрямувань, збагаченню духовного світу, створює умови для самореалізації учнів у різних видах інтелектуально-пізнавальної діяльності.

Ми переконані, що учень, знаходячись у створеному нами “полі культурної напруги”, вчиться самовизначенню, виробленню життєвої позиції, відкритості новим знанням, толерантності до інших поглядів.

ВИХОВНІ ФУНКЦІЇ ШКОЛИ ПОТРЕБУЮТЬ БІЛЬШІ ШИРОКОГО ПРОСТОРУ

Працюючи над проблемою “Формування соціально активної, духовно багатой творчої особистості в процесі навчання й виховання”, педагогічний колектив створив простір, у межах якого існує можливість для самореалізації учня, сприйняття та розуміння культур різних країн, розвиток особистості учнів як суб’єктів освітянської діяльності через взаємодію систем: “вчитель-культура-учень”, “учень-знання-культура” тощо.

Ми переконані, що *система громадянського виховання*, яку взяла на озброєння школа, *буде сприяти скорішому входженню наших дітей у простір громадян світу.*

Ми маємо певний досвід ведення роботи в межах міжнародних програм та проектів, а саме:

- “Свята й святкування” – українсько-британський освітянський проект, залучено понад 300 учнів;
- “Життєвий зв’язок” – українсько-шведський екологічний проект, залучено понад 500 учнів;
- “Молодь нового тисячоліття” – українсько-канадський громадсько-політичний проект, залучено 200 учнів. У межах американської програми “Акт у підтримку свободи” 47 учнів школи навчалися в США. У цьому році III тур пройшли 14 учнів. Досвід роботи школи був представлений на обласних, Всеукраїнських та Міжнародних виставках досягнень освіти.

І ще одним підтвердженням того, що для виконання у більшому обсязі виховних функцій необхідний більш

широкий простір, ніж школа, говорить той факт, що сьогодні майже 47% учнів школи займаються у Будинку дитячої та шкільної творчості району, 11% – у дитячо-юнацькому клубі “Зоря”, ми спільно працюємо з дитячими дошкільними закладами №№ 14, 80, 98, з різними спортивними школами, культурно-освітніми колективами.

Розуміючи важливість місії, що покладається на педагогічний колектив у плані реалізації державної освітянської політики по створенню необхідних умов для розвитку природних позитивних нахилів, творчих здібностей та інтересів дітей, *ми схилиємось до офіційного створення навчально-виховних об’єднань.*

Так, поки що немає положення про навчально-виховне об’єднання на державному рівні. На першому етапі можна керуватись тимчасовим положенням.

Вважаю, що виграють усі, хто захоче об’єднатися.

По-перше, з’явиться можливість проводити науковий моніторинг виховання дітей: аналізувати – узагальнювати – робити висновки.

По-друге, ми зможемо ефективніше використовувати наявну матеріальну базу навчально-виховних закладів.

По-третє, кожна справу міг би виконувати справжній професіонал. І це далеко не всі переваги навчально-виховного об’єднання.

Олексій ФОМІН

Директор спеціалізованої школи №36 з поглибленим вивченням англійської мови

ЛИШЕ ОДНОГО НЕ ЗНАЄ ДУША – ЯКА ПРЕКРАСНА ВОНА САМА!

Дві речі наповнюють душу завжди новим й усе більш сильним подивом і благоговінням, чим частіше й триваліше ми про неї думаємо, – це зоряне небо наді мною й моральний закон у мені”, – писав Іммануїл Кант.

Про моральний закон усередині кожного з нас спробуємо поговорити.

Дух, душа, духовність – поняття, без осмислення змісту яких неможливо охоплювати духовне життя людини й суспільства. Духовну людину, на думку Григорія Сковороди, створює шлях добра – через усвідомлення самопізнання своєї широкій духовній природі, власного призначення у світі. Людина, за Сковородою, народжується двічі – духовно й фізично. І саме духовне народження є ширим, тому що людина почуває “божественне в собі”. Задатки духовності є в серці людини з дня її народження, але їх треба оберігати й підтримувати в собі, тому що їм протистоять могутні сили темного, поганого в людині.

Спробуємо розібратися: “антиподи чи брати школа і церква”.

Сьогоднішня молодь мріє жити красиво, реалізуючи так звану “американську мрію”. Але, приваблива здалеку, вона насправді розпадається зсередини. Ця мрія стала жахом гедонистського індивідуалізму, у якому єдиним критерієм життя стало особисте щастя. Суспільствознавці, психологи, богослови вже протягом декількох десятиліть стурбовано звертаються до людей. Але, коли метою життя є особисте задоволення й економічне процвітання, людина стає глухою до голосу пророків.

За останні десятиліття збільшилася кількість розлучень і підліткових самогубств, насильницьких злочинів; збільшилася кількість дітей, народжених у цивільних шлюбах.

А ще різко зросла кількість клінічних депресій у дітей. Адже зростання добробуту, на жаль, не обов’язково призводить до позитивних змін у характері людини. Звичайно, для нормальної життєдіяльності необхідно заробляти на життя, але набагато важливіше знати, навіщо людина живе і як треба жити.

У суспільстві зруйновано багато інститутів, спрямованих на формування моральних якостей особистості. І понині діє закон, що відокремлює школу від церкви.

Цікаво, що на питання анкети, проведеної серед учнів 8-11 кл. і їхніх батьків, ми одержали такі результати: (див. таблицю). Разом із тим, вплив релігії на людське суспільство, її роль у житті людини дуже великі. До релігії можна ставитися по-різному: можна вірити в Бога, можна

Алла ПІДТИННА

Директор середньої загальноосвітньої школи №60

№ п/п	ПИТАННЯ	ВІДПОВІДІ			
		Учні		Батьки	
		Так	Ні	Так	Ні
1	Чи задовольняє вас світський характер освіти?	85%	15%	35%	65%
2	Чи варто ввести в шкільну програму “Закон Божий”, історію релігії?	20%	80%	70%	30%
3	Чи змінить нинішня молодь прилучення до релігії?	20%	80%	90%	10%

не вірити, але не можна заперечувати той факт, що релігія займає своє тверде місце в системі “людина-суспільство”.

Питання впливу релігії на школу дуже складне. Будь-який вплив на ще не зміцнілі розум і психіку дітей таїть у собі небезпеку непередбачуваності результатів. Релігійні ідеї, що містять у собі елементи фанатизму, можуть сформувати особистість із “скривленим” світоглядом, людину-фанатика, що сліпо вірить у яку-небудь ідею. Але не слід однозначно відкидати важливість релігії. У будь-якої медалі є й інший бік. Якщо взяти найбільш близьку нам християнську релігію, то ми можемо знайти багато найважливіших позитивних моментів, необхідних для виховання й розвитку особистості дитини. Ідеали добра, гуманізму були покладені в основу християнства, вони є загальнолюдськими цінностями, дотримуватись яких шко-

лі просто життєво необхідно.

Тому, як мені здається, **школа і релігія не можуть і не повинні бути антиподами.** Потрібно тільки чітко усвідомлювати, що саме необхідно дитині з розмаїття релігійних питань. Завдання школи, на мою думку, познайомити дітей з основними аспектами релігійних вчень, причому з усіма найважливішими світовими релігіями. Наголос необхідно робити на загальнолюдських цінностях, що містяться в цих вченнях, а саме на ідеї добра, гуманізму.

Нарешті, хочеться сказати: яким би шляхом ми не йшли, ми, наставники, повинні допомогти людині усвідомити велич її душі:

*Душа знає, яка велика природа,
Душа знає, яке гаряче сонце,
Душа знає, яке глибоке небо...
І лише одного ще не знає душа -
Яка прекрасна вона сама, глибока,
Але довідається ще і це незнане.*

Я. Райніс. Вірш, присвячений Паскалю

ВІД ЛІДЕРІВ МАЙБУТНЬОГО ЗАЛЕЖАТИМЕ НАШЕ СУСПІЛЬСТВО

Однією з головних проблем виховної роботи нашої школи є надання допомоги в самовизначенні кожного підлітка. Це можливо тільки в тому випадку, коли дорослий організує взаємодію підлітка зі світом, включаючи його до спілкування, до різноманітної, важливої для нього діяльності на основі вибору, усвідомлення того, що відбувається.

Позиція такого дорослого у молодіжному суспільно-організаційному об'єднанні — позиція рівного у правах. Така позиція вчителя-керівника виправдана лише тоді, коли учні визнають його керівником.

Особливості позиції дорослого в підліткових і моло-

діжних об'єднаннях знайшли відбиток у таких правилах, яких дотримуються всі члени нашого педколективу:

- не підміняти підлітків там, де вони самі можуть упоратися;
- мати витримку й терпіння, підтримувати дитячі ідеї, ініціативи, спираючись на них;
- поважати рішення дітей, допомагати їм реалізувати їх;
- уникати прямого натиску навіть тоді, коли думки й дії учнів здаються помилковими; намагатися роз'яснити й переконати;
- бачити не тільки зовнішній бік, явні проявлення всіх і кожного, але й дізнаватись

Нінель ТЕРТИЧНА

Директор середньої спеціалізованої школи №54

про ціннісні уявлення, мотиви, очікування, інтереси, настрої для створення умов самореалізації й саморозвитку підлітка.

Багато уваги ми приділяємо роботі з обдарованими дітьми, але, я вважаю, ми повинні так само турбуватися про виховання лідера дитячого колективу. Тому що, як показує всесвітня історія, саме особистість лідера впливає на її хід, на розвиток подій як локального, так і нелокального характеру. Саме від лідерів майбутнього в багатьох випадках залежатиме, яким буде майбутній світ, наше суспільство.

Яким же повинен бути лідер дитячого об'єднання? Це, в першу чергу, людина, яка веде за собою своїх товаришів, друзів, членів свого об'єднання. Лідер краще за інших розуміє, що і як треба робити, щоб життя навколо було цікавим, насиченим, різноманітним.

Які ж якості, на мій погляд, треба виховувати в дитині, яка прагне стати справжнім лідером-вожаком? Наведу перелік найбільш важливих лідерських якостей, які ми намагаємось виховувати у своїх учнів:

- **компетентність** – знання тієї справи, у якій людина виявляє себе як лідер;
- **активність** – уміння діяти енергійно, швидко;
- **ініціативність** – творчий вияв активності, висування ідей, пропозицій;
- **кмітливність** – здатність доходити до суті явищ, бачити їх причини й наслідки;
- **наполегливість** – вияв сили волі, завзятість, уміння доводити справу до кінця;
- **спостережливість** – уміння бачити, відмічати важливе, помічати деталі;
- **самостійність** – незалежність у судженнях, уміння брати відповідальність на себе;
- **організованість** – здатність планувати свою діяльність, виявляти послідовність, зібраність.

Для старшокласників проводиться гра “Лідер – організатор волонтерів”, яка має кілька етапів. На першому етапі було взято за мету визначити рівень знань учасників відносно змісту поняття “волонтер” і “волонтерство”, розширити понятійний апарат юних лідерів.

На другому й третьому етапах метою було залучення учасників до розробки пропозицій про можливі функції волонтерів для реалізації поставлених завдань. Було створено банк ідей щодо діяльнос-

ті волонтерів в організації, де учні запропонували видати інформаційний бюлетень про діяльність організації, провести свято, загальношкільну акцію тощо.

Наступним етапом було визначення стратегії ефективної роботи з волонтерами в школі; придбання й розвиток певних навичок роботи в команді. Була проведена дискусія у формі проблемної ситуації в роботі волонтерів “Підводні камені в роботі волонтерів”. Це сприяло розвитку навичок роботи в команді для пошуку варіантів рішень проблемних ситуацій та їх попередження.

Таким чином, старшокласники поступово були підготовлені для роботи лідерами серед волонтерів.

Цікавою була міні-дискусія “Що ми можемо зробити для становлення громадянського суспільства в Україні?”. Мета цієї дискусії – сприяти осмисленню та використанню у практичній діяльності можливостей неурядових організацій, свого особистого потенціалу для становлення й розвитку громадянського суспільства в Україні.

Завдання вєдучого вчителя полягає в тому, щоб дати можливість висловити свою думку кожному учню, вести дискусію в потрібному напрямку, підвищити інформованість учасників про можливість дії, спрямованої на розвиток громадянського суспільства, “підштовхнути” їх до ідеї доречності соціального партнерства між державами й недержавними структурами, а також між неурядовими структурами на рівні регіону.

Ми з великим задоволенням відзначили цінність висловлених старшокласниками ідей та їх думок щодо побудови громадянського суспільства, яке потребує спільних зусиль усіх зацікавлених осіб, серед яких, безумовно, важлива роль належить молодим лідерам.

Сьогодні в більшості шкіл України йде пошук шляхів розвитку учнівського самоврядування, виховання в кожній дитині якостей лідера. І нам зовсім не байдуже, якими вийдуть у самостійне життя наші вихованці.

Тому наше завдання – виробити в кожного учня вміння, звичку активно діяти у розв'язанні найважливіших питань життя країни, свого колективу, навчити дітей формувати, висловлювати та відстоювати власну думку, вести за собою інших.

ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИЙ ВЧИТЕЛЬ — НОСІЙ ВІЧНОГО ПРІОРИТЕТУ

Знання й культура — це золотий фонд людства. Носієм цієї нетлінності, вічного пріоритету глибоких і міцних знань був, є і завжди буде висококваліфікований вчитель.

Власний досвід вчителів школи та використання кращих вітчизняних і світових зразків дають змогу забезпечити взаємозв'язок виховного процесу в навчальній і творчій роботі.

Наші вчителі вчать учнів читати, формують алгоритми розумової праці, вчать умінню раціонально використовувати свій час, грамотно планувати діяльність — саме це і виховує в учнів і соціально-політичну активність, і патріотизм, і громадянську відповідальність, і працездатність, і гуманізм, і вимогливість до себе, і прагнення до само-

вдосконалення.

Учителі географії школи розробили серію уроків з економіки, природних ресурсів Луганської області.

Разом з учнями складені характеристики заводів, фабрик. Ці матеріали використовуються не тільки на уроках географії, а й у позакласній роботі. Вони виставлені в музеї Артемівського району, розташованому в нашій школі.

Саме така робота забезпечує учням високу географічну, перш за все екологічну, природоохоронну грамотність, сприяє формуванню й збагаченню духовного світу, вселяє в серця школярів доброту й милосердя, без яких немає особистості, немає людини.

**Лідія
АНІКСЄВА**

Директор середньої загальноосвітньої школи №41

ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ: ОДНОГО ПІДРУЧНИКА ЗАМАЛО

Для школи актуальною стала проблема формування історичної правди. Це зумовлено суттєвими факторами. Ми переживаємо трансформацію суспільства, йде процес переосмислення системи цінностей, росте інтерес до історії. Наскільки відповідають підручники новітнім досягненням історичної науки в переосмисленні минулого та розумінні сучасних проблем суспільства? Чи виховують підручники незалежне мислення учнів? Який рівень підручників?

- Спрощення й схематизм у поясненні причинно-наслідкового зв'язку історичних подій.

- Етноцентризм.
- Слабко простежується український погляд на європейську історію, не відображено інтересів України.
- Надмірна захопленість політичною історією.

Щоб розв'язати ці дидактичні проблеми, одного підручника для вчителя та учнів дуже мало. Треба мати додаткові матеріали: словники, хрестоматії, газетні статті. Тому комплект школяра тільки з історії коштує до 50 гривень. Мета сучасної школи — формувати в учнів широку освіче-

**Людмила
АЛЕКСЄВА**

Заступник директора з виховної роботи ліцею іноземних мов м. Луганська

ність, виховувати звичку знати більше, ніж дає вчитель, звичку займатися у бібліотеці з книгами. Я думаю, що наука повинна приділяти увагу підручнику сучасної школи, розробити підручники для спецкласів, щоб задовольнити пізнавальний інтерес учня.

Активний інтерес учнів до предмету в умовах інформаційного простору можна

підвищувати за допомогою наочного матеріалу.

Наочний матеріал для шкіл – велика проблема:

- історичні карти високої якості – дорогі, карти за доступною ціною – поганої якості;
- відсутні бази навчальних відеофільмів;
- відсутні плакати до тем з культури та портрети історичних осіб.

ПІДЛІТКИ ВІДДАЮТЬ ПЕРЕВАГУ ЗМІ: ДОБРЕ ЦЕ ЧИ НІ

Я була на нараді, де обговорювався Закон України “Про виховання дітей і молоді”. Я думаю, що першим пунктом

повинно стояти твердження, що батьки несуть відповідальність за навчання й виховання дітей. Наступний момент, на який я повинна звернути вашу увагу, – це засоби масової інформації. Вони, безумовно, прописані у “Виховній функції ЗМІ”, але про те, що негатив іде, ніде нічого не сказано. Але вважаю, що нам треба пропо-

нувати не про ЗМІ писати, а про інформаційне поле підлітка. Що робити з комп’ютерною наркоманією? Цей термін уже міцно ввійшов у життя, коли утворилася залежність наших дітей від комп’ютерних клубів, і цілі родини страждають. Що робити, коли сьогодні відсутня взагалі підліткова преса? Я проводила анкетування й дійшла висновку, що наші діти не читають. Ні, вони читають, але перше місце посідають засоби масової інформації. А серед друкованих ЗМІ найпопулярніший у підлітковому середовищі журнал “Cool”. Я пішла до кіоску, подивилася й побачила пропаганду знеособленого сексу, так я визначила цей напрямок. Тобто держава сьогодні обов’язково повинна подумати про те, що читає молодь. Коли підлітки віддають перевагу засобам масової інформації, в цьому напрямку й повинно рухатися суспільство. Я вважаю, що повинен бути блок якогось інформаційного простору й обов’язково всі ці аспекти треба в ньому висвітлювати.

Тетяна ТКАЧОВА

Начальник виховного відділу Головного управління освіти

На фото: Є.Ткачов
(у центрі, справа)

**ШКОЛА – ЄДИНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ,
ЩО ВИХОВУЄ ГРОМАДЯНИНА**

Років 25 тому американці пережили кризу, й були застосовані заходи на державному рівні щодо виховання. У мене складається враження, що В.О. Сухомлинський зі своєю роботою «Серце віддаю дітям» й іншими став основоположником саме американської системи освіти, яка й побудована зараз на вищому рівні. Є прекрасний світовий досвід з цього питання, його потрібно запроваджувати не тільки в школах м. Києва, а й у сільських, а потім подивитися на результат. На жаль, у навчальних планах серед шкільних курсів немає предметів, які вивчають громадянське суспільство, тільки факультативний курс «Людина і суспільство». Громадянське виховання починається з уваги до учнів, у школах проводиться волонтерська робота, допомога ветеранам, але цього дуже мало. Це багатопланова проблема, що має вели-

чезну кількість питань. Ось, наприклад, молоді фахівці, приходячи до школи, не знають, з якого боку підійти до дитини, незважаючи на те, що на “відмінно” закінчили інститут. У медицині є такий розділ деонтології – психологія спілкування з хворим. На жаль, подібного в педагогіці немає. А це основа діяльності вчителя. Школа була найпотужнішою системою виховання громадянина за часів радянської влади. Ми не будемо говорити про ідеологічні особливості, мова йде про технології. І хоча психологами встановлено, що школа впливає тільки на 10-15% дітей, а інші віддані родині, вулиці, навколишньому середовищу, слід визнати, що школа залишається єдиним інститутом держави, в якій пріоритет надається громадянському вихованню.

**Євгеній
ТКАЧОВ**

Директор середньої загальноосвітньої школи №12

ЗАВДАННЯ ШКОЛИ: УКРІПИТИ “ВНУТРІШНЮ ЛЮДИНУ”... ДОСЯГТИ Б ТАКОГО!**ОРІЄНТУВАННЯ НА ІНТЕЛЕКТ ЧИ НА ДУХОВНІСТЬ?**

Знайомство з роботою шкіл України переконує в тому, що керівники шкіл разом із педагогічними колективами створюють хороші умови для інтелектуального розвитку учнів: про це свідчить високий рівень науково-дослідницьких робіт членів МАН, а також зростаюча кількість як учасників, так і переможців численних олімпіад, кон-

курсів, дебатів. Останні ніні є найбільш популярною формою інтелектуально-особистісної презентації серед учнів та студентів.

Дисонансом цьому є стан розв'язання у школах проблеми виховання Людини, цілісної особистості. Останнє вимагає сприятливих умов для самореалізації кожної особистості, як дорослого, так і дитини.

**Ольга
ВИГОВСЬКА**

Головний редактор журналу “Директор школи, ліцею, гімназії”, доцент, кандидат педагогічних наук

Особливо це стосується школи, бо вона є тим садом, нивою, де саджають і засівають те, що проростає в душах дітей, а згодом виростають громадяни, патріоти, такі, що здатні утримувати державу й суспільство на собі. На жаль, такого нашим школам поки що бракує! Питання духовності порушуємо, але або на рівні концепцій, або окремих заходів. Система роботи по творенню внутрішнього світу людини поки що в наших школах відсутня. Обрана орієнтація на досягнення успіху методологічно і педагогічно не виправдана, бо сліпо копіює західні моделі. Тоді як наша нація – високодуховна, за Г. Сковородою є кордоцентричною.

ЩО Ж ЗНЕЦІНЮЄ НАМАГАННЯ ПЕДАГОГІВ?

Як відомо, найслабкіше і найскладніше у педагогічній роботі – виховання нашої молоді, а найбільше бентежить те, що досягнуті результати часто у протиріччі з бажаним. Чому? Тому, що педагогічна діяльність здійснюється в реальному соціальному середовищі, вплив якого на виховання дітей не потребує спростувань. Значною мірою впливає на учнів традиція так званого “суспільного вітру”.

Традиційно український менталітет вирізняється підтримкою, похвалою, високою оцінкою саме тих, хто не проявляє духу свободи, а виявляє покірливість, реалізує чужі накази,

На фото: А.Каташов (у центрі),
О.Виговська (справа)

тобто є лише виконавцем, а не творцем. Враховуючи атмосферу, яка панує у школі, а також вплив означеної суспільної традиції, дійдемо висновку, що особистість, яка розвивається, зазнає різноманітних деформацій. А врахуймо ще сучасні тенденції, означені наркозалежністю, сексопатологіями і т. ін. Забороною цих проблем не розв'яжеш, а у такий спосіб заженемо їх у глухий кут! Це актуалізує нашу увагу на **головному завданні школи і вчителя: свідомо творити життєдайне середовище**, в якому, за словами М. Пирогова, треба дати “випрацюватися і розвинутися внутрішній людині! Дайте їй час підкорити собі зовнішню, і у вас будуть ... і солдати, і моряки, і юристи, головне у вас будуть люди і громадяни...”. Який же дух і насагу треба мати вчителю, щоб здійснити це! На жаль, наш учитель до реалізації цього завдання поки що не готовий. Ще наприкінці 80-х років ХХ ст. директором Інституту Людини В.П. Зінченком було зазначено, що нема проблем учнів, а є проблема вчителів. У нашому суспільстві досі проблема вчителів не розв'язана.

ЩО Ж РОБИТИ, ЯКЩО ПРАГНЕМО ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ?

Почнемо зі змін ціннісного життя дітей у класних колективах, у школі в цілому. *Складність лише у тому, що цінностям не можна навчати, як вчать предмету, – у душі цінностей необхідно прожити певний час.* Ось тут від вчителів вимагається не *що і скільки* вони знають, а *які вони самі як люди, яка їхня особистість*.

Потребує переосмислення як ролі усіх без винятку суб'єктів навчально-виховного процесу – від директора, вчителя, учнів і їх батьків до навколишнього оточення, так і їхнього внеску у виховання дітей, характеру впливу на них.

Тож залишається почати, як завжди і у всьому, з себе.

ЩОДЕННИК ДИРЕКТОРА

*Традиційні надбання українського
народу в офіційно-діловій сфері ...95*

Мовний етикет сьогодні ...96

*Чи правильно ми користуємось
телефоном? ...97*

Українську вивчаємо не тільки ми ...99

Щоденник
директора

НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ МОВНОГО ЕТИКЕТУ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Автор звертається до традиційних надбань українського народу щодо мовного етикету, аналізує правила, що виробилися в українській мовній культурі, і проектує їх на сучасне спілкування в офіційно-діловій сфері. Особлива увага приділяється діловому і телефонному етикету. Розраховано на всіх, хто користується мовою як засобом комунікації в державних організаціях, на підприємствах, в установах освіти, науки, у сфері бізнесу. Сподіваємось, дана стаття буде не лише цікавою, а й корисною для керівників шкіл та закладів освіти.

Народна практика живого спілкування виробила чіткі правила мовного етикету, які використовуємо і в діловому спілкуванні: першим вітається той, хто заходить у приміщення; молодший першим вітається зі старшою людиною, а чоловік – із жінкою. Гарна традиція в селі, де вітаються з усіма людьми, знайомими і незнайомими (правда, останнім часом підтримується вона не скрізь).

Із народної практики спілкування виникли найголовніші вимоги мовного етикету – ввічливість, чемність, уважність, стриманість. Іспанський письменник Сервантес свого часу писав: *“Ніщо не обходиться нам так дешево і не ціниться так дорого, як ввічливість”*. Ми маємо словесні формули вираження ввічливості, особливі форми звертання до знайомих і

незнайомих людей, вживання пошанної множини (займенник Ви) та ін.

Систему мовного етикету кожної нації становить сукупність усіх можливих етикетних формул. Структуру мовного етикету визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій, властивих усім мовцям: звертання, привітання, прощання, подяка, побажання, пропозиція, порада, знайомство, запрошення, згода, вибачення, відмова, співчуття, комплімент, похвала, присяга тощо. Звичайно ж, кожна з названих ситуацій вимагає використання характерних для неї мовних засобів. Тому варто запам'ятати деякі формули мовного етикету (див. вріз на с.98).

Міру вияву ввічливості в українській мові передає ціла низка слів на означення цього поняття: гречний, чемний, шанобливий, обхідливий, приязний, люб'язний, поштивий, шляхетний тощо.

Крім правил, яких необхідно дотримуватися, *є певні*

**Галина
БИКОВА**

Доцент Національного аграрного університету,
кандидат філологічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії № 2 2003

заборони, тобто те, чого не можна допускати під час спілкування: *голосно говорити, жестикулювати, штовхати співбесідника, смикати за одяг, плескати по плечу, коментувати щось одному з багатьох співрозмовників, нагадувати людині про вік чи фізичні вади*. Сюди відносимо мовлення суржиком, вираження свого ставлення до чогось вигуками (ой, ага, угу), називати конкретну людину він, вона.

Отже, дотримуючись правил мовного етикету, ми “передусім засвідчуємо свою вихованість, шану й уважність до співрозмовника, привітність, приязнь, прихильність, доброзичливість, делікатність, тобто риси, віддавна притаманні нашому народові” (1, с.22).

Мовний етикет притаманний усім стильовим різновидам української мови. Проте кожен стиль має свої диференційні ознаки, що виявляються передусім у лексичному складі етикетних виразів та їх функціональному призначенні в різних текстах. Тому важливо якнайповніше ознайомитися з диференційними ознаками, що вирізняють мовний етикет кожного функціонального стилю.

Варто пам'ятати, що мовний етикет є явищем не лише загальномовним, диференційованим функціонально, але водночас і індивідуальним, бо кожна людина, добираючи зі скарбниці рідного народу найдоцільніше в конкретній ситуації етикетне слово чи вираз, неминуче узгоджує цей вибір із власними уподобаннями, тобто використовує їх творчо.

ДО ІСТОРІЇ МОВНОГО ЕТИКЕТУ

Слово “*etiket*” (франц. *etiquette*) має давню історію, він був невід'ємною частиною при дворах монархів, титулованих осіб (придворний етикет), а також у дипломатичних колах, адже етикет – це зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності. Переносно – це правила поведінки. Словник іншомовних слів фіксує таке значення слова “етикет”: установлений порядок поведінки в товаристві, певному оточенні, наприклад, придворний етикет, дипломатичний етикет [4, с. 434].

Ми пов'язуємо ці правила у першу чергу з поняттям культури мови, що охоплює поведінку мовця, або мовний етикет. Мовний етикет – це сукупність мовних засобів, які регулюють нашу поведінку у процесі мовлення. Особливу увагу необхідно звертати на процес ділового спілкування, адже, на нашу думку, мовна поведінка людини виявляє її глибоку, справжню повагу до інших людей. Дотримання мовного етикету робить наше спілкування бажаним і приємним.

Те, що ми називаємо мовним етикетом, потрібне кожному з нас щоденно, адже процес спілкування, по суті, є безперервним. Тому кожному мовцю варто засвоїти найбільш уживані слова і вирази, з якими звертаємося одне до одного, виявляючи ввічливість, пошану, стриманість, такт.

У всіх випадках і ситуаціях діють правила, норми, які повинна знати кожна людина. Ці норми вироблені суспільством, але, на жаль, не кожен мовець їх дотримується.

Наша мова має цілу систему готових словесних формул, які дають нам можливість налагоджувати контакт з іншими людьми, підтримувати доброзичливість мовлення. Жива мовна практика українського народу була тим ґрунтом, на якому формувався мовний етикет. Увагу до мовного етикету спостерігаємо в народних піснях, казках, прислів'ях, приказках. Прикладів можна навести безліч, ось деякі з них:

Краще не обіцяти, як слова не держати.

Щоб словам було тісно, а думкам просторо.

Що написано пером, того не виволочеш (не витягнеш) волом.

Що маеш сказати, то наперед обміркуй.

Краще недоговорити, ніж переговорити.

Як зазначає Богдан С. К., “мовний етикет справедливо вважають культурним обличчям нації. Він втілює найтипівіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увірававши давні традиції, звичаєві приписи, мовний етикет українців є унікальною моделлю їх мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. Знання цієї системи, а ще більше – повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини, без перебільшень, є своєрідним барометром духовної зрілості нації” [2, с. 7]. Автор наголошує, що “наше життя неможливе без знання мовного етикету... Людина послуговується ним щодня і, до того ж, не один раз. Ми кілька разів упродовж дня можемо звертатися один до одного, вітатись, прощатись, комусь дякувати, давати пораду, прохати щось у когось, перед кимось доводитись вибачитись, комусь когось рекомендувати. А ще ми співчуваємо, робимо компліменти, відмовляємо, запрошуємо і приймаємо гостей, самі гостюємо, присягаємося у відданості, освідчуємося у коханні... (Без цього важко уявити будь-яку етикетну ситуацію в побуті чи на роботі, в товаристві). І при цьому ми неминуче послуговуємося усталеними виразами (чи окремими словами), які для носіїв мови не потребують зусиль свідомості (ми діємо шаблонно, автоматично, керуючись стійкою мовною звичкою, виплеканою змалечку батьками, вчителями). Це і є наш мовний етикет у дії, що визначається мовознавцями як система “стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їх соціальних ролей і рольових позицій відносно один одного в офіційних і неофіційних обставинах” (Формановская Н.И. Речевой этикет// Лингвистический энциклопедический словарь. - М., 1990. - С.413). Інакше кажучи, мовний етикет відображає правила мовної поведінки, властиві мовцям на певному історичному зрізі” [2, с. 9].

МОВНИЙ ЕТИКЕТ СЬОГОДНІ

Особливо важливого значення набувають питання мовного етикету тепер, коли відбуваються зміни у виробничих відносинах окремих підприємств та установ. Це однаковою

Звертання

Високоповажаний..., Вельмишановний..., Дорогий друже! Дорогі друзі! Громадянине (громадянко)! Пане (добродію)! Пані (добродійко, панно)! Панове! Шановна громадо! Шановне товариство (люди добрі)! Хлопці і дівчата (дівчатка і хлопчики)!

Вітання та побажання

Вітаю! Доброго ранку. Доброго дня, здрастуйте, здорові будьте.

Доброго вечора. Добраніч (на добраніч). Привіт! З приїздом Вас! Вітаю з днем народження! З Різдвом Христовим! Щасливих Вам свят! Дозвольте привітати Вас від імені... Наше щире вітання... Зі святом Вас!

Прощання

До побачення! До наступної зустрічі! Бувайте здорові! Вибачте, мені пора (час) іти. На жаль, я поспішаю. На все добре! Сподіваюсь, ми скоро побачимося. Вітайте своїх рідних. Усього найкращого! Щасливі дороги! Хай щастить!

Згода, підтвердження

Згоден. Домовилися. Я не заперечую. Ви маєте рацію. Авжеж (звичайно, певна річ, що), можна. Обов'язково. Безперечно. Безсумнівно. Безумовно. Звичайно. Гаразд (добре). Ми в цьому впевнені.

Заперечення, відмова

Ви помиляєтесь, ви не маєте рації. Я не згодний (згоден). Ні. Ні, це не так. Нас це не влаштовує. Не можна. Не можу. Не хочу. Ні, не бажаю. На жаль, не зможу. Мені шкода (я шкодую), але я мушу відмовитися. Про це не може бути й мови. Дякую, я не можу. Це даремна трата часу.

Запрошення та прохання

Дозвольте запросити Вас... Дозвольте мені увійти (запитати вас, відповісти, потурбувати вас, вийти). Проходьте, будь ласка (прошу, проходите). Підійдіть, будь ласка, ближче. Скажіть, будь ласка... Будьте ласкаві, напишіть (допоможіть, підкажіть, поясніть). Чи не хотіли б ви (чи не могли б, чи не бажаєте...)? Я хочу запросити вас до себе. Я хочу попросити вас зробити мені послугу. Чи можу я попросити...?

мірою стосується усіх тих, хто складає службові документи різного характеру, адже від змісту таких документів залежать відносини між партнерами.

Під впливом народних традицій формувалися і норми ділового спілкування. Тому сьогодні не менш важливо, на нашу думку, дотримуватися норм етикету під час користування телефоном.

Сучасний діловий світ і приватне життя кожного з нас важко уявити без телефонного зв'язку, адже телефон допомагає людям і в особистих стосунках, і на виробництві, він забезпечує постійний обмін інформацією на будь-якій відстані. Саме завдяки телефону службовці можуть попередньо домовитися про ділові зустрічі, надати чи отримати консультацію, провести нараду або важливі переговори. Говорити по телефону стало щоденною звичкою. Та, на жаль, не всім відомо, що ця звичка є свідченням і нашої вихованості.

Вміння говорити по телефону полягає в тому, щоб за короткий час зробити повідомлення про все необхідне і отримати відповідь. Компетентність, прагнення оперативно вирішити проблему є запорукою успішного проведення службової телефонної розмови. І, навпаки, невміння розмовляти по телефону, виділити головне в повідомленні, стисло, грамотно, чітко і ввічливо висловлювати свої думки є серйозним недоліком у професійній підготовці працівників, адже це зумовлює марнування робочого часу. А тому необхідно засвоїти деякі принципи телефонної розмови, які допоможуть ефективніше використовувати її як засіб спілкування.

Під час телефонної розмови реалізуються три підпроцеси ділового спілкування:

- сприйняття та оцінка партнерами один одного;
- обмін інформацією;
- організація взаємодії.

Під час телефонної розмови вибір мовних засобів залежить від того, хто, куди, кому і з якою метою теле-

фонує. Проте не варто забувати, що існують загальні правила, яких треба дотримуватися, незалежно від того, нам телефонують, чи ми телефонуємо.

Перше правило: розмову з партнером по телефону треба вести на позитивному емоційному фоні. Оскільки часто доводиться говорити по телефону з незнайомими людьми, треба, щоб перше враження від організації, яку ми представляємо, було позитивним.

Загальним правилом будь-якої телефонної розмови є максимальна насиченість її інформацією. Дотримання цього принципу дещо суперечить змісту першого, але треба знаходити розумний компроміс між ними.

Розмовляючи по телефону, слова потрібно вимовляти звичайним рівним голосом. Дуже гучна мова часто звучить нерозбірливо. Особливо вона недоречна у випадку, коли партнер нас чує добре. Головне у розмові по телефону – чітко вимовляти дати, числа, прізвища, назви міст тощо.

Треба завжди пам'ятати, що телефонна розмова має вестись у формі діалогу, а тому, якщо партнер дуже довго пояснює, не варто мовчати. Своє ставлення до сказаного треба виявляти принагідними репліками, інакше може скластися враження, що зв'язок перерваний. Якщо сталося роз'єднання з технічних причин, то зв'язок відновлює той, хто телефонував. Закінчує розмову той, хто її почав.

Під час службових телефонних розмов, як правило,

АБИ ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА БУЛА ЕФЕКТИВНОЮ

Аби телефонна розмова була і короткою, і насиченою інформацією, практичною встановлена така її раціональна часова структура:

Взаємне представлення 20 ± 5 сек.

Введення партнера у проблему 40 ± 5 сек.

Обговорення ситуації 100 ± 15 сек.

Заключне слово 20 ± 5 сек.

Офіційно-ділова розмова, адресована до певної установи, має діловий характер.

Як правило, **телефонна розмова починається з привітання**. Виконуючи службові обов'язки, необхідно назвати установу, наприклад, "кафедра української мови слухає", "бухгалтерія такої-то установи, слухає Павленко". Той, хто телефонував, одержавши відповідь, повинен назватися. Якщо він телефонує від імені своєї установи, то необхідно назвати установу. Не заводить і привітання: "Добрий день, до вас телефонує Марусенко" або "добридень, говорять з радіостанції "Колос" тощо. Одержавши на свій телефонний виклик відповідь, непристойно питати: "хто там?", "хто біля телефону?" або "хто говорить?". Передусім потрібно назвати своє ім'я, а потім у ввічливій формі запитують: "вибачте, з ким я розмовляю?" або "вибачте, хто біля телефону?"

Коли ви телефонуєте в установу або використовуєте службовий телефон, то намагайтеся бути по можливості діловим, аби не витратити чужого робочого часу і не займати більш, ніж треба, телефонну мережу. На це треба зважати особливо у тих випадках, коли виконуєте дуже термінову роботу.

Для скорочення основної фази телефонної розмови можна скористатися такими порадами. Спочатку треба сказати партнерові тему розмови, потім причину та деталі проблеми. Якщо розмова довга, то бажано час від часу підсумовувати досягнуті угоди. При цьому обов'язково ще раз уточніть дати, прізвища, числа, зміст визначених дій. Розмови треба записувати у спеціальний блокнот, щоб колеги у разі необхідності змогли скористатися інформацією.

Як реагувати на "вхідні" дзвінки? Телефонну трубку знімають між першим і четвертим сигналом. Якщо в цей час відбувається розмова з колегою чи кимось іншим, треба попросити вибачення і віддати перевагу телефону.

Часто "вхідні" дзвінки порушують трудовий процес. Якщо партнер зателефонував вам у той час, коли ви вирішуєте якусь термінову справу, попросіть вибачення у нього і пообіцяйте зв'язатися з ним телефоном трохи пізніше. Слова дотримайте обов'язково, щоб справити добре враження у діловому світі.

Якщо хочуть поговорити не з тим, хто підняв трубку, а з кимось іншим, то кажуть, наприклад: "Добрий день, чи можу я попросити до телефону Віктора Андрійовича?" На це можуть відповісти: "Добрий день, зачекайте, я зараз передам йому трубку", або "зараз, зачекайте, будь ласка", або "на жаль, Віктора Андрійовича немає, що йому передати?" тощо. Недоречно виявляти цікавість і "влаштувати допит": "А хто йому телефонує?", а також докладно розпитувати про причину дзвінка. Винятком може бути випадок, коли той, хто підняв трубку, може сам вирішити питання замість відсутнього. Відмова в розмові – дуже небажана річ, вона може викликати негативні емоції у партнера, котрий телефонував, він може подумати, що з ним не захотіли розмовляти.

обмежуються короткими виразами ввічливості. Якщо сталося неправильне з'єднання, то необхідно попросити вибачення перед абонентом за турботу. Нечемно кидати трубку, не сказавши ні слова, або, що ще гірше, висловлювати своє незадоволення. Той, до кого помилково зателефонували, у свою чергу, не повинен виявляти нечемність або невдоволення.

Існує **правило чемності**, за яким тривалість розмови визначає той, хто зателефонував, або старша людина. Якщо викликаний дуже поспішає, може, тактовно попросивши вибачення, закінчити розмову. У цьому випадку той, хто телефонував, повинен зрозуміти і не ображатися. Розмовляти по телефону потрібно звичайним голосом. При передачі телефонограм, як правило, просять повторити переказаний текст. Доцільно тримати біля телефону папір і ручку.

Для швидшого закінчення розмови, що затяглася, може стати у нагоді, наприклад, така фраза: "Дякую вам за інформацію, вона допоможе нам прийняти правильне рішення. Сподіваюся найближчим часом зустрітись з вами на конференції. До побачення". Завершуючи розмову, не забудьте попрощатися.

Якщо в установі є секретар, то його допомога значно скоротить витрати часу. Секретар повинен знати, з ким треба з'єднувати відразу ж, кого треба попросити перетелефонувати у зручний час.

Відповідаючи діловому партнерові, секретар має поцікавитися метою та рівнем важливості розмови. Кожна ділова людина сприймає такі запитання нормально, якщо її запитують про це ввічливо. Секретар повинен вести записи телефонних розмов, заготовувати: з якої організації телефонували, хто, про що хотів поговорити, наскільки термінова справа, коли можна перетелефонувати, який номер цього абонента.

Краще уникати дзвінків на роботу друзям і родичам, щоб поговорити

про приватні справи, які можуть почути оточуючі. Час після 22.00 для дзвінків додому комусь із знайомих чи колег по роботі вважається пізнім, тому робити це допустимо лише в екстрених випадках.

Недопустимо телефонувати додому з метою консультації з професійних питань медпрацівникам, адвокатам, викладачам.

Якщо телефонують вам по міжнародному зв'язку, не варто вести розмови про неважливі речі, щоб не розорити співрозмовника телефонним рахунком. *При користуванні автовідповідачем потрібно залишати тільки коротке, точне повідомлення, причину дзвінка чи свій номер телефону.*

Сьогодні великою популярністю користується стільниковий телефон. Але це не означає, що він повинен дзвонити в кіно, театрі, на концерті, на лекції чи практичному занятті. Не чемно вести довгі розмови по стільниковому телефону і в громадському транспорті, а краще попросити зателефонувати вам пізніше. Стільниковий телефон не прийнято тримати на столі, його місце — в кишені або у спеціальному чохлі. *Розмова по стільниковому телефону передбачає лаконічність.*

Багато років тому відомий англійський філософ Джон Локк (1632 — 1704), говорячи про почуття міри, "золотої середини", прищеплене з дитинства, зазначав, що у погано вихованої людини сміливість набирає форм грубості, вченість обертається дріб'язковим педантством, простота — неотесаністю, добродушність — улесливістю.

Кажуть, що добре виховану людину можна впізнати по тому, як вона слухає. Вміння вислухати співрозмовника, не перебиваючи його, вислухати до кінця, навіть якщо ви не згодні з ним, — це одна з головних ознак тактовної людини. До речі, слово "такт" походить з латинської мови, в якій воно означало: "відчуття", "почуття", а тепер використовується у значенні: почуття міри, уміння дот-

римуватися правил пристойності [4, с.875]. Як зазначає А.П.Коваль, тактовність починається з уміння поводитися з кожною людиною, залежно від її душевного стану; вміння вчасно увійти чи вийти з кімнати, мовчати, коли розмова була б зайвою і нав'язливою; вміння відчувати людину, начебто доторкнувшись до неї душею. А все це разом – вміння слухати людину [3, с.43]. Давайте подумаємо, чи завжди ми буваємо тактовними у спілкуванні з іншими людьми.

Відомо, що, дослухавши співрозмовника до кінця, ми маємо можливість добре його зрозуміти. Це приводить до того, що у нас відпадає значна частина запитань і сумнівів. Часто суперечка, яка назріває, може згаснути, не розпочавшись. Отже, як бачимо, звичайне вміння уважно і ввічливо, не перебиваючи, вислухати когось заощаджує нам час, зусилля і нерви.

Тактовна людина, починаючи розмову, завжди спробує з'ясувати, чи зацікавить співрозмовника те, що йому мають розповісти, чи не буде йому нудно або й прикро, чи має він час нас слухати...

“Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів, – писав В.О.Сухомлинський, – у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу – всі його духовні цінності, створені століттями”.

Як бачимо, існує **цілий ряд готових засобів у вигляді норм, правил, що вироблялися довгі століття, і закріпилися в мовному етикеті нашо-**

го народу самим життям. Знаючи ці норми і неухильно їх дотримуючись, кожен мовець виявляє свою вихованість, культуру ділового спілкування, а також рівень загальної особистої культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус М. Заговори, щоб я тебе побачив //Антисуржик. – Львів, 1994.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – Київ, Рідна мова, 1998. –475 с.
3. Коваль А.П. Слово про слово. – К.: Рад. школа, 1986. – 384 с.
4. Словник іншомовних слів. /Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

УКРАЇНСЬКУ ВИВЧАЄМО НЕ ТІЛЬКИ МИ!

Вперше в Україні відбулися студентські змагання з української мови для іноземців, які відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 717 від 17.12.02 р. “Про проведення Всеукраїнської студентської олімпіади 2002-2003 навчального року” проходили на базі Міжрегіональної Академії управління персоналом (МА-УП).

Журі олімпіади з української мови для іноземців очолив народний депутат України, віце-президент Парламентської Асамблеї Ради Європи, академік НАН України Борис ОЛІЙНИК. У змаганнях взяли участь студенти з Камеруну, Палестини, Сирії, Йорданії, Ірану, Китаю, які отримують вищу освіту в українських вузах.

“Українська мова складна для вивчення, – вважає іранець Саджаді Німа. – Але для того, щоб отримати якісну вищу освіту та ознайомитися з традиціями однієї з найдавніших світових культур, варто докласти зусиль”.

З інформації, наданої прес-секретарем міністра освіти і науки України, стало також відомо, що у м. Києві, у Національній опері 22 травня цього року **відбувся третє конкурс з української мови**, меценатами якого стали 270 українців з Канади, США, Австралії, Франції та й з України. Нині конкурс носить ім'я свого ініціатора **Петра Яценка** і є прикладом співпраці меценатів і держави. Міністр освіти і науки **Василь Кремень** на закритті ще першого мовного марафону про конкурс сказав так: “Це свято українського інтелекту, це свято українського патріотизму...”, а цього разу додав: “... майбутнє, безсумнівно, в Україні є, а такі конкурси, як конкурс **Петра Яценка**, сприяють тому, аби ці діти ставали ще кращими, щоб не тільки глибоко вивчали рідну мову, історію, культуру, а й виростили справжніми патріотами, щоб з них **формувався золотий запас нації**”.

Наші ювіляри

Нашими ювілярами у цьому році є члени редакційної ради журналу, відомі педагоги і вчені України:

Іван Андрійович Зязюн, академік АПН України, директор Інституту педагогіки і психології професійної освіти,

Василина Миколаївна Хайруліна, член-кореспондент АПН України, директор Українського коледжу ім. В.О. Сухомлинського,

Євтух Микола Борисович, академік-секретар АПН України.

Весна цього року виявилася врожайною і для одного з засновників нашого журналу – директора видавництва “Педагогічна преса”

Юрія Борисовича Кузнецова, якого обрано членом-кореспондентом АПН України.

Бажаємо усім Вам гармонії у житті! Наснаги, мудрості й краси людської!

Злагоди й погоди: в душі і домі, родині і роботі, суспільстві і країні!

Здоров'я Вам бажаємо і творчих злетів, невичерпної снаги і усіляких гараздів на життєвому шляху, шановні й дорогі!

ЕКСКЛЮЗИВ

*Міністерство освіти та науки
відповідає на Ваші запитання,
пропонує та інформує*

ВАШІ ЗАПИТАННЯ — ВІДПОВІДІ МОНУ

Ексклюзив

Чи може бути відрахований учень ліцею, який навчається у класі більш раннього ступеня навчання, якщо за результатами річного оцінювання його досягнення з одного тільки предмету відповідають початковому рівню (1,2,3 бали)?

(Довженко ОВ., м. Київ)

Оскільки, згідно з п. 1 ст. 9 Закону України “Про загальну середню освіту” від 13.05.99 № 651-XIV та п. 4.6 Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.00 № 964, ліцей — це загальноосвітній навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою, то учні, які навчаються у загальноосвітніх класах більш ранніх ступенів навчання, відкритих при ліцеях залежно від місцевих умов і потреб населення, не можуть бути відраховані з навчального закладу за ре-

зультатами підсумкового річного оцінювання, навіть у випадку, коли цей результат відповідає початковому рівню досягнень (1,2,3 бали) хоча б з одного предмета.

Відповідно до п. 1.8 Інструкції про переведення та випуск учнів навчальних закладів системи загальної середньої освіти усіх типів та форм власності, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 05.02.01 № 44, всі учні незалежно від річного оцінювання переводяться до наступного класу, якщо інше не передбачене зазначеною Інструкцією.

Чи встановлено вчителю хімії та лаборанту кабінету хімії доплату за шкідливі умови праці? Що робити з простроченими реактивами, які ще придатні для використання? Яким чином вести облік витрачання реактивів, придбаних за кошти батьків або вчителя? (Катриченко В.А., Донецька обл.)

Згідно з додатком № 9 до Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.93 № 102, на роботах з важкими і шкідливими умовами праці доплати встановлюються до 12 відсотків посадового окладу (ставки).

Це — роботи, пов’язані з

аналізом, синтезом, переробкою, фасуванням, розливанням, вантажно-розвантажувальними та іншими операціями з використанням шкідливих хімічних речовин 2-4 класів небезпечності.

Зрозуміло, що подібне стосується лаборанта кабінету хімії, а в разі його відсутності — вчителя, тобто осіб, які готують практичні

Ведуча рубрики

**Людмила
БОГДАНОВА**

Начальник відділу прогнозування та нормативного забезпечення департаменту розвитку загальної середньої та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України

та лабораторні роботи в загальноосвітньому навчальному закладі, безпосередньо працюючи із хімічними реактивами.

Якщо в кабінеті хімії знаходяться прострочені реактиви, їх треба утилізувати згідно з правилами поводження з хімічними реактивами. У випадку, якщо, незважаючи на термін зберігання, їх застосування для забезпечення навчального процесу все ж таки можливе, то під час підготовки лаборантом

практичних та лабораторних робіт необхідно робити запис у спеціальному журналі про цілі використання та види роботи з певними хімічними реактивами.

При використанні в навчальному процесі реактивів, принесених до школи батьками, придбаних за кошти вчителя тощо, їх необхідно обов'язково оприбутковувати та вносити до журналу обліку і використання хімічних речовин, що його веде завідувачий кабінетом.

На запитання
відповідає

**Фаїна
ЯСИНСЬКА**

Головний
спеціаліст відділу

На численні запити з місць щодо неузгодженості вимог до проведення державної підсумкової атестації студентів із загальноосвітніх предметів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації, які здійснюють підготовку фахівців на основі базової загальної середньої освіти, та державної підсумкової атестації учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, Міністерство освіти і науки України у листі від 29.04.03 № 1/9-208 за підписом заступника державного секретаря В. О. Огнев'юка роз'яснює наступне.

Оскільки, згідно з Умовами прийому до вищих навчальних закладів України, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 07.04.03 № 212 та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України 23.04.03 р. за № 325/7646, вступник, подавши заяву на вступ до вищих навчальних закладів за певним напрямом підготовки (спеціальністю) для здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, після зарахування набуває статусу студента, то надалі форми організації його навчання, види контрольних заходів та вимоги до їх проведення визначаються "Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчаль-

них закладах", затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 02.06.93 № 161 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 23.11.93 р. за № 173.

Беручи до уваги те, що, відповідно до ст.8 Закону України "Про вищу освіту" від 17.01.02 № 2984-III, особи, які мають базову загальну середню освіту, можуть одночасно навчатися за освітньо-професійною програмою підготовки молодшого спеціаліста і здобувати повну загальну середню освіту, вимоги до контролю за опануванням студентами будь-яких навчальних дисциплін, що входять до освітньо-професійної програми підготовки, повинні бути однаковими.

Міністерство освіти і науки України вважає за недоцільне зрівнювання вимог до проведення державної підсумкової атестації студентів та учнів (вихованців), оскільки це призведе до нераціонального використання державних коштів

Згідно з Положенням про золоту медаль “За високі досягнення у навчанні” та срібну медаль “За досягнення у навчанні”, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 13.12.00 № 584 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 19.12.2000 р. за № 924/5145, нагородження зазначеними медалями є видом морального стимулювання випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти усіх типів і форм власності. Оскільки, відповідно до ст.4 Закону України “Про загальну середню освіту” від 13.05.99 № 651-XIV, вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту, входять до системи загальної середньої освіти, то їх студенти мають право на таке нагородження.

Студентам, нагородженим Золотою або Срібною медалями, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.97 № 1260, видається документ про повну загальну середню освіту особливого зразка. Згідно з цією ж постановою, атестат про повну загальну середню освіту, в т.ч. документ особливого зразка та відповідна медаль, видаються одночасно з дипломом молодшого спеціаліста.

Слід зазначити, що використання у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації Інструкції з ведення ділової документації

у загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 23.06.00 № 240, передбачається в частині визначення термінів зберігання матеріалів державної підсумкової атестації студентів із загальноосвітніх предметів (3 роки).

На сьогодні, контроль за відповідністю освітнього рівня студентів навчальним програмам, нагородження медалями та видача відповідних документів про повну загальну середню освіту здійснюються згідно з Положенням про державну підсумкову атестацію студентів з предметів загальноосвітньої підготовки у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації, які здійснюють підготовку фахівців на основі базової загальної середньої освіти, затвердженим наказом МОН України від 25.04.01 № 341.

Таким чином, Міністерство освіти і науки України вважає за недоцільне зрівнювання вимог до проведення державної підсумкової атестації студентів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації та учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, оскільки це призведе до нераціонального використання державних коштів, виділених Держбюджетом на студентів, які, отримавши атестати про повну загальну середню освіту, припинять навчання.

Заступник державного секретаря

В.О. Огнев'юк

Нормативи наповнюваності класів, груп у навчальних закладах. Норми пільгового забезпечення учнів і студентів

6.2	НОРМАТИВИ НАПОВНЮВАНOSTІ КЛАСІВ, ГРУП У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	
6.2.2	Нормативи наповнюваності класів, груп у загальноосвітніх навчальних закладах	
6.2.2.1	Наповнюваність класів у загальноосвітніх навчальних закладах.	<p><i>Ст. 14 Закону України “Про загальну середню освіту”</i></p> <p><i>Наказ МОН від 20.02.02. № 128 “Про затвердження Нормативів наповнюваності груп дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл – інтернатів), груп подовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах”, зареєстрований в Мін’юсті 6 березня 2002 р. за № 229/6517 (із змінами, внесеними наказом МОН від 09.10.02. № 572).</i></p>
6.2.2.2	Наповнюваність груп продовженого дня у загальноосвітніх навчальних закладах.	
6.2.2.3	Наповнюваність класів та виховних груп для дітей шкільного віку у загальноосвітніх школах-інтернатах.	
6.2.2.4	Наповнюваність класів та виховних груп у загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей – сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.	
6.2.2.5	Наповнюваність класів та виховних груп у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах).	
6.2.2.6	Наповнюваність груп (класів) шкіл соціальної реабілітації.	
6.2.2.7	Наповнюваність класів та виховних груп у загальноосвітніх санаторних школах (школах-інтернатах).	
6.2.2.8	Наповнюваність груп при проведенні факультативних занять та курсів за вибором у загальноосвітніх навчальних закладах.	
6.2.2.9	Порядок поділу класів на групи при вивченні окремих предметів.	
6.2.2.10	Наповнюваність груп при проведенні занять з лікувальної фізкультури у загальноосвітніх навчальних закладах.	
6.2.3	Нормативи наповнюваності груп у професійно-технічних навчальних закладах	
6.2.3.1	Наповнюваність навчальних груп при проведенні занять з теоретичної підготовки.	<p><i>Наказ МОН від 18.05.98. № 181 “Про затвердження Положення про організацію навчально-виробничого процесу в професійно-технічних навчальних закладах”, зареєстрований в Мін’юсті 16 липня 1998 р. за № 460/2900.</i></p>
6.2.3.2	Поділ груп на підгрупи під час вивчення загально-технічних і спеціальних дисциплін.	
6.2.3.3	Наповнюваність груп при проведенні виробничого навчання.	
6.2.4	Нормативи наповнюваності гуртків, груп та інших творчих об’єднань у позашкільних навчальних закладах	
6.2.4.1	Наповнюваність гуртків, груп та інших творчих об’єднань позашкільних навчальних закладів.	<p><i>Ст. 18 Закону України “Про позашкільну освіту”, п. 13 Положення про позашкільний навчальний заклад.</i></p>
6.2.5	Нормативи наповнюваності груп та співвідношення чисельності студентів і науково-педагогічних працівників у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації	
6.2.5.2	Співвідношення чисельності студентів і науково-педагогічних працівників у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації	<p><i>Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1134 “Про затвердження нормативів чисельності студентів, аспірантів, докторантів, здобувачів наукових ступенів кандидата наук, слухачів, інтернів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності”.</i></p>
6.2.5.3	Наповнюваність груп при проведенні практичних, лабораторних та семінарських занять	<p><i>Наказ МОН від 02.06.93. № 161 “Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах”, зареєстрований в Мін’юсті 23 листопада 1993 р. за № 173.</i></p>

Директор школи, дітяю, гімназії № 22003

6.3	НОРМИ ПІЛЬГОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧНІВ І СТУДЕНТІВ	
6.3.1	Нормативи соціального і матеріального забезпечення учнів і студентів	
6.3.1.1	Організація безплатного харчування учнів та студентів згідно чинного законодавства у загальноосвітніх навчальних закладах, у професійно-технічних та вищих навчальних закладах.	<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року № 226 (із змінами і доповненнями) "Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків", Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2002 р. № 856 "Про організацію харчування окремих категорій учнів у загальноосвітніх навчальних закладах", лист МОН від 04.09.2002 р. №1/9 – 397.</i>
6.3.1.2	Порядок надання пільгового проїзду студентам вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та учням професійно-технічних навчальних закладів у міському, приміському пасажирському транспорті та міжміському автомобільному і залізничному транспорті територію України.	<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.1999 р. № 541 "Про затвердження Порядку надання пільгового проїзду студентам вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та учням професійно-технічних навчальних закладів у міському й приміському пасажирському автомобільному і залізничному транспорті територію України".</i>
6.3.1.3	Пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти у вищих навчальних закладах.	<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2000 р. № 844 "Про затвердження Порядку надання молодим громадянам пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти у вищих навчальних закладах за різними формами навчання незалежно від форм власності".</i>
6.3.1.4	Надання стипендій.	<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2001 р. № 950 "Про затвердження Порядку призначення, виплати та розмірів стипендіального забезпечення учнів, студентів, курсантів, слухачів, клінічних ординаторів, аспірантів і докторантів" (наказ МОН від 31.08.01. № 617 "Про постанову Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2001 р. № 950 "Про затвердження Порядку призначення, виплати та розмірів стипендіального забезпечення учнів, студентів, курсантів, слухачів, клінічних ординаторів, аспірантів і докторантів").</i>
6.3.1.5	Забезпечення пільгових умов для вступу до державних та комунальних професійно-технічних, вищих навчальних закладів дітям-інвалідам, дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та іншим категоріям дітей, які потребують соціального захисту у відповідності із чинним законодавством.	<i>Умови прийому до вищих навчальних закладів (наказ МОН від 19.02.2001 р. №74).</i>
6.3.1.7	Працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.	<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року № 226 (із змінами і доповненнями) "Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків", ст. 25 Закону України "Про охорону дитинства".</i>
6.3.2	Норми харчування та забезпечення непродовольчими товарами у навчальних закладах	
6.3.2.1	Норми харчування у дитячих будинках усіх типів, загальноосвітніх школах-інтернатах усіх типів (крім шкіл-інтернатів, у яких встановлені більш високі норми харчування), інтернатах при загальноосвітніх навчальних закладах, загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах соціальної реабілітації.	<i>Спільний лист Міністерства фінансів України та МОН від 23.02.1994 р. № 12-101/ 1/9-24.</i>
6.3.2.2	Норми харчування дітей у дошкільних закладах.	
6.3.2.3	Норми харчування в училищах фізичної культури, оздоровчих та санаторних таборах.	

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАТВЕРДЖЕНО:
Наказ Міністерства освіти і науки України
від 01.04.2003 р. № 192

ПРИМІРНЕ ПОЛОЖЕННЯ**про відділ (управління) освіти виконавчого комітету міської ради****1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Відділ (управління) освіти виконавчого комітету міської ради (далі – відділ (управління) освіти) є структурним підрозділом виконавчого органу міської ради, який утворюється міською радою, та є підзвітним і підконтрольним раді, що його утворила, і підпорядковується виконавчому комітету міської ради та міському голові, а з питань здійснення делегованих йому повноважень підконтрольний управлінню освіти і науки відповідної обласної державної адміністрації (Міністерству освіти Автономної Республіки Крим).

Відділ (управління) освіти у своїй діяльності керується: Конституцією України, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами та іншими нормативно-правовими документами Міністерства освіти і науки України, розпорядженнями обласної державної адміністрації, наказами управління освіти і науки обласної державної адміністрації (Міністерства освіти Автономної Республіки Крим), рішеннями міської ради, міського виконавчого комітету та розпорядженнями міського голови, а також цим Положенням.

Відділ (управління) освіти фінансується за рахунок коштів місцевого бюджету. Гранична чисельність, фонд оплати праці працівників відділу (управління) та видатки на його утримання встановлюються міською радою за рекомендаціями Міністерства освіти і науки України.

Структура і штатний розпис відділу (управління) освіти складаються за рекомендаціями Міністерства освіти і науки України та затверджуються міським головою за поданням завідуючого (начальника) відділу (управління) освіти.

Відділ (управління) є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

2. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ВІДДІЛУ (УПРАВЛІННЯ) ОСВІТИ

2.1. Реалізація державної політики в галузі освіти і виховання на відповідній території (з урахуванням особливостей соціально-культурного середовища міста);

2.2. Аналіз стану освіти в місті, прогнозування розвитку загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти, удосконалення мережі відповідних навчальних закладів незалежно від типів і форм власності згідно з освітніми потребами громадян; розробка та організація виконання міської програми розвитку освіти;

2.3. Створення умов для здобуття громадянами дошкільної, повної загальної середньої та позашкільної освіти;

2.4. Контроль за дотриманням законодавства в галузі освіти, Державного стандарту загальної середньої освіти та вимог Базового компонента дошкільної освіти відповідними навчальними закладами усіх типів і форм власності, розташованими на території міста;

2.5. Навчально-методичне керівництво та інспектування навчальних закладів, що знаходяться в межах відповідної території і є комунальною власністю, організація їх фінансового забезпечення та зміцнення їх матеріальної бази; координація діяльності цих навчальних закладів, а також навчальних закладів інших форм власності;

2.6. Проведення атестації загаль-

ноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів усіх типів і форм власності, розташованих на території міста; оприлюднення результатів атестації;

2.7. Сприяння розвитку самоврядування у загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладах;

2.8. Комплектування навчальних закладів педагогічними працівниками, в тому числі керівними кадрами; вдосконалення професійної кваліфікації педагогічних працівників, їх перепідготовка та атестація у порядку, встановленому Міністерством освіти і науки України;

2.9. Сприяння проведенню експериментальної та інноваційної діяльності у навчально-виховному процесі навчальних закладів міста;

2.10. Забезпечення соціального захисту, охорони життя, здоров'я та захисту прав учасників навчально-виховного процесу в навчальних закладах і установах освіти;

2.11. Здійснення міжнародного співробітництва.

3. ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ВІДДІЛУ (УПРАВЛІННЯ) ОСВИТИ *(відповідно до покладених на нього завдань та делегованих повноважень)*

3.1. Організація мережі та здійснення керівництва загальноосвітніми, дошкільними та позашкільними навчальними закладами міста:

3.1.1. Здійснює управління загальноосвітніми, дошкільними та позашкільними навчальними закладами усіх типів і форм власності, розташованими на території міста;

3.1.2. Визначає потребу у навчальних закладах усіх типів та подає пропозиції до виконавчого комітету міської ради щодо удосконалення їх мережі відповідно до соціально-економічних і культурно-освітніх потреб міста за наявності необхідної матеріально-технічної, науково-методичної бази, педагогічних кадрів тощо;

3.1.3. Забезпечує оперативний контроль за збереженням існуючої

мережі загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів; сприяє їх навчально-методичному, фінансовому та матеріально-технічному забезпеченню;

3.1.4. Здійснює в межах своєї компетенції державне інспектування навчальних закладів незалежно від типів і форм власності, що належать до сфери управління місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, забезпечує гласність його результатів;

3.1.5. Проводить державну атестацію навчальних закладів міста (не рідше ніж один раз на 10 років) щодо реалізації освітньої діяльності та відповідності освітніх послуг державним стандартам освіти;

3.1.6. Готує проекти рішень про закріплення за загальноосвітніми навчальними закладами, крім ліцеїв, гімназій, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) та приватних шкіл, території обслуговування, відповідно до якої ведеться облік дітей і підлітків шкільного віку та дітей дошкільного віку;

3.1.7. Вивчає потребу та вносить пропозиції до виконавчого комітету міської ради про утворення навчальних закладів для дітей, які потребують соціальної допомоги та реабілітації, організує їх навчання (у тому числі – й індивідуальне) та виховання у загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладах;

3.1.8. Вивчає потребу та вносить пропозиції до виконавчого комітету міської ради щодо утворення вечірніх (змінних) шкіл, класів, груп з очною та заочною формами навчання при загальноосвітніх навчальних закладах, створює умови для складання державної підсумкової атестації екстерном;

3.1.9. Вносить пропозиції до виконавчого комітету міської ради про відкриття профільних класів, гімназій, ліцеїв, колегіумів, навчально-виховних комплексів, навчально-виховних об'єднань, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів), міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, центрів дитячої та юнацької творчості,

допризовної підготовки тощо, сприяє їх матеріальній підтримці;

3.1.10. Погоджує проекти будівництва загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів, сприяє їх раціональному розміщенню.

3.2. Організація нормативно-правового забезпечення загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти в місті:

3.2.1. Контролює дотримання навчальними закладами усіх типів і форм власності законодавства у сфері освіти, державних вимог щодо змісту, рівня і обсягу освітніх послуг відповідно до рівня і профілю навчання;

3.2.2. Сприяє організації та реалізації варіативної складової змісту загальної середньої освіти;

3.2.3. Контролює виконання конституційних вимог щодо обов'язковості здобуття дітьми і підлітками міста повної загальної середньої освіти;

3.2.4. Забезпечує в межах своїх повноважень виконання Конституції України щодо функціонування української мови як державної в навчальних закладах і установах освіти;

3.2.5. Сприяє задоволенню освітніх запитів представників національних меншин; надає можливість навчатись рідною мовою чи вивчати рідну мову в державних та комунальних навчальних закладах;

3.2.6. Затверджує статuti навчальних закладів (крім вищих і професійно-технічних) комунальної та інших форм власності, готує їх до реєстрації у відповідному органі місцевого самоврядування.

3.3. Організація навчально-методичного забезпечення загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів:

3.3.1. Сприяє навчально-методичному забезпеченню навчальних закладів;

3.3.2. Впроваджує навчальні плани і програми, затверджені Міністерством освіти і науки України; затверджує робочі навчальні плани загальноосвітніх та погоджує річні плани роботи позашкільних навчальних

зкладів; погоджує навчальні плани приватних навчальних закладів, що надають загальну середню освіту; вносить пропозиції щодо застосування експериментальних навчальних планів і програм;

3.3.3. Організує навчання обдарованих дітей; проводить в установленому порядку конкурси, олімпіади та інші змагання серед учнів;

3.3.4. Формує замовлення на видання підручників, навчально-методичних посібників та іншої навчально-методичної літератури, навчальних програм, бланків документів про освіту; забезпечує ними навчальні заклади;

3.3.5. Видає інформаційно-методичні бюлетені.

3.4. Організація фінансового забезпечення загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів:

3.4.1. Сприяє фінансовому забезпеченню існуючої мережі навчальних закладів;

3.4.2. Вносить пропозиції щодо обсягів бюджетного фінансування навчальних закладів та установ освіти, які перебувають у комунальній власності, аналізує їх використання;

3.4.3. Контролює створення та аналізує використання у загальноосвітніх навчальних закладах фонду загального обов'язкового навчання, який формується за рахунок коштів місцевого бюджету, а також залучення коштів підприємств, установ, організацій та з інших джерел, для задоволення матеріально-побутових потреб учнів.

3.5. Організація матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів:

3.5.1. Сприяє матеріально-технічному забезпеченню навчальних закладів; введенню в дію їх нових приміщень, комплектуванню меблями, відповідним обладнанням, навчально-методичними посібниками, підручниками тощо;

3.5.2. Організує підготовку навчальних закладів до нового навчального

року, зокрема до роботи в осінньо-зимовий період, проведення поточного та капітального ремонту приміщень;

3.5.3. Здійснює контроль за дотриманням правил техніки безпеки, протипожежної безпеки і санітарного режиму в навчальних закладах та надання практичної допомоги у проведенні відповідної роботи.

3.6. Організація діяльності учасників навчально-виховного процесу в навчальних закладах міста та забезпечення їх соціального захисту:

3.6.1. Надає допомогу органам опіки і піклування у влаштуванні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до інтернатних закладів і в сім'ї під опіку (піклування), на усиновлення; вживає заходів до захисту особистих і майнових прав даної категорії дітей;

3.6.2. Сприяє запобіганню бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх у навчальних закладах; здійснює соціально-педагогічний патронаж;

3.6.3. Координує роботу навчальних закладів, сім'ї та громадськості, пов'язаної з навчанням та вихованням дітей, організацією їх дозвілля;

3.6.4. Сприяє діяльності дитячих та молодіжних організацій, творчих об'єднань, товариств;

3.6.5. Забезпечує створення та функціонування психологічної служби в навчальних закладах;

3.6.6. Координує роботу, пов'язану із здійсненням у навчальних закладах професійної орієнтації учнів;

3.6.7. Організує харчування дітей у навчальних закладах за рахунок місцевого бюджету та залучених коштів;

3.6.8. Вносить пропозиції щодо організації безоплатного медичного обслуговування дітей та учнів у навчальних закладах, здійснення оздоровчих заходів;

3.6.9. Прогнозує потребу міста у педагогічних працівниках і спеціалістах і, у разі необхідності, укладає договори з вищими навчальними закладами на їх підготовку;

3.6.10. Сприяє наданню педагогічним працівникам державних гарантій,

передбачених законодавством, вживає заходів до соціального захисту учасників навчально-виховного процесу;

3.6.11. Організує роботу щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

3.6.12. Організує проведення атестації педагогічних і керівних кадрів навчальних закладів відповідно до Типового положення про атестацію педагогічних працівників України, затвердженого Міністерством освіти і науки України;

3.6.13. Розглядає та вносить в установленому порядку пропозиції щодо заохочення та нагородження працівників освіти.

3.7. Інша діяльність відділу (управління) освіти:

3.7.1. Подає в установленому порядку статистичну звітність про стан і розвиток освіти в місті; організує з цією метою збирання та опрацювання інформації і формування банку даних;

3.7.2. Інформує населення про стан та перспективи розвитку освіти в місті (не рідше ніж один раз на рік);

3.7.3. Взаємодіє з органами громадського самоврядування;

3.7.4. Забезпечує розгляд звернень громадян у межах своєї компетенції, враховує позитивні пропозиції, вживає заходи до усунення недоліків у роботі.

4. ПРАВА ВІДДІЛУ (УПРАВЛІННЯ) ОСВИТИ

4.1. Залучати до розроблення міської програми розвитку освіти та розгляду питань, що належать до його компетенції, педагогічних, науково-педагогічних працівників і спеціалістів;

4.2. Брати участь в утворенні, реорганізації та ліквідації навчальних закладів і установ освіти всіх типів і форм власності;

4.3. Скликати міські, у тому числі щороку серпневі, конференції педагогічних працівників, проводити семінари, наради керівників навчальних закладів та установ освіти з питань, що належать до його компетенції;

4.4. Вносити органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування пропозиції щодо фінансування навчальних закладів та установ освіти, брати безпосередню участь у формуванні бюджету освітньої галузі міста;

4.5. Зупиняти (скасовувати) у межах своєї компетенції дію наказів і розпоряджень керівників навчальних закладів, якщо вони суперечать законодавству або видані з перевищенням повноважень;

4.6. Надавати платні послуги для освітнього, естетичного та фізичного розвитку дітей;

4.7. Надавати в оренду фізичним та юридичним особам не експлуатоване майно та вільні площі закладів, які знаходяться на балансі відділу (управління) освіти;

4.8. Укладати угоди про співробітництво та встановлювати прямі зв'язки з навчальними закладами зарубіжних країн, міжнародними організаціями, фондами тощо.

5. КЕРІВНИЦТВО ТА АПАРАТ УПРАВЛІННЯ

5.1. Відділ (управління) освіти очолює завідуючий (начальник), який призначається на посаду та звільняється з посади міським головою за погодженням з начальником управління освіти і науки відповідної обласної державної адміністрації (Міністром освіти Автономної Республіки Крим).

Особа, яка призначається на посаду завідуючого (начальника), повинна мати вищу педагогічну освіту, стаж керівної роботи в навчальних закладах не менш як 5 років та володіти державною мовою.

5.2. Завідуючий (начальник) відділом (управління) освіти, представляючи інтереси міста в галузі освіти у відносинах з юридичними та фізичними особами:

5.2.1. Здійснює керівництво діяльністю відділу (управління), забезпечує виконання покладених на відділ (управління) завдань, визначає посадові обов'язки і ступінь відповідаль-

ності заступників завідуючого (начальника) та працівників відділу (управління);

5.2.2. Затверджує положення про підрозділи і служби відділу (управління) освіти міської ради, функціональні обов'язки його працівників;

5.2.3. Планує роботу відділу (управління) і аналізує стан її виконання;

5.2.4. Видає у межах компетенції відділу (управління) накази, організує і контролює їх виконання;

5.2.5. Призначає на посаду та звільняє з посади працівників відділу (управління), керівників комунальних навчальних закладів і установ освіти відповідно до діючого законодавства;

5.2.6. Погоджує призначення на посаду та звільнення з посади керівника, заступників керівника приватного навчального закладу;

5.2.7. Заохочує та накладає дисциплінарні стягнення на працівників відділу (управління), керівників та педагогічних працівників навчальних закладів та установ освіти;

5.2.8. Подає на затвердження міського голови проект кошторису доходів і видатків, вносить пропозиції щодо граничної чисельності та фонду оплати праці працівників відділу (управління);

5.2.9. Розпоряджається коштами, які виділяються на утримання відділу (управління) освіти;

5.2.10. Затверджує штатні розписи навчальних закладів і установ освіти;

5.2.11. Розглядає клопотання та вносить пропозиції про нагородження кращих працівників освіти міста державними нагородами, в тому числі і президентськими відзнаками, та про присвоєння їм почесних звань України;

5.2.12. Відкриває рахунки у банках України, має право першого підпису;

5.2.13. Сприяє розвитку міжнародних зв'язків з питань освіти, виховання.

5.3. Накази завідуючого (начальника) відділом (управління) освіти, видані з порушенням законодавства

або з перевищенням повноважень, можуть бути скасовані міським головою, начальником управління освіти і науки відповідної обласної державної адміністрації (Міністром освіти Автономної Республіки Крим) або оскаржені в судовому порядку.

5.4. Завідуючий (начальник) відділом (управління) освіти може мати заступників, які призначаються на посаду та звільняються з посади міським головою за поданням завідуючого (начальника) відділом (управління) освіти і за погодженням з начальником управління освіти і науки відповідної обласної державної адміністрації (Міністром освіти Автономної Республіки Крим).

5.5. Нормативи розрахунку чисельності апарату відділу (управління) освіти виконавчого комітету міської ради встановлюються відповідно до чисельності педагогічних працівників (у тому числі керівних кадрів), дітей і підлітків у віці від 0 до 18 років включно, а також – кількості відповідних навчальних закладів (згідно з освітніми галузями):

5.5.1. Посада заступника завідуючого (начальника) відділу (управління) освіти встановлюється при наявності не менш, ніж 700 педагогічних працівників, у тому числі керівних кадрів;

5.5.2. Посада спеціаліста відповідної категорії з питань загальної середньої освіти встановлюється на 400 педагогічних працівників, у тому числі керівних кадрів, але не менш, ніж 1 посада на відділ (управління);

5.5.3. Посада спеціаліста відповідної категорії з дошкільного виховання встановлюється на 30 дошкільних навчальних закладів міста, але не менш, ніж 1 посада на відділ (управління);

5.5.4. Встановлюється не менш, ніж 1 посада на відділ (управління), посада спеціаліста відповідної категорії з питань виховної роботи та позашкільної освіти;

5.5.5. Посада спеціаліста відповідної категорії з охорони дитинства встановлюється на 5000 дітей і підліт-

ків у віці до 18 років, але не менш, ніж 1 посада на відділ (управління);

5.5.6. Посада спеціаліста по роботі з педагогічними кадрами встановлюється при наявності в місті не менш, ніж 500 педагогічних працівників, у тому числі керівних кадрів, але не менш, ніж 1 посада на відділ (управління).

5.6. При відділі (управлінні) освіти може створюватися рада з склад колегії затверджується міським головою за поданням завідуючого (начальника) відділом (управління). Рішення колегії впроваджуються в життя наказами завідуючого (начальника) відділу (управління).

5.7. При відділі (управлінні) освіти може створюватися рада з питань освіти (рада керівників навчальних закладів), діяльність якої регламентується положенням про неї, а також інші громадські утворення (ради), комісії з числа учасників навчально-виховного процесу, представників громадськості міста.

5.8. Для організації методичної роботи, підвищення кваліфікації педагогічних працівників при відділі (управлінні) освіти утворюється міський методичний кабінет (науково-методичний центр) загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти як структурний підрозділ відділу (управління), який діє відповідно до положення про нього, затвердженого завідуючим (начальником) відділом (управління) освіти.

5.9. Відділ (управління) освіти у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє з відповідними підрозділами міського виконавчого комітету, органами місцевого самоврядування, управлінням освіти і науки відповідної обласної державної адміністрації (Міністерством освіти Автономної Республіки Крим), підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, розташованими на відповідній території, одержує від них в установленому порядку інформацію, документи, статистичні дані та інші матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань.